

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**TÜRKİYE'DE BÖLGELERİN GELİŞİMİŞLİK FARKLILIKLARININ
GİDERİLMESİNE YÖNELİK POLİTİKALARIN ANALİZİ**

ECE DEMİRAY EROL

**DANIŞMAN ÖĞRETİM ÜYESİ
Doç. Dr. MİNE YILMAZER**

MANİSA

2011

ÖZET

Birçok ülkenin bünyesinde bulunan bölgelerin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik düzeyleri birbirinden farklıdır. Bu farklılıkların derecesi gelişmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkelerde daha fazladır. Türkiye’de bölgeler arası gelişmişlik farklarını giderici politikaların analizinde cazibe merkezleri teorisi, ihracat temeli teorisi, merkez hinterland modeli ve christaller yerleşim merkezi teorisi seçilmiştir. Bu modellerden hareketle bölgesel gelişmenin dinamiklerini yakalamak mümkündür. Aynı zamanda bu teoriler desentral politikanın oluşumu için belirli ipuçları vermektedir.

Türkiye’nin beş yıllık kalkınma planlarının analizinde merkezden yapılan planların ve harcanan kaynakların bölgeler arası az gelişmişliği gidermediği, metropollere daha fazla kaynak ayrıldığı görülmüş, İstanbul- Kocaeli, Ankara, Adana gibi şehirlerin sanayi yapılarının güçlendirildiği ve daha da büyüdükleri gerçeği ortaya çıkmıştır. Tarım, hizmet ve sanayi sektörleri daha çok Türkiye’nin batı bölgelerinde yer almakta ve doğuya doğru bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları artmaktadır.

Büyük şehirlerdeki gecekondulaşmanın önüne geçilememekte ve Türkiye’nin kırsal alanlarından büyük şehirlere göçler artmakta büyük şehirlerin nüfusu giderek çoğalmaktadır. Bu şehirlerin nüfusunun optimal şehir büyüklüğünü aşması da sosyal, kültürel ve sanayileşme maliyetlerini daha da arttırmaktadır. Büyük şehirler bilgi ve sermayeyi kendilerine doğru çekmekte ve daha da büyüyerek problemlerin çözümünü zorlaştırmaktadır.

Gelişme teorilerinden hareketle iki olgu karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki bölgesel gelişmenin belirli noktalarda; yani şehirlerde ortaya çıkması ve sadece bulunduğu yerde ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmeyi sağlaması fakat etrafa yayılamamasıdır. Böylece bu şehirler daha çok sermaye ve bilgiyi kendine doğru çekerek mega şehir haline gelmektedir.

Bu nedenle Türkiye’de bölge merkezleri vasıtasıyla yeni bir bölgesel yapılanmaya ihtiyaç vardır, çünkü bölgesel problemlerin çözümü yerinden politikalarla daha hızlı yapılabilecektir. Yöre halkının ihtiyaçları ve onlarla birlikte çalışma başarısının ön koşuludur.

Sanayileşmenin orta şehirlere kanalize edilmesi ve göçlerin bu şehirlerde tutulması hem büyük şehirlerin büyümesini engelleyecek hem de orta büyüklükteki şehirlerin daha da gelişmesine yardımcı olacaktır.

Teorilerden öne çıkan ikinci görüş de Christaller modelinin Türkiye'nin dağlık olmayan yörelerinde uygulanabilir olmasıdır. Altyapı, sosyal ve kültürel ihtiyaçların optimal sağlanmasını öne süren teori Almanya'da uygulanmaktadır. Bu nedenle de bölgesel politika açısından Türkiye'de uygulanmasının tartışılması yerinde olacaktır.

ABSTRACT

The economic, social and cultural developmental level of regions differs from each other throughout the world. The level of these differences is higher in developing countries than in developed countries. In Turkey, in order to analyze the policies which destroy these differences growth 'pole theory, export base theory, centrum periphery model, Christaller's central place theory' are used. By that way it is possible to have a better understanding of dynamics of regional development. Moreover, these theories play an important role in establishing the decentred policies.

In Turkey's five-year development plans, it is stated that the central plans and resources are not able to resolve development problems within the regions, more resources are allocated to metropolitan cities and the industry in cities like İstanbul, Kocaeli, Ankara and Adana is strengthened and expanded. While agricultural and industrial activities and services are taken place in Western parts of Turkey, the developmental differences are increased in Eastern parts of Turkey.

Furthermore, since the immigration ratio to western parts of Turkey has been increased, over population has become a crucial problem in metropolitan cities. Thus, the problem of shanty houses has become an unavoidable issue. Since the population in these cities is higher than an optimal city population, the social, cultural and industrial expenditures are also increased. Moreover, since these cities hold the informational data and the capital, they are getting bigger and bigger, so solving the problems that are mentioned above is getting harder.

Considering the developmental theories, we may face with two issues;

First, the regional development occurs at certain places such as big cities and it provides only the economic, cultural and social development for the region it occurs. By holding the information and capital, they have become mega cities.

For that reason, it is necessary to establish a new regional structure in Turkey via regional centres. Thus, it will be easier to form new policies to solve the problems of the region. The first condition that brings success is the meeting the needs of the locals and working with them.

If the industry were directed to medium sized cities and the immigration from these cities were taken under control, we would prevent the growth of big cities and enable the development of medium sized cities.

The second theory taken into consideration is the application of Christaller's model in smooth regions. This theory, which is applied in Germany, supports the idea of providing infrastructural, social and cultural needs at a optimal level. Thus, it is necessary to discuss its applications in Turkey in the framework of regional policies.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL PLANLAMAMANIN TEMELİ VE TEORİK PERSPEKTİFLERİ

1.1 Bölgesel Planlamada Tanım ve Kavramlar	4
1.1.1 Bölge Kavramı	4
1.1.1.1 Ekonomik Yapı Açısından Bölge Ayırımı	5
1.1.1.1.1 Homojen Bölgeler	5
1.1.1.1.2 Fonksiyonel Bölgeler	6
1.1.1.1.3 Plan Bölgeler	8
1.1.1.2 Ekonomik Gelişme Düzeyine Göre Bölge Ayırımı	8
1.1.1.2.1 Gelişmiş Bölge	9

1.1.1.2.2 Az Gelişmiş Bölge	9
1.1.1.2.3 Potansiyel Gelişme Bölgesi.....	9
1. 1.1.2.4 Potansiyel Bakımdan Az Gelişmiş Bölge	9
1.2 Bölgeler İtibarıyla İllerin Dağılımı	10
1.2.1 Coğrafi Bölgeler İtibarıyla İllerin Dağılımı	10
1.2.2 İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması	10
1.3 Bölgesel Politikanın Tanımı	16
1.4 Bölgesel Planlamanın Gerekliliği	17
1.5 Bölgesel Planlamanın Temel Araçları	21
1.5.1 Devlet Planlama Teşkilatı	21
1.5.2 Kalkınma Ajansları	23
1.5.3 Yatırım Destek Ofisleri	27
1.5.4 Operasyonel Programlar.....	28
1.5.5 Organize Sanayi Bölgeleri	30
1.6 Bölgelerarası Dengesizlik ve Nedenleri	31
1.6.1 Bölgelerarası Dengesizliği Giderici Politikaların Temel İlkeleri.....	33
1.6.1.1 Sosyal Karlılık İlkesi	33
1.6.1.2 Yapay Kalkınma Kutbu İlkesi	34
1.6.1.3 Halkın Katılımı İlkesi.....	34
1.7 Bölgelerarası Dengesizliği Giderici Politikaların Amaçları.....	35
1.7.1 Nüfusun Ülkede Ussal Dağılımı	35

1.7.2 Geri Kalmış Bölgelerin Ekonomik ve Sosyal Kalkınması.....	35
1.8 Bölgesel Kalkınmanın Teorik Perspektifleri	36
1.8.1 Bölgesel Politikayı Açıklamaya Yönelik Teoriler	36
1.8.2 Kutuplaşmaya Yönelik Teoriler	36
1.8.2.1 Perroux'un Büyüme Kutupları veya Cazibe Merkezleri Teorisi.....	36
1.8.2.2 Friedman'ın Merkez Hinterland Modeli	39
1.8.3 İhracat Temeli Teorisi	45
1.8.4 Gelişme Basamakları Teorisi	49
1.8.5 Yerleşim Merkezleri Teorisi	51
1.8.6 Teorilerden Çıkan Sonuçların Değerlendirilmesi	58

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLARININ ANALİZİ

2.1 Planlı Dönem Öncesi Değerlendirme	63
2.2 Planlı Dönem Sonrası Bölgesel Kalkınma Stratejileri	64
2.3 Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Bölgesel Planlama	66
2.3.1 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)	66
2.3.2 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)	69
2.3.3 Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)	70
2.3.4 Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978-1983)	72

2.3.5	Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)	75
2.3.6	Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)	78
2.3.7	Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000).....	80
2.3.8	Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005).....	83
2.3.9	Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013).....	84
2.4	Proje Bazında Bölgesel Planlama Çalışmaları	86
2.4.1	Güneydoğu Anadolu Projesi	88
2.4.2	Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi	93
2.4.3	Doğu Anadolu Projesi Ana Planı	97
2.4.4	Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi.....	100
2.4.5	Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi	103
2.5	Kalkınmada Öncelikli Yöreler.....	105
2.6	Türkiye-AB Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları.....	106
2.6.1	Ön Ulusal Kalkınma Programı	106
2.6.2	Doğu Anadolu Kalkınma Programı	108
2.6.3	TR82, TR83 ve TR A1, Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı.....	110
2.6.4	TR A2, TR 72, TR 52 ve TR B1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı .	112
2.6.5	Türkiye Bulgaristan Sınır Ötesi Programı.....	114
2.6.6	İnterreg III/A Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı	115
2.6.7	T90 Bölgesel Kalkınma Programı.....	117
2.6.8	AB Çerçevesinde GAP Bölgesel Kalkınma Programı	118

2.8. Demografik Sorunlar ve Sosyal Kriterler	119
2.8.1 Şehirleşme Politikaları.....	121
2.8.2 Optimal Şehir Büyüklüğü Problemi	125
2.9 Bölgesel Sanayi Sektörü Gelişmişlik Göstergeleri.....	126
2.9.1 Sanayi Sektörünün Temel Kriterleri	126
2.9.1.1 İşgücüne Katılma Oranı	126
2.9.1.2 İstihdam Oranı.....	129
2.9.1.3 İşsizlik Oranı	130
2.9.1.4 Yatırım Teşvik Tedbirleri.....	132
2.9.1.5 Kamu Yatırımları	138
2.9.1.6 Bölgeler Arası İmalat Sanayi İşyeri Sayıları.....	140
2.9.2 Organize Sanayi Bölgeleri	141
2.9.3 Bölgesel Dış Ticaretin Dağılımı	143
2.10 Bölgesel Tarım Sektöründeki Gelişmeler.....	145
2.11 Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	146
2.12 İller Arası Rekabet Endeksi	148

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE BÖLGELERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK ENDEKSİNİN TEMEL BİLEŞENLER ANALİZİ YÖNTEMİ İLE SAPTANMASI

3.1. Veri Seti ve Yöntem	150
3.2. Literatür	157
3.3. Model.....	160
3.4. Türkiye İçin Alternatif Görüşler.....	171
3.4.1. Desantral Planlama Kriterleri.....	171
3.4.2. Merkezi Yerler Teorisinin Uygulanması.....	175
Sonuç.....	178
Kaynaklar	181
Ek Tablolar.....	191

ŞEKİLLER LİSTESİ

1.1	Düzey 2 (26Bölge)	15
1.2	Operasyonel Programlar Kapsamında Desteklenen Düzey 2 Bölgeleri	29
1.3	Merkez – Hinterland İlişkileri Modeli	43
1.4	İhracat Temeli Teorisinin Gelir Oluşum Dönemleri	47
1.5	Christaller Yerleşim Modeli	52
1.6	(a) Bir Tek Merkezi Malın Mekan İçindeki Düzeni	54
1.6	(b) Piyasa ve İhtiyaçların Dağıtım Sistemi	54
1.7	(a) Ulaşım Sistemi	55
1.7	(b) Yönetim Sistemi	55
2.1	Bölgesel Kalkınma Planları	87
2.2	GAP Projesi	91
2.3	Kalkınmada öncelikli Yörelere Kapsamındaki İller(2003)	105
2.4	Türkiye AB Destekli Bölgesel Kalkınma Programı Uygulamaları	106
2.5	Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Projesi	111
2.6	13 İli Kapsayan Düzey 2 Kalkınma Projesi	113

TABLÖLAR LİSTESİ

1.1	DPT ve İmar ve İskan Bakanlığı Tarafından Belirlenen Homojen Bölgeler (1970).....	6
1.2	Türkiye’de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi.....	7
1.3	İBSS Ortalama Nüfus Eşikleri.....	12
1.4	Bölgesel Gelişmede İlgili Kurumlar Ve Faaliyet Alanları.....	19
1.5	Türkiye’de Kurulan Kalkınma Ajansları.....	25
2.1	Planlı Dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Diğer Bölgelere Göre Kişi Başına Düşen Program Yatırımları.....	72
2.2	Bölgelere Göre Kişi Başına İmalat Sanayi Katma Değeri.....	73
2.3	Hane Halkının ve Toplam Gelirin Bazı Bölgelere ve Üç Büyük İle Göre Dağılımı (1973)	74
2.4	Tabakalara Göre Toplam Hane Halkının ve Toplam Gelirin Dağılımı (1973)	75
2.5	IV ve V Plan Yıllarında Şehir, Kırsal ve Toplam Nüfus Sayı Oranları.....	77
2.6	Dönemler İtibarıyla Şehirleşme Hızı.....	79
2.7	Yerleşme Grupları İtibarıyla Nüfus.....	81
2.8	Kent Nüfus Gruplarının Paylarında Gelişmeler	82
2.9	Bölgesel Gelişme Stratejileri.....	86
2.10	Güneydoğu Anadolu Projesi Kapsamında Uygulanan Projeler	88
2.11	Güneydoğu Anadolu Projesinin Ekonomik Yapısal Değişimi (1985 ve 2005)....	90

2.12 Ekonomik Yapı ve Kişi Başına Düşen Gayri Safi Bölgesel Hasıla (GSBH) Karşılaştırması	94
2.13 DOKAP Bölgesinde İllere Göre Nüfus ve Göç Göstergeleri(2008-2009).....	95
2.14 DOKAP Bölgesel Kalkınma Senaryosu	97
2.15 Doğu Anadolu Bölgesinin Mevcut Durumu (2009).....	99
2.16 Zonguldak-Karabük-Bartın Bölgesinin Mevcut Durumu (2009).....	101
2.17 Zonguldak-Karabük-Bartın Bölgesinin Genel Göç Verileri (2009).....	102
2.18 Yeşilırmak Havza Bölgesinin Mevcut Durumu	104
2.19 Yeşilırmak Havza Bölgesinin Göç Eğilimi (2008-2009).....	104
2.20 ÖUKP Kapsamında Oluşturulan 12 İBB Düzey 2 Bölgesi	108
2.21 Hibe Programları Kapsamında İmzalanan ve Hibe Miktarı	110
2.22 TR82,TR83 ve TR A1 Düzey 2 Bölgeleri Bütçesi.....	112
2.23 TR A2, TR 72,TR 52 ve TR B1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	114
2.24 Türkiye – Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı Bütçesi	115
2.25 İnterreg III/A Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı.....	116
2.26 TR90 Düzey 2 Kalkınma Bölgesinin Toplam Bütçesi	117
2.27 GAP Bölgesel Kalkınma Programı Temel Bütçesi	118
2.28 Düzey 1 Bölgelerin Nüfusu	119
2.29 Düzey 1 Bölgelerin Alanı ve Nüfus Yoğunluğu	120
2.30 Düzey 1 Bölgelerin Aldığı Verdiği Göçler.....	124
2.31 2009 İşgücüne Katılma Oranı Olan %47,9'un Üzerinde Kalan İller.....	127

2.32	2009 İşgücüne Katılma Oranı Olan %47,9'un Altında Kalan İller	128
2.33	İstihdam Oranı Düşük Olan İller	129
2.34	İşsizlik Oranı, Türkiye Ortalaması Olan %14'ün Üzerinde Olan İller.....	131
2.35	Düzyey 1 Bölgelerinin 2009 Yılında Bir Önceki Yıla Göre İşsizlik Oranlarındaki Değişme	132
2.36	Yeni Teşvik Sistemi Kapsamında Uygulanan Yatırım Katkı Oranları ve İndirimli Kurumsal Vergi Oranları	137
2.37	Yeni Teşvik Sistemine Göre Belirlenen Faiz Desteği Oranları.....	138
2.38	Kamu Yatırımlarının Düzyey Bölgeleri İtibarıyla Dağılımı	139
2.39	İmalat Sanayi İşyeri Sayısı ve Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısının Düzyey 1 Bölgesine Göre Dağılımı.....	140
2.40	Tamamlanan ve Devam Eden Organize Sanayi Bölgelerinin Bölgelere Göre Dağılımı	142
2.41	OSB'lerin Kullandığı krediler ve Geri Ödemeler (2009).....	143
2.42	Bölgelerin ihracat ve ithalat dağılımı (bin dolar)	144
3.1	Modelde Kullanılan Düzyey 1 Bölgeler.....	151
3.2	Araştırmada Kullanılan Değişkenler	152
3.3	Modelde Kullanılan Tanımsal İstatistikler (2000).....	161
3.4	Standardize Verilerle Elde edilen Temel Bileşenler Analizinin Sonuçları (2000)	162
3.5	Toplam Açıklanan Varyans (2000)	163

3.6	Temel Bileşen Yükleri Matrisi	164
3.7	Düzyey 1 Bölgelerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2000)	165
3.8	Modelde Kullanılan Tanımsal İstatistikler(2009).....	166
3.9	Standardize Verilerle Elde edilen Temel Bileşenler Analizinin Sonuçları	167
3.10	Toplam Açıklanan Varyans (2009)	168
3.11	Temel Bileşen Yükleri Matrisi	169
3.12	Düzyey 1 Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2009)	170
3.13	Türkiye’de Sosyal ve Kültürel İhtiyaçlar Açısından Merkezi Yerlerin Belirlenmesi.....	177

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği- European Union (EU)
ABKF	: Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
ADF	: Augmented Dickey- Fuller Birim Kök Testi
BKA	: Bölgesel Kalkınma Ajansları
BAGEV	: Batı Akdeniz Ekonomisini Geliştirme Vakfı
DAP	: Doğu Anadolu Bölgesel Gelişme Planı
DF	: Dickey Fuller Birim Kök Testi
DOKAP	: Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EGEV	: Ege Bölgesini Geliştirme Vakfı
EUROSTAT	: Avrupa Birliği İstatistik Ofisi
GAP	: Güneydoğu Anadolu Bölgesel Gelişme Planı
GİDEM	: Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezi
GSBH	: Gayri Safi Bölgesel Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HM	: Hazine Müsteşarlığı
İBBS	: İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflandırması
İZTO	: İzmir Ticaret Odası
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletme
KÖY	: Kalkınmada Öncelikli Yörelere
LSDV	: En Küçük Kareler Kukla Değişkeni Modeli
MEDA	: Mediterranean Economic Development Area

OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development – Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OP	: Operational Programme - Operasyonel Program
ÖUKP	: Ön Ulusal Kalkınma Planı
PHARE	: Poland and Hungary: Action for the Reconstruction of the Economy Practical Guide to Contract Procedures Financed From The EC General
SABEK	: Samsun Bölgesel Geliştirme Merkezi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
URAK	: Uluslar arası Rekabet Kurumu
YHGP	: Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi
ZBK	: Zonguldak- Karabük- Bartın Bölgesel Gelişme Projesi

GİRİŞ

Bölgesel politika sosyal bilim alanında önemli bir yere sahiptir. Bölgesel teorilerin politik ve planlama alanına aktarılmasında zaman zaman zorluklar yaşanmaktadır (Coetzee, 1986:379).

Mekan ekonomisinin düzeni ile ilgili bir çok bireysel katkı ve düşünce modelleri bulunmaktadır. Ancak bölgesel politikadan hareketle bölgesel ekonominin gelişme farklılıklarını ampirik olarak gözlemleyen, başarı veya başarısızlığını yönlendirebilen bir devlet politikası üzerinde durulamamıştır.

Türkiye'deki bölgesel ekonomi politikası uzun zamandan beri hükümetler tarafından uygulanmış ve bazı alanlarda başarılı olmasına rağmen, ülke genelindeki karmaşık problemlerin çözümünde başarısız olmuştur. Bugün itibarıyla bölgesel ekonomik ilişkilerin ve toplumsal aktivitelerin geliştirilmesi ve buna bağlı olarak da bölgelerarası gelir farklılıklarının giderilmesi her zamankinden daha öncelikli bir konuma sahiptir. Kendine özgü planlama ve organizasyon yapılarının geliştirilebilmesi için ekonomi modellerine ihtiyaç vardır. Ekonomi ve sosyal yapıyı oluşturan etkenler (sanayi üretimi, ulaşım, eğitim ve sağlık sektörleri vb.) bölgesel dağılım açısından önem arz etmektedir. Bunun için de hükümetlerin uygulamış oldukları bölgesel politika tedbirleri bölgesel bazda ya etkisini tam olarak gösterememiş, ya da yanlış uygulamalarla sürükleyici etki ortaya çıkmamıştır. Zaman içerisinde bölgesel dengesizlikler artarak gelir farklılıklarını büyük boyutlara ulaştırmıştır.

Türkiye'nin bölgesel problemlerine bakıldığında göze çarpan ilk olgu, ekonomik gelişmenin mekan içinde dengeli olarak sağlanamamasıdır. Ekonomik büyüme daha çok belirli mekan noktalarında, yani şehirlerde, köylerde veya gelişmiş merkezlerde oluşmaktadır. Bir yanda sanayinin ve hizmet sektörünün geliştiği, ekonomik açıdan gelişmiş merkezler yer almakta ve buralardan ekonomik gelişme kendiliğinden hareket edebilmektedir. Diğer yanda az gelişmiş bölgeler ki buralar tarımsal üretim yapısının hakim olduğu yerlerdir. Bu bölgelerde ekonomik gelişme ya çok az olmakta ya da hiç gerçekleşmemektedir. Az gelişmiş yörelerde işsizlik oranlarının yüksekliği, eğitim

imkanlarının azlığı, sağlık sorunlarının fazlalığı gibi birçok ekonomik ve sosyal faktörler ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'deki bölgesel politika sorunlarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- Politikanın ve idarelerin yol açtığı yapısal problemler,
- Sanayi ve hizmet sektörünün az sayıdaki bölgelerde gelişmiş olması,
- Tarım sektörünün az gelişmiş olmasına bağlı sorunlar,
- Tarımdan sanayiye göçlerin artmış olması ve büyük şehirleri etkilemesi,

Yukarıda sayılan bu problemler ışığında bu çalışmanın amacı, Türkiye'de uygulanan bölgesel politikaları ve problemleri araştırarak bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını ortaya koymak ve alternatif stratejiler üretmektir. Bu alanda seçilmiş teoriler bölgesel problemlerin çözümü için uygun bir araç olmayabilir, ancak bu teoriler içinde birçok yapı malzemelerini bulmak ve sorunların çözümünü gerçekleştirmek mümkündür.

Çalışmanın amacı, Türkiye'de bölgelerarası gelir farklılıklarını yaratan politikaların analizini yapmak ve gelir farklılıklarını dengeleyici ekonomi politikalarının oluşturulmasına yardımcı olmaktır. Birçok literatürdeki tartışmaların odak noktası, bölgesel gelişmenin ve sanayileşmenin motoru olarak görülen noktasal hareket mekanizmaları oluşturmaktadır (Nuur, 2005: 27). Bu hareket noktaları cazibe merkezleri, sanayi şehirleri, metropoller gibi büyüme merkezleridir. Bu merkezlerle lokal şehirler arasındaki teknolojiler, inovasyonlar gibi gelişmeye etki eden dinamik faktörlerin belirlenmesiyle bölgesel büyüme süreci harekete geçirilecektir. Bu çerçevede hedef ihracat çıkışlı, polarizasyon ve mekan yapısına dayalı teorileri açıklamak ve bu teorilerden hareketle yeni bir strateji oluşumunu ortaya koymaktır. Gelişmiş ülkelerde bölgelerarası kalkınma farklılıklarının giderilmesinde bölgesel planlama ve kalkınma ajansları yaklaşımı etkin bir rol oynamıştır. Türkiye'de ise son

döneme kadar bölgesel planlama ve kalkınma ajansları yerine ulusal ölçekteki planlı kalkınma modelini içeren “kalkınmada öncelikli yöreler” uygulamasına önem verilmiştir. Kalkınmada öncelikli yöreler uygulaması ise beklenilen aksine gelişme hızını arttırıcı bir etki yaratmadığı gibi bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermede yeterli olamamıştır. Bu nedenle ulusal kalkınma planlarının işlerliğini kazanabilmesi için “bölgesel planlama” kavramının uygulanması ve bölgesel dengeli kalkınma modeline öncelik verilmesi gerekmektedir.

Bölgesel kalkınma ile amaçlanan hedeflenen yörelerde ve sektörlerde yatırım düzeyini arttırmak sureti ile ekonomik kalkınmayı sağlamaktır. Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi için her bölgenin ekonomik potansiyeli belirlenmeli, illerin konumları ve özellikleri dikkate alınarak koordineli bir kalkınma süreci başlatılmalıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde bölgesel planlama için gerekli görülen temel kavramlar açıklanmış, bölgesel planlamanın temel araçları, amaçları ve ilkeleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde bölgesel kalkınma teorilerine öncelik verilmiş ve bu teorilerden hareketle Türkiye’de uygulanması gereken alternatif bölgesel planla ilkeleri türetilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde bölgelerarası gelişmişlik farklarının analizi yer almaktadır. Bu çerçevede planlı dönemdeki bölgesel kalkınma planları, proje bazında bölgesel planlama çalışmaları ve Türkiye AB kapsamına giren kalkınma planları incelenmiştir. Şehirleşme politikası, bölgesel sanayi sektörü, tarım sektöründeki gelişmeler ve sosyo-ekonomik göstergeler bu bölümde anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde Türkiye’deki bölgeler arasında ekonomik ve sosyal kriterler açısından gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır. Ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olan bölgeler arasındaki farklılıkları yaratan bileşenler saptanmaya çalışılmıştır.

Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkların hangi bileşenlerden oluştuğu saptanmaya çalışılmıştır. İstatistik Bölge Birimlerine(Düzey 1) ait veriler ele alınarak sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemlerinden “Temel Bileşenler Analizi” ile incelenmiştir

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL PLANLAMANIN TEMELİ VE TEORİK PERSPEKTİFLERİ

Bölgesel planlama öncelikle bölge düzeyindeki sorunları belirleme ve en ince detaylara inerek çözüm bulma sürecidir. Amaç bölgenin ekonomik ve sosyal gelişim potansiyelini harekete geçirmek ve ülke bütününe de katkısını dikkate alarak bir çerçeve oluşturmaktır.

1.1 BÖLGESEL PLANLAMADA TANIM VE KAVRAMLAR

Bölgeler arasında sosyo- ekonomik refah dengesizliklerinin giderilmesi, milli kaynakların maksimum ekonomik ve sosyal faydayı verecek biçimde geliştirilmesi, bölgelerin doğal, iktisadi, sosyal kaynak ve imkanlarının değerlendirilmesi amacıyla oluşturulan bölgesel planlama sürecinde öncelikle genel tanım ve kavramlar üzerinde durulacak ve bölgesel planlama teorileri açıklanacaktır.

1.1.1 Bölge Kavramı

Şehir ve bölge plancılığında bölge yerine mekan kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bölge genellikle şehirden daha geniş ama ülkenin tümünden daha dar olan mekan parçalarına verilen isimdir (Yavuz ve diğ.,1978:96).

Bölgenin sınırlarının çizilmesinde coğrafi, ekonomik ve idari ölçütler kullanılmaktadır. Örneğin coğrafi ölçütler açısından bölgeler dağ bölgeleri, sınır bölgeleri, kıyı bölgeleri ya da merkez bölgeler olarak kümelendirilebilir. Yönetimsel açıdan, aktarılan yetkiler bakımından coğrafi bölgeler, planlama bölgeleri, ekonomik bölgeler ve kültür bölgeleri olabilir. Bu bağlamda, bölge; kentten daha geniş, ülkeden daha küçük, yönetimsel sınırları ulus yönetimsel birim sınırları ile çakışan, ama etkileşim açısından o sınırları aşabilen, yerinden yönetilen, demokratik katılımcı bir yönetime ve bütçeye sahip bir planlama ve yönetim birimi olarak tanımlanmaktadır (Parlak ve Özgür, 2002: 255). Özerkliğin derecesi açısından devletin bir parçası olarak yönetim

bölgeleri (il olabilir), ya da otonom bölgeler veya örneğin Benelux devletleri gibi bölge devletleri olarak sınıflandırılmaktadır (Mengi, 1998: 43).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından bölgelerin özelliklerini ve performanslarını tanımlamak üzere nüfus yoğunluğu, kırsallık derecesi ve kent merkezlerinin nüfus büyüklüğü kriterleri baz alınarak bölgeler; çoğunlukla kentsel, ara ve çoğunlukla kırsal bölgeler olmak üzere sınıflandırılmıştır (OECD, 2009:2).

1.1.1.1 Ekonomik Yapı Açısından Bölge Ayırımı

Ekonomik gelişme sürecinde bölgeler ekonomik analiz açısından, ekonomik yapıları ve ekonomik gelişme seviyeleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir. Ekonomik yapı özelliklerine göre bölgeler üç başlık altında toplanmakta, bu yolla zamansal ve mekansal bölgelerin durumu incelenmektedir. Ekonomik yapı açısından bölgeler “homojen bölge”, “fonksiyonel bölge” ve “plan bölge” olmak üzere üç şekilde incelenmektedir.

1.1.1.1.1 Homojen Bölge

Üç çeşit bölge olabileceği düşünülmüştür. Bunlardan ilki homojen yani türdeş bölge kavramıdır. Belirli bir coğrafi bölge doğal şartları gereği özellikleri birbirine benzeyen mekan parçasıdır. Türdeş bölgeler makro ekonomik bölgelerdir. Ekonomik faaliyet açısından aynı yapısal özellikleri taşırlar. Örneğin: nüfus yapısı, kişi başına düşen gelir miktarı, belirli bir bölgeye olan ithalat ve ihracat bağımlılığı veya politik gruplaşmalar gibi.

Coğrafi belirleyici faktörler iklim, yeraltı servetleri, tarihsel belirleyici faktörler ile kültürel faktörler de bir bütün oluşturuyorsa, homojen bölgeden söz edilebilir. 1970 yılında Türkiye’de DPT ve İmar İskan Bakanlığı tarafından yapılan bir çalışmaya göre homojen bölgeler aşağıda yer alan tablo 1.1 de belirtilmiştir.

Tablo1.1: DPT ve İmar ve İskan Bakanlığı Tarafından Belirlenen Homojen Bölgeler
(1970)

Bölge	Kapsanan İller
Marmara	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Çanakkale
Ege	İzmir, Manisa, Uşak, Aydın, Denizli, Muğla
Batı Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur
Doğu Akdeniz	Adana, İçel, Hatay
İç Anadolu	Ankara, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Konya, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Çorum, Yozgat, Çankırı
Batı Karadeniz	Zonguldak, Bolu, Kastamonu
Doğu Karadeniz	Samsun, Sinop, Ordu, Giresun, Amasya, Tokat, Gümüşhane, Trabzon, Rize, Artvin
Doğu-Güneydoğu Anadolu	Kars, Erzurum, Ağrı, Van, Hakkari, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Malatya, Bingöl, Muş, Bitlis, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Urfa, Adıyaman, Kahramanmaraş, Gaziantep

Kaynak: Geray, 1989: 5

1.1.1.1.2. Fonksiyonel Bölge

İkinci tür bölgeler fonksiyonel veya polarize bölgelerdir. Fonksiyonel bölge kendine çekim gücü olan veya dışarıya karşı olumlu yansımaları olan polarize bölgelerdir.

Fransız literatüründe polarize bölgelerden ve Amerikan literatüründe nodal bölgelerden söz edilmektedir (Richardson, 1972:224). Genişletilmiş bölge planlamasında homojen bölgelerin dinamik ilişkiler nedeniyle birbirlerini etkilemeleri muhtemeldir ve bu nedenle de sınırlarının genişletilmesi kaçınılmazdır.

Polarize bölgeler değişik ekonomik faktörleri ve değişik ekonomik ilişki bağımlılıklarını içinde barındırmaktadır. Bunlar toprak, iklim, doğal kaynaklar ve nüfus olabilmektedir. Polarize bölgelerin belirli merkezlerinde ekonomik faaliyetler

yoğunlaşmış ve kendi aralarında etki tepki mekanizması oluşturmuştur. Buraları yığılma merkezleridir, yani büyük şehirlerdir ve hinterlandla birçok alanda iletişim içindedirler. Perroux polarize bölgeyi bölgeler arasında mal, hizmet, para ve teknoloji akımlarının olduğu yapı olarak görmüştür (Perroux, 1955:1-2). Nodal bölgelerin belirlenmesi ve sınırlarının çizilmesi iki aşamada gerçekleşmektedir. Öncelikle belirli merkezler tespit edilmekte ve fonksiyonel ilişkilere göre de bölge sınırları çizilmektedir

Tablo 1. 2: Türkiye’de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi

Bölge Merkezleri	İller
Adana	Adana, Hatay, İçel
Ankara	Ankara, Çankırı, Çorum, Kırşehir
Bursa	Bursa
Diyarbakır	Diyarbakır, Bitlis, Hakkari, Mardin, Siirt, Van
Elazığ	Elazığ, Tunceli, Bingöl
Erzurum	Erzurum, Erzincan, Ağrı, Kars, Muş
Eskişehir	Eskişehir, Bilecik, Kütahya
Gaziantep	Gaziantep, Adıyaman, Urfa, Kahramanmaraş
İstanbul	İstanbul, Bolu, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ, Zonguldak, Kastamonu
İzmir	İzmir, Afyon, Antalya, Aydın, Burdur, Denizli, Isparta, Manisa, Muğla, Uşak, Balıkesir
Kayseri	Kayseri, Nevşehir, Yozgat
Konya	Konya, Niğde
Malatya	Malatya
Samsun	Samsun, Amasya, Giresun, Ordu, Sinop, Tokat
Trabzon	Trabzon, Artvin, Rize, Gümüşhane
Sivas	Sivas

Kaynak: DPT, 1982:68.

1.1.1.1.3. Plan Bölge

Üçüncü tür bölgeler plan ve program bölgeleridir. Bu tür bölgeler ekonomik gelişmeyi sağlayamamış ve bölgelerarası gelir farklılıklarının fazla olduğu bölgeleri içine almaktadır.

Türkiye'nin GAP projesi buna bir örnektir. Planlama bölgeleri tespit edilirken politik ve idari kriterler dikkate alınmamaktadır. Daha çok bir veya daha fazla illerdeki idari birimler planlama bölgesi içine dahil edilmektedir. Buradaki hedef planlama biriminin veya planlama bölgesinin oluşturulmasıdır. Ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için planlama bölgesinin belirli bir büyüklüğe ulaşması gerekir. Genelde kısa vadeli gelişme planları ufak bölgelere ve uzun vadeli gelişme planları da daha büyük bölgelere uygulanmalıdır. Bölgelerdeki ekonomik gelişme uzun zaman içinde devamlı değişime uğramaktadır. Bu nedenle de bu tür değişmelerin bölge sınırlandırılmasında dikkate alınması gerekmektedir.

1950 yılında Doğu Marmara Planlama Projesi ile ilk bölge planlama çalışmasının yapıldığı Türkiye'de ise, plan bölge tanımları coğrafi temelde yapılmıştır. Güneydoğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı ve Doğu Anadolu Projesi Ana Planı'nda, coğrafi bölgeler; Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi'nde ise coğrafi bir mekan birimi olan havza temel alınmıştır (DPT, 2000:31)

1.1.1.2. Ekonomik Gelişme Düzeyine Göre Bölge Ayırımı

Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre görülen farklılaşmalar bölgeler itibariyle de bir farklılaşmayı gerekli kılmaktadır. Ülkeler arasında yapılan ayrıma benzer şekilde bölgeler “gelişmiş bölge”, “az gelişmiş bölge”, “potansiyel gelişme bölgesi (gelişme halindeki az gelişmiş bölge)”, “potansiyel bakımdan az gelişmiş bölge” şeklinde ayrılmaktadır.

1.1.1.2.1.Gelişmiş Bölge

Gelişmiş Bölge, gelir seviyesi ve gelir artış hızı, sosyal ve kültürel göstergeler açısından ülke ortalamasının üzerinde olan bölgedir. Eğitim, sağlık, yol, su ve elektrik gibi sosyal altyapı yatırımları yeterli seviyede bulunmaktadır.

1.1.1.2.2. Az Gelişmiş Bölge

Az gelişmiş bölge belirli bir süre içinde sosyal ve ekonomik göstergeler açısından diğer bölgelerle karşılaştırıldığında iktisadi dezavantajları olan bölgedir. Gelişmiş bölgelere göre gelir seviyesi ve gelir artış hızı düşük, nüfus artış hızı yüksek, istihdam olanakları sınırlı, sabit sosyal altyapı yatırımları eksik, sosyal ve kültürel göstergeler açısından da yetersiz durumdadır. Az gelişmiş bölge, mekanda görülen ve diğer bölgeler ile arasında kayda değer ekonomik ve sosyal dengesizliklerin bulunduğu bölgedir (Milli Güvenlik Kurulu, 1993:21).

1.1.1.2.3.Potansiyel Gelişme Bölgesi

Bir diğer adıyla “ Gelişme Halindeki Az Gelişmiş Bölge” olarak belirtilen potansiyel gelişme bölgesi gelir seviyesi itibariyle ülke ortalamasının altında yer alan ve bu bakımdan az gelişmiş bölge kategorisinde yer alan bölgedir. Ama gelişme hızı ülke ortalamasının üstünde yer aldığı için gelişmekte olan az gelişmiş bölge şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tür bölgelerin gelişme potansiyeli bulunmakla beraber, bölgede mevcut yer altı ve yer üstü kaynakların yeterince değerlendirilememekte ve bölgeye özel ve kamu yatırımlar kanalize edilememektedir (Milli Güvenlik Kurulu, 1993:22).

1.1.1.2.4. Potansiyel Bakımdan Az Gelişmiş Bölge

Gelişme potansiyelini kaybetmiş bir bölge olarak tanımlanan potansiyel bakımdan az gelişmiş bölgede gelişme hızı ülke ortalamasının altında yer almaktadır. Bu nedenle bölgeler zaman içinde gelişme potansiyellerini yitirdikleri için az gelişmiş bölge haline gelmektedir.

1.2. Bölgeler İtibariyle İllerin Dağılımı

Coğrafi koşullara göre bakıldığında iller yedi bölge altında toplanmaktadır. Coğrafi koşullardan farklı olarak yapılan bir diğer sınıflandırma ise Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde 2002 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından oluşturulan istatistiki bölge birimleri sınıflandırmasıdır. Aşağıda bu bölgeler sırasıyla açıklanmıştır.

1.2.1 Coğrafi Bölgeler İtibariyle İllerin Dağılımı

Coğrafi koşullara göre Türkiye Akdeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Karadeniz ve Marmara Bölgesi olmak üzere yedi bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler kendi bünyesinde illere bölünmüştür.

1.2.2 İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İİBS)

Avrupa Birliği'ne ayrıntılı veriler sunmak üzere Eurostat (Avrupa Birliği İstatistik Ofisi) tarafından 1970'li yılların ortalarında bölgesel tabanlı istatistikleri toplamak, sosyo-ekonomik analizler yapmak ve topluma yönelik bölgesel politikaların çerçevesini oluşturmak amacı ile İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) oluşturulmuştur (Yılmaz ve diğ., 2007: 11).

Birlik üyesi ülkelerde toplanan bölgesel istatistiklerin geliştirilmesi ve uyumlulaştırılması; AB ve üye ülkeler için yapılacak sosyo-ekonomik analizlere temel oluşturulması ve Birliğin bölgesel politikalarının genel çerçevesinin belirlenmesi şeklinde sistematikselleştirilen söz konusu hiyerarşik sınıflandırmada, her bir üye ülke düzey 1, düzey 2 ve düzey 3 bölgelerine ayrılmaktadır (Öztürk, 2009:1).

1.düzye : 2.düzye bölge birimlerinin gruplandırılması ile oluşturulmuştur, 12 adettir.

2.düzye: 3.düzyedeki komşu illerin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 26 adettir.

3.düzey: İl düzeyinde 81 adet İstatistiki Bölge Birimi bulunmaktadır. Her bir il bir İstatistiki Bölge Birimini belirtmektedir.

Türkiye’de 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde bu doğrultuda kritik bir adım atılarak yerleşim merkezlerinin kademelenmesini, iller arasındaki fonksiyonel ilişkileri, coğrafi koşulları, istatistik toplama ve plan yapma amacına uygunluğu kapsamında, AB istatistiki bölge sınıflandırmasına paralel bir şekilde, üç düzey halinde İBBS yapılmıştır. Türkiye’de de örnek bölge birimi uygulaması olarak kabul edilmiş ve Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) desteği ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 2002 yılında tamamlanmıştır. 28 Ağustos 2002 tarih ve 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan bu sınıflandırmanın, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesinde esas alınması kararlaştırılmıştır. Türkiye açısından İBBS, bölge ölçeğinde bir “ortak taban” olmasının yanısıra, 2003 yılında ikincisi kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesi’nde kısa vadeli hedefler arasında gösterilen Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA)’nın kurulmasına yönelik bir ilk ve zorunlu adım olarak önem arz etmektedir (Yılmaz ve diğ., 2007; DPT, 2006).

Yine bu çerçevede, bölgesel gelişme alanında, gerek 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde gerekse bu belge temelinde DPT Müsteşarlığı koordinasyonunda hazırlanan Ön Ulusal Kalkınma Planında (ÖÜKP) bölgesel gelişme politikalarını yerel ve bölgesel bazda uygulayacak kurumsal bir mekanizmanın geliştirilmesi ve bu alandaki program ve projelerin yönetimine ilişkin bazı görevlerin merkezin koordinasyonu, gözetimi ve denetimi doğrultusunda BKA’ya devredilmesi öngörülmüştür. Böylelikle bölgesel gelişme konusunda ülkemizde yakın gelecekte hızlı bir değişimin yaşanacağına dair beklentiler artmıştır (DPT, 2008:10).

Diğer adı ile NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) olarak adlandırılan İBBS’nda sınıflandırılmasında öncelikle idari birim sınırları esas alınmaktadır. Türkiye açısından ele alındığında bu idari birimleri il, ilçe, bucak ve köyler oluşturmaktadır. Karşılaştırılabilir bölgesel istatistiklere ulaşmak amacı ile bölgelerin nüfus büyüklüklerinin mümkün olduğunca birbirine yakın olması beklenmektedir. Bu nedenle İBBS düzeylerinin tanımlanmasında aşağıda belirtilen tablo 1.3’deki nüfus eşiklerinden yararlanılmıştır.

Tablo1.3.: İBBS Ortalama Nüfus Eşikleri (Kişi)

Düzy	Minimum	Maksimum
Düzy 1	3 milyon	7 milyon
Düzy 2	800.000	3 milyon
Düzy 3	150.000	800.000

Kaynak: <http://europa.eu.int/comm/eurostat/ramon/nuts>

Üye ülkelere ait idari birim sınıfının nüfus ortalaması, bir idari birim sınıfının hangi İBBS düzeyine karşılık geldiğini göstermektedir. Örneğin 70 milyon nüfuslu bir ülkenin 26 idari biriminin olduğuna yönelik bir varsayım yapılırsa, bu idari birimlerin nüfus ortalaması yaklaşık 2,7 milyon olacağından, bu bölgeler düzey 2 sınıflandırması içinde bulunmaktadır. Tablodan görüldüğü gibi bu ortalama değer düzey 2 nüfus eşiği içinde yer aldığından bu bölgeler düzey 2 bölgesi olarak belirlenmiş olacaktır. Ayrıca, bir idari birimin nüfus ortalaması herhangi bir İBBS düzeyine karşılık gelmekle birlikte, bu idari birimlerden bazılarının nüfus büyüklükleri bu eşiğin üstünde olabilecektir. Bu durum, o idari birimin o düzeye karşılık gelmesine engel oluşturmamaktadır (Öztürk, 2009: 23).

Türkiye’de 1997 yılı nüfus ortalamasına göre en büyük idari birim olan illerin ortalama nüfusu 771.049 ‘dır. Bu nüfusla İBBS düzey 3 nüfus eşiği arasında yer almaktadır. İBBS oluşturulurken önce illerin Düzey 3 olmasına karar verilmiştir. Bunun üç temel nedeni vardır:

- Türkiye’de düzey 1 ve düzey 2 bölgelerine karşılık gelen idari birimler bulunmadığı için ancak komşu illerin gruplandırılması ile bu bölgeler belirlenmektedir.
- Bölge kalkınma planları, Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi çalışması, kişi başına GSYİH, sanayi sektöründe kişi başına üretim, tarımsal üretim değeri, nüfus yoğunluğu, kentleşme oranı vb. gibi istatistikî veriler çoğunlukla il bazında derlenmektedir.

- AB'ye üye ülkelerdeki NUTS 3 birimlerinin nüfus büyüklüğü ve ele alınan birim sayısı ile göz önüne alındığında Türkiye için iller uygundur (Fransa, İspanya, İngiltere vb.)

Ancak, düzey 1 ve düzey 2 bölgelerinin belirlenme kriterleri incelendiğinde, bölgelerin belirlenme gerekçelerinin bölgeler arasında farklılaştığı ve bütüncül bir yaklaşımın yeterince uygulanmadığı görülmektedir. Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illerinden oluşan TR21 Düzey 2 Bölgesinde sosyo-ekonomik açıdan homojenliğin esas alındığı belirtilirken, komşu Balıkesir ve Çanakkale illerinden oluşan TR22 Düzey 2 Bölgesinde iki ilin aynı fonksiyonel bölgede yer alması gerekçe olarak ifade edilmiştir. Bazı bölgelerde, Konya ve Karaman illerinden oluşan TR52 Düzey 2 Bölgesinde olduğu gibi illerin topografik özellikleri bakımından homojenlik ve aynı fonksiyonel bölge içinde yer alma gibi birden fazla kriter beraber kullanılmıştır. Bazı bölgelerde ise illerin sadece coğrafi komşulukları bir gerekçe oluşturmuştur.

Örneğin, Manisa'nın sektörel yapı ve gelişmişlik düzeyi açısından farklı olduğu Kütahya, Uşak ve Afyonkarahisar illeri ile aynı istatistiki bölge birimi içinde yer almasının nedeni İzmir ile birlikte gruplandırılmamasıdır. Manisa ili İzmir'in etki alanında olmasına rağmen İzmir'in nüfus büyüklüğü nedeniyle tek başına bir düzey 2 bölgesi olarak tanımlanması, bu kararın alınmasında bir gerekçe oluşturmuştur.

Bu çerçevede, düzey 1 ve düzey 2 bölgelerinin belirlenmesinde bütüncül bir yaklaşımın benimsenmemesi birbirinden çok farklı özelliklere sahip bölgelerin oluşmasına yol açmıştır. Bu bölgelerden bazıları ekonomik ve sosyal açıdan homojen bölgeler, bazıları işlevsel açıdan bütünlük gösteren fonksiyonel bölgeler, bazıları bölgesel gelişme planlarının yürütüldüğü plan bölgeler ve bazıları da bu bölge yaklaşımlarından herhangi birinin özelliğini göstermeyen bölgeler olmuşlardır. Bu durum, bölgesel gelişme politikalarının ulusal bazda belirlenmesini engelleyebileceği gibi aynı bölgede yer alan ve birbirinden farklı özelliklere sahip illerin bir arada olması nedeniyle yerel ölçekte alınacak tedbirlerin de uygulanmasını güçleştirebilecektir.

Ayrıca, birbirinden sosyo-ekonomik açıdan farklı olan illerin aynı düzey 2 bölgesinde yer alması, TR33 Düzey 2 Bölgesi (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya,

Uşak) örneğinde olduğu gibi bazı illerin 2007-2013 döneminde Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı kapsamında Türkiye'ye sağlanan bazı AB fonlarından yararlanmasını engellemiştir. Söz konusu yardım aracında coğrafi odaklanma yaklaşımı esas alınmış ve bu kapsamda yardım aracının iki Operasyonel Programı (OP) olan Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı'daki kaynakların tamamı ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı'daki kaynakların en az yüzde 80'i, kişi başına GSYH'sı Türkiye ortalamasının %75'inden düşük olan öncelikli 12 Düzey 2 Bölgesi'ne tahsis edilmiştir. Bu bağlamda Afyonkarahisar ilinin kişi başına GSYH endeks değeri 59 ve Uşak ilinin endeks değeri 67 olmasına rağmen bu illerin endeks değeri 115 olan Manisa ile birlikte gruplandırılması, bu iki il bu dönemde belirtilen kaynaklardan mahrum bırakılmıştır. Bu on iki bölge aşağıdaki şekilde belirlenmiştir (<<http://www.tuik.gov.tr>> ,10.01.2010):

TR 1 :İstanbul

TR 2 :Batı Marmara

TR 3: Ege

TR 4: Doğu Marmara

TR 5: Batı Anadolu

TR 6 :Akdeniz

TR 7: Orta Anadolu

TR 8 :Batı Karadeniz

TR 9 : Doğu Karadeniz

TR 10 : Kuzeydoğu Anadolu

TR 11 :Ortadoğu Anadolu

TR 12 : Güneydoğu Anadolu

Düzey 2 olarak belirlenen 26 Bölge şekil 1.1. de görülmektedir.

Şekil 1.1.: Düzey 2 (26 Bölge)

Kaynak: < <http://tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/> >, (10.01.2010).

- TR 10: İstanbul
- TR 21: Edirne, Kırklareli, Tekirdağ
- TR 22: Balıkesir, Çanakkale
- TR 31: İzmir
- TR 32: Aydın, Denizli, Muğla
- TR 33: Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak
- TR 41: Bilecik, Bursa, Eskişehir
- TR 42: Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova
- TR 51: Ankara
- TR 52: Konya, Karaman
- TR 61: Antalya, Burdur, Isparta
- TR 62: Adana, Mersin
- TR 63: Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
- TR 71: Aksaray, Kırıkkale, Nevşehir, Kırşehir, Niğde
- TR 72: Sivas, Kayseri, Yozgat

TR 81: Bartın, Karabük, Zonguldak
TR 82: Çankırı, Kastamonu, Sinop
TR 83: Amasya, Çorum, Samsun, Tokat
TR 90: Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon
TRA1: Bayburt, Erzincan, Erzurum
TRA2: Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars
TRB1: Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli
TRB2: Bitlis, Hakkari, Muş, Van
TRC1: Adıyaman, Gaziantep, Kilis
TRC2: Diyarbakır, Şanlıurfa
TRC3: Batman, Mardin, Siirt, Şırnak

İBBS iki ana ölçüt göz önüne alınarak hazırlanmıştır:

- Her bir üst düzeyin kendi içinde alt düzey birimlerinin birleştirilerek oluşturulması zorunluluğu
- Bölgesel birimlerin birbirleri ile coğrafi sınırlar bakımından bütünlük oluşturacak bir süreklilik içinde olmaları

Düzyey 1 sınıflandırılmasında bu ölçütler göz önüne alınmış ve Düzyey 2 bölgelerinin bir araya getirilerek kendi aralarında gruplandırılması ile Düzyey 1 bölgeleri hazırlanmıştır. Bu sınıflandırma ek tablo 1’de görölmektedir.

1.3 Bölgesel Politikanın Tanımı

“Politika” ilk kez Romalılar ve Yunanlılar döneminde ortaya çıkmış ve devlet sanatı olarak tanımlanmıştır. Politikanın önemli bir unsuru hareket etmek ve belirli amaçları gerçekleştirmek için hedefe doğru hareket etmektir. Hareket aksiyonu içine almakta ve bilinçli kurallara dayanmaktadır. Bunun için öncelikli şart problemlere karşı koyabilme gücünün olmasıdır. Demek ki politika devletin belirlediği hedeflere ulaşmak için bilinçli hareket etmesini kapsamaktadır (Loewendahl-Ertugal, 2005:20).

Bölgesel politika devletin ekonomi politikasının bir parçasıdır. Global ekonomi politikasının içinde hareket ederek gerekli tedbirlerle ve uğraşlarla mekanı bilinçli olarak etkilemesidir. Buradan da anlaşıldığı gibi bölgesel politika” mekan ekonomisi veya bölgesel ekonomi politikası gibi terimlerle aynı anlamda kullanılmaktadır.

Bölgesel politika düzen ve süreç politikası tedbirlerini içine almakta ve ağırlıklı olarak da bölgesel yapısal politikayı ön plana çıkarmaktadır.

Amerikan literatüründe kullanılan “regional economics” veya “regional policy” terimleri de bölgesel politika ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Folmer, 1983:10).

1.4 Bölgesel Planlamanın Gerekliliği

Bölge planlamanın etkin bir şekilde uygulanmasında eşgüdüm ve denge sağlayıcı fonksiyonu ile ulusal planlama ve alt bölge planlamanın rolü büyüktür. Alt bölge sınıflandırması kapsamında gelişmiş bölgeler, az gelişmiş bölgeler, büyümenin baskısı altında olan bölgeler, acil müdahale bölgeleri, risk bölgeleri, hassas bölgeler ve özel statülü bölgeler yer almaktadır (DPT, 2000:9).

- Az gelişmiş bölgeler: Tarımsal, ekonomik ve sosyal yönden geri kalmış, “izole bölgeler”.
- Gerilemekte olan bölgeler: Sorunları dünya ekonomik konjonktüründe önemli yer tutan, fazla kalabalık olan bölgelerdir.
- Sorunlu endüstriyel bölgeler: İşsizlik, işletme/ üretim teknolojilerinde gerileme, fiziksel çevrede nitelik kaybı gibi sorunların etkisi altında olan bölgelerdir.
- Büyümenin baskısı altında olan bölgeler: Konut sosyal altyapı eksiklikleri, ulaşım, çevre kirliliği gibi sorunlara maruz kalan bölgelerdir.
- Acil müdahale bölgeleri: Afet görmüş bölgeler, terör bölgeleri, büyük ve kapsamlı projeler gerektiren bölgelerdir. (GAP bölgesi gibi)

- Risk bölgeleri: Doğal afet (erozyon, taşkın, deprem vb.) bölgeleri ve yapay risk (zararlı kimyasal üretimi, enerji istasyonları vb.) alanları oluşturur.
- Hassas bölgeler: Ekolojik açıdan hassas alanlar, havzalar, doğal ve kültürel değerler açısından zengin olan bölgelerdir.
- Özel statülü bölgeler: Serbest bölge, sınır ticaret bölgeleri gibi yasalarla özel uluslararası statüye sahip bölgelerdir.

Bölgesel planlama kalkınmayı teşvik edici ulusal politikaların yerel ihtiyaçları karşılayacak şekilde yerel eylemlere dönüştürülmesine yardımcı olur. Bu sayede bölgesel planlama, soyut ve genel düzeyde olan ulusal plan ve politikalar ile somut ve yerel düzeydeki yerel planlama uygulamaları arasında adeta bir köprü görevini üstlenerek, yerel bilgilerin ulusal planlara ulusal kalkınma hedeflerinin de yerel planlara yansıtılmasını sağlar (Arslan, 2005:280).

Bölgesel planlar sayesinde bölge gelişmesine odaklı yerel ve bölgesel yönetimler, bölgelerdeki fiziksel çevrenin biçimlenmesinde ve nüfus dağılışında etkin olan araçları koordineli bir şekilde kullanır.

Bununla birlikte şehirler arasındaki ekonomik ve toplumsal ilişkilerin açığa çıkarılması ve şehir sorunları (ulaşım, konut ve çevre sorunları vb.) konusunda ortak hareket ve işbirliği ile bölgesel ölçekte verim sağlanması amaçlanır (Göymen, 1997:163).

Ulusal ve uluslararası boyuttaki kalkınma sorunu bölgelerarası gelişmişlik farkının saptanması ile ön plana çıkar ve her ikisinin arasında bir paralellik söz konusudur. Bu nedenle ilgili kalkınma düzeyi göstergeleri olan yaşam düzeyi, toplumsal mal ve hizmet üretim ve tüketimleri, sosyal ve kültürel etkinlikler, doğal ve coğrafi faktörler, demografik nedenler ve kurumsal ve politik yapılar ön plana çıkmaktadır. Bu göstergelerin gelişmişlik ölçütlerine göre olumlu sonuçlar vermesi için öncelikle ülkenin iş imkanlarının ve gelir unsurlarının iyileştirilmesi gerekmektedir (Erkan, 1987:38).

Tablo 1.4’te görüldüğü gibi bölgesel gelişmede ilgili kurumlar ve faaliyet alanları oldukça çeşitli ve karmaşık bir yapı arz etmektedir. Bölgesel politika açısından faaliyet alanlarının bir merkezde toplanması kaynakların optimal kullanımı ve bürokrasinin en aza indirgenmesi açısından önemlidir.

Tablo 1.4: Bölgesel Gelişmede İlgili Kurumlar Ve Faaliyet Alanları

Kuruluşun Adı	Faaliyet Alanları
Devlet Planlama Teşkilatı	Kalkınma planlarında sanayi işletmeleri ile ilgili tedbirlerin belirlenmesi; Teşvik sistemi ve kaynak tahsis politikaları ile de ilişkili olarak Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) belirlenmesi; Bölgesel veya sektörel bazda gelişme programlarının hazırlanması; bölgesel kalkınma projeleri ile ilgili koordinasyonun sağlanması.
Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük Sanatlar ve Sanayi Bölgeleri Siteleri (KSS) Genel Müdürlüğü	Küçük sanayi siteleri ve organize sanayi bölgeleri kurulması, küçük sanayi ve el sanatları ile ilgili geliştirme ve koordinasyon, teşkilatlanma hizmetleri.
KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı)	KOBİ (Küçük ve Orta Ölçekli İşletme)’lerin bilimsel teknolojik yeniliklere ayak uydurarak rekabet güçlerinin artırılması için danışmanlık hizmetleri, eğitim, malzeme analizleri, laboratuvar, kalite kontrolü ve teknik yardım sunumu
Türkiye Halk Bankası	Yatırım ve İşletme kredileri verilmesi, teknik danışmanlık ve ortak girişimlerin desteklenmesi.
TESK	Mesleki teşkilatlanma, sanayi sicillerinin tutulması, sınıai eğitim, bilgilendirme
Milli Prodüktivite Merkezi (MPM)	Verimliliği artırıcı yöntem ve uygulama olanaklarının araştırılması, bununla ilgili teknik yardım ve eğitim sunumu.

Hazine Müsteşarlığı Dış Ticaret Müsteşarlığı	Yatırım ve ihracat teşvik belgesi, ithalat ve ihracat belgesi verilmesi, yabancı sermaye izinleri.
İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (IGEME)	İhracatın teşviki ve geliştirilmesi için dış pazar araştırmaları, ihracat prosedürleri, sergi ve fuarlar hakkında bilgi sunumu.
Türk Standartlar Enstitüsü	Kalite standart ve normlarının hazırlanması, kalite belgelendirme test ve analiz laboratuvarları.
TOBB	Müşterek ihtiyaçlar, mesleki faaliyetlerin kolaylaştırılması, mesleki bilgi ve haberlerin ulaştırılması, kapasite raporlarının hazırlanması.
Üniversiteler	Üniversite-sanayi işbirliği kapsamında yürütülen teknoloji parkı gibi projeler, araştırma projeleri, eğitim ve danışmanlık hizmetleri
Türkiye Kalkınma Bankası	Yatırım ve işletme kredisi temini, ortak girişimlerin teşviki.
Sosyal Güvenlik Kurumu	Sosyal güvenlik ve sigorta hizmetleri, malullük-yaşlılık ve ölüm sigortası yardımları,sağlık hizmetleri.
Türkiye İstatistik Kurumu	İstatistiki bilgi temini, yayın.
İhracatçı Birlikleri	İhracatla ilgili yayınların izlenmesi, kotalar, pazarlama sorunları, gümrük tarifeleri.
Esnaf ve Kefalet Kooperatifleri	Mesleki kredi temini için üyelerine kefil olma, borç para verme, ihtiyat fonları oluşturma.
Küçük Sanayi Kooperatifleri	Üyeleri için işyeri yaptırma amacıyla arsa ve kredi temini, inşaat işlerinin yaptırılması.
Türkiye İş Kurumu	Eleman temini ve eğitim hizmeti.
Eximbank	İhracat kredisi verilmesi ve ihracatın teşviki için bilgilendirme
Türkiye Sınai Kalkınma	Küçük Sanayi Kooperatiflerine Finansman sağlanması

Bankası	
Gap İdaresi	GAP Bölgesi'nde kalkınmanın planlanması
Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı	Ulusal düzeyde yatırım destek ve tanıtım stratejisini, Kalkınma Ajansları ve diğer kuruluşlarla işbirliği halinde belirleme ve uygulama

Kaynak: DPT, 2003: 2

Türkiye’de bölgesel mekansal stratejileri belirleyici, diğer bölgesel ve yerel plan-politikaları, yönlendirici, bölgesel ölçekte hizmet veren kamu kurumlarının ve kurulabilecek bölgesel kalkınma ajanslarının uygulamalarını belirli hedefler dahilinde “senkronize” edici ve esnek bir yapılanmaya sahip bir bölgesel planlama anlayışının uygulanmasına ihtiyaç vardır.

1.5 Bölgesel Planlamanın Temel Araçları

Bölgesel planlamanın temel araçları kapsamında bölgesel gelişme ile ilgili yetkili olan kurum ve kuruluşlar ve bölgesel planlamanın ekonomik nitelikli araçları açıklanacaktır.

1.5.1 Devlet Planlama Teşkilatı

Başbakanlığa bağlı olan Devlet Planlama Teşkilatı Türkiye’nin ekonomik kalkınma sürecinde uzun vadeli planlar ve yıllık programlar hazırlayan, bu plan ve programların ülke çapında uygulanmasından ve yürütülmesinden sorumlu bir kurumdur. DPT’nin kuruluş ve görevleri hakkındaki 540 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname kapsamında bölgesel gelişme amaçlı başlıca görevleri belirtilmiştir.

DPT’nin bölgesel gelişme çerçevesindeki görevleri aşağıda sıralanmıştır: (< [http: www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr) >, 15.01.2010).

- Bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltıcı tedbirleri almak,
- Planlama, programlama ve projelendirme konularında ajanslara rehberlik ve danışmanlık yapmak,

- Plan ve programların uygulanmasını izlemek ve değerlendirmek,
- Kalkınma planlarının ve yıllık programların etkin bir şekilde uygulanabilmesi için ilgili kurum ve kuruluşların ve mahalli idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin iyileştirilmesi konusunda görüş ve tekliflerde bulunmak,
- Kalkınma planlarının ve yıllık programların uygulanmasını koordine etmek, değerlendirmek ve gerektiği takdirde usulüne uygun değişiklikler yapmak,
- Teşvik sistemi ve kaynak tahsis politikaları ile ilgili olarak Kalkınmada Öncelikli Yörelere saptamak,
- Bölgesel ve sektörel bazda gelişme programları hazırlamak,
- Kalkınma planı ve yıllık programlardaki ilke ve hedefler çerçevesinde uluslararası ekonomik kuruluşlarla ilişkilerin sürdürülmesi, temas ve müzakerelerin yürütülmesi hususunda gerekli görüş ve tekliflerde bulunmak,

DPT koordinasyonunda hazırlanan bölgesel kalkınma projelerinin diğer kurumlarla işbirliği içerisinde yürütülmesi için DPT bünyesinde Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'nün kurulması öngörülmüştür.

DPT'nin ana hizmet birimleri arasında yer alan Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü; il ve ilçe bazında araştırma ve planlama çalışmaları yapmak, diğer kamu kurum ve kuruluşlarının bu konularda yapacakları çalışmaların kalkınma planları ve yıllık programlarla tutarlılığını sağlamak, yapısal uyum politikalarının uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek problemlerin çözümü amacıyla projeler geliştirmek ve bu konularda yapılacak çalışmaları koordine etmek, yerel istihdamın ve girişimciliğin geliştirilmesi çerçevesinde küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin, esnaf ve sanatkarların ve kırsal kesimin sorunlarına yönelik politikalar geliştirmek, kurumsal ve hukuki düzenlemeler ile ilgili görüş vermek, uygulamayı yönlendirmek, kalkınmada öncelikli yörelere ve ihtiyaçlarını tespit etmek, bu yörelere özelliklerini dikkate alarak daha hızlı bir gelişme sağlanması amacıyla gerekli çalışmaları yapmak,

bölgesel kalkınma projeleri ile ilgili koordinasyonu sağlamak ve görev alanına giren konularda görüş vermek ve uluslararası kuruluşlarla temas ve müzakerelere iştirak etmekle görevlidir (DPT, 1994: 2).

1.5.2. Kalkınma Ajansları

AB'ye uyum süreci içinde, AB'nin gerek Katılım Ortaklığı Belgesi uyarınca öngördüğü hususlar, gerekse yıllık ilerleme raporları kanalıyla yaptığı tespit ve değerlendirmeler, Türkiye'nin bölgesel politikalarında 2000'li yıllarda, çok merkezlilik yönünde gelişim sağlayacak çeşitli yapılanmalara gitmesini gerekli kılmıştır. Bu yapılanmalar, AB'den örnek alınan İstatistiksel Bölge Birimi Sınıflandırması (NUTS-Nomenclature of Territorial Units For Statistics) ve sonrasında kurulacak olan Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) uygulamalarıdır. Avrupa Birliği ve Dünyanın diğer ülkelerinde "Bölgesel" niteliğiyle birlikte vurgulanan kalkınma ajanslarının Türkiye'deki ilk örneklerinin sadece "Kalkınma Ajansları" olarak kabul edilmesi ise yıllardır süregelen "bölgecilik" iddialarının etkisinde kalındığı izlenimini vermektedir. Çünkü DPT'nin kuruluş kanunu çalışmalarındaki taslak metinlerinde "Bölgesel Kalkınma Ajansları" olarak değerlendirilen ajansların, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) gündemine geldiğinde, sadece "Kalkınma Ajansları" adıyla tanımlanmaları uygun görülmüş ve resmi olarak bu şekilde uygulamaya konulmuştur (DPT,2000: 12).

Bölgesel ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme alanında yaşanan yapısal dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma sürecinde önemli görevleri olan "kalkınma ajansları", her ne kadar ülkemizdeki ilk resmi BKA örnekleri olsalar da, benzer pratiklere ilk olarak Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında 1997'de faaliyete başlayan Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GİDEM) örnek verilebilir. Bu örnekler BKA'ların tüm fonksiyonlarını yerine getirmeseler bile, esnek politika araçlarını kullanabilen bir BKA modeli olarak tanımlanabilmektedirler (Kayasü ve Yaşar, 2002). Bölge'de yatırımların artırılması, girişimciliğin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi amacıyla yerli ve yabancı girişimcilere danışmanlık hizmeti vermek üzere Adıyaman, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa illerinde kurulan GAP-GİDEM'ler, özellikle imalat sanayine yönelik, yönetsel ve operasyonel kapasitelerinin geliştirilmesi amacıyla faaliyet göstermişlerdir (<<http://www.gap.gov.tr>>,22.01.2010).

GAP kapsamında kurulan Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GİDEM), Ege Bölgesini Geliştirme Vakfı (EGEV) ve İzmir Ticaret Odası (İZTO) tarafından yürütülen Kalkınma Ajansları kurma çalışmaları, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası tarafından kurulan Mersin Kalkınma Ajansı, Samsun-SABEK ve Batı Akdeniz’de BAGEV’in bölgesel kalkınma çalışmaları ülkemizde faaliyetini sürdüren Kalkınma Ajansı çalışmalarına örnek teşkil etmektedir. Bölgesel gelişme çalışmalarının bölgesel ölçekte daha kurumsal bir yapı şeklinde işlerliğini sürdürmesi amacı ile “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” 25 Ocak 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Kalkınma ajanslarının görevleri aşağıda belirtilmiştir (<http://www.dpt.gov.tr/bolgesel/oik702.pdf> >,25.01.2010)

- Bölgesel gelişme uygulamaları ile bölge planlarının etkinliğinin ve başarısının yükseltilmesi; bölgelerin ülkenin genel büyümesi gelişmesi, refahına ve istikrarına katkısının artırılması; sosyal uyum ve adaletin güçlendirilmesi ve değişen küresel rekabet şartlarına uyumun hızlandırılması sağlamak,
- Yüksek nitelikli personeli, esnek kaynak ve istihdam yapısı ile kurum, kuruluş ve kişilere sağladığı idari, mali, teknik desteklerle başta girişimciler olmak üzere bütün yerel aktörlerin kalkınma çabalarına katılımını teşvik etmek,
- Sağlayacağı proje ve faaliyet desteklerinde kişi, kurum ve kuruluşların eş finansmana dayalı ortak proje üretme ve yönetme kültürü ve yeteneğini geliştirecek; sahiplenme ve işbirliği duygusunu güçlendirecek; bölgenin girişimcilik potansiyelini harekete geçirmek ve sürekli olarak yükseltmek,
- Yerel potansiyeli, dinamikleri, özgünlükleri, kaynak ve imkanları ortaya çıkararak harekete geçirecek ve ulusal, uluslararası pazarlarda ekonomik, sosyal, kültürel birer değer haline dönüştürmek;
- Sonuç olarak, hem ulusal, hem de bölgesel-yerel düzeyde başta istihdam ve gelir olmak üzere ekonomik ve sosyal göstergelerin iyileştirilmesine, bölgeler arası ve

bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılmasına ve dolayısıyla ülkenin genel refahının artırılması ve istikrarının pekiştirilmesine olumlu katkılar sağlamaktır.

Kalkınma Ajansları, ulusal düzeyde DPT koordinasyonunda, kendine özgü teknik ve finansman (bütçe) mekanizmasına sahip, kâr amacı olmayan, merkezi ve yerel idarelerin dışında, kamu, özel sektörü bütünleştirici, tüzel kişiliği haiz, bölgeler (düzey 2 bölgeleri) esas alınarak Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan teknik kapasite açısından güçlü, destekleyici, koordinatör ve aracı olarak faaliyet gösteren kalkınma birimleri olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2006: 22).

Tablo 1.5: Türkiye’de Kurulan Kalkınma Ajansları

DÜZEY 2 BÖLGESİ	KAPSAMDAKİ İLLER	MERKEZ
TR31	İzmir	İzmir
TR62	Adana, Mersin	Adana
TR10	İstanbul	İstanbul
TR52	Karaman, Konya	Konya
TR83	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat	Samsun
TRA1	Bayburt, Erzincan, Erzurum	Erzurum
TRB2	Bitlis, Hakkari, Muş, Van	Van
TRC1	Adıyaman, Gaziantep, Kilis	Gaziantep
TRC2	Diyarbakır, Şanlıurfa	Diyarbakır
TRC3	Batman, Mardin, Şırnak, Siirt	Mardin

Kaynak: DPT, 2006:18.

25 Ocak 2006 tarihinde kabul edilen 5449 sayılı kanunla birlikte DPT’nin koordinatörlüğünde, ulusal kalkınma planlarına uyumlu olarak bölgesel kalkınmanın hızlandırılması, sürdürülebilirliğin sağlanması, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılması amacıyla 26 adet İBBS-2 biriminde Bölgesel Kalkınma Ajansı kurulması amalanmıştır. Pilot uygulama olarak TR62 Düzey 2 Bölgesi’nde Adana ili merkez olmak üzere Adana ve Mersin illerini kapsayan Çukurova Kalkınma Ajansı ile İzmir ilini kapsayan TR31 Düzey 2 Bölgesi’nde İzmir Kalkınma Ajansı 2006 yılı içinde kurulması kararlaştırılmıştır (Yılmaz ve diğ., 2007). Bu ajanslar dışında 2008 yılı sonu itibariyle İstanbul, Konya, Samsun, Erzurum, Van, Gaziantep, Diyarbakır ve Mardin

Kalkınma Ajansları resmi olarak kurulmuş ve toplamda 26 il, kalkınma ajansı faaliyetleriyle çalışmalarına başlamıştır (Tablo 1.5).

Zaman zaman DPT'nin bir taşra uzantısı gibi algılanan kalkınma ajanslarının bölgeleme mantığının bazı sorunlar içermesi, ajans sayısının çok olması, aynı bölge içinde yer alan bir kısım illerin yapısal özellikleri arasında farklılıklar bulunması gibi nedenlerle eleştirilmektedir (Karabulut, 2007:760).

Kalkınma ajanslarının faaliyete geçmesi ile beraber , Türkiye'de oluşturulacak "plan bölgeleri"ni esas alan "bölge yerel yönetimleri" oluşturulması, bölgelerarası dengesizliklerin çözümü için daha etkin bir yapılanmanın gerçekleştirilmesini mümkün kılmaktadır. İstatistiksel Bölge Birimleri'nin tanımlanmasında kullanılan nüfus, bölgesel kalkınma planları, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması, temel istatistiki göstergeler ve coğrafi konum gibi temel faktörlerin, yeniden gözden geçirildiğinde, İstatistiksel Bölge Birimi ayrımlarının kendi içinde birtakım tutarsızlıklar taşıdığı anlaşılmaktadır. Özellikle Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın kurulacağı Düzey 2 birimlerinin merkez kentleri ile buldukları düzey içindeki diğer kentler arasında ortaya çıkan bu durum, 26 adet Düzey 2 biriminin 7'sinde (Aydın, Trabzon, Malatya, Erzurum, Şanlıurfa, Mardin ve Ağrı Alt Bölgeleri) net olarak gözlemlenebilmektedir. Bu 7 birimin her birinde, sosyo-ekonomik gelişmişlik, temel istatistiki göstergeler ve çevresel bağlantılar yönünden üstün kentlerin, merkez kent olarak kabul edilmemiş olması ve asıl belirleyici kriterin il nüfusları olması bu konudaki tartışmaların kaynağını oluşturmuştur.

Yerel ve bölge odaklı bir rekabet sürecinde bu rekabet ortamına uyum sağlayabilen bölgelerin öne çıkması, uyum sağlayamayanlarınsa geri planda kalması, küreselleşmenin coğrafi alanlarda yarattığı eşitsizliklerin artması gibi güçlü olasılıklar doğurmaktadır (Erzi, 2005; Bal, 2007; Yılmaz ve diğ., 2007).

Tabandan tavana bir yerel örgütlenmenin ifadesi olarak ortaya çıkan Kalkınma Ajansları'nın merkezi yönetim ile bağının net bir biçimde tariflenmediği ve yasada DPT tarafından koordine edilen taşra birimleri olarak aktarılması, hem yaratabileceği yetki karmaşası, hem de sürecin aktörler tarafından istenilen yöne çekilebilmesine

olanak verecek açık kapılar barındırmaktadır (Güler 2006; Alıcı 2006, Akt: Bal, 2007; Erzi, 2005).

Kalkınma ajansları ülke genelinde her ne kadar homojen bir yapıda ve dengeli bir şekilde dağılmış olsalar da, İstatistiki Bölge Birimlerinin oluşumundan başlayan; kalkınma ajansları kuruluş kanunu metinleriyle süregelen gerek yapılanma biçimleri ve temel amaçları gerekse görev ve yetki alanları gibi başlıklarda birçok tartışmaya ve eleştirel yaklaşıma konu olmuş ve günümüzde planlama gündeminin temel maddelerinden biri haline gelmiştir. İBBS ve BKA'ların gerek oluşum süreçleri gerekse ileriye dönük uygulama dönemine ilişkin eleştiriler ve tespitler ancak ajansların uygulama alanında kalıcı ürünler ortaya koyabilmesi ile daha verimli tartışılabilecektir. Genel olarak İBBS ve BKA oluşumlarının işlevsellik kazanmalarıyla birlikte, yönetsel ve işlevsel konularla ilgili düzenlemelere gidildiği takdirde, ülke geneline yayılan çok merkezli bir bölgesel merkezler ağı ve bu birimler arası koordinasyonun kurulması, Türkiye'de çok merkezli bölgesel tabanlı gelişmesinin önünü açacaktır.

BKA mevcut merkezîyetçi yapıların etkilerinden kurtulmak şartı ile az gelişmiş bölgelerin kalkınmasında önemli rol oynayabilir. Böylece bölgesel ekonomik kalkınma sürecinde yerel bölgesel kurumlarla entegre, hiçbir kurumun üstlenmediği işleri üstlenecek, yerel katılımı sağlayacak kalkınma ajanslarının işlevliğini kazanması amaçlanmaktadır.

1.5.3. Yatırım Destek Ofisleri

Yatırım Destek Ofisleri, bölge illerinde Yönetim Kurulu kararı ile kurulan, biri koordinatör olmak üzere en fazla 5 uzmandan oluşan, Genel Sekreterlik'e bağlı ve tamamen ücretsiz hizmet veren yerel birimlerdir.

Yatırım Destek Ofisleri'nin görevleri şu şekilde özetlenebilir (<<http://www.dpt.gov.tr>>, 25.01.2010).

- Başvuru koşulları ve istenen belgeler doğrultusunda yatırımcıya bilgi vermek ve yol göstermek,

- Başvurular üzerinde ön inceleme yapmak,
- Yatırımcıların ruhsat ve izin işlerini takip etmek,
- Yatırımcıya bilgi vermek ve yol göstermek,
- Yatırımcıların başvurularını kabul ve takip etmek ve ilgili belgeleri dosyalamak,
- Yatırımcıların izin, ruhsat ve diğer idari işlemlerini ilgili makama iletmek ve takip etmek,
- Yatırımcıların karşılaştıkları sorunların yetkili mercilerce çözümünü takip etmek,
- Yatırımcıların yatırım süreci hakkındaki sorularına tam ve doğru bir şekilde cevap vermek,
- Yatırım Destek ve Tanıtım Biriminin düzenlediği tüm bölgesel, ulusal ve uluslar arası yatırım ve tanıtım faaliyetlerinde gerekli desteği sağlamak ve işbirliği yapmak,
- Aylık faaliyet raporları düzenlemek ve bunları Genel Sekreterliğe ve Valiliğe iletmek,
- Destek ve yatırım stratejileri konusunda yerel koordinasyonu sağlamak ve ilgili süreçlerde ajansın planlamasına katkıda bulunmak.

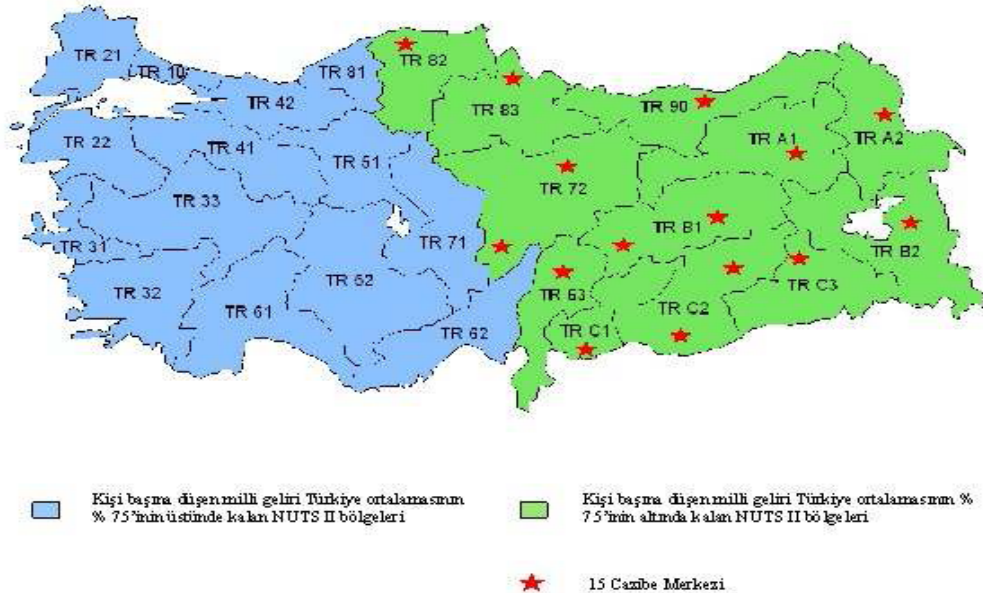
1.5.4 Operasyonel Programlar

Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programında temel öncelikler ve bu öncelikler altında temel faaliyet alanları bulunmaktadır. Operasyonel Programın birinci önceliği olarak “iş ortamının iyileştirilmesi” gelmektedir. Bu öncelik altında desteklenmesi öngörülen 4 tane faaliyet bulunmaktadır. Bu faaliyetler;

- Sanayi altyapısının geliştirilmesi,
- Finansal araçların oluşturulması ve geliştirilmesi,
- AR-GE, inovasyon, teknoloji ve bilgi toplumu altyapısının geliştirilmesi,
- Turizm altyapısı ile tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesidir.

Operasyonel programda belirlenen ikinci öncelik ise “işletme kapasitelerinin artırılması ve girişimciliğin teşvik edilmesi”dir. Bu öncelik kapsamında desteklenen faaliyetler işletmelere temel bilgi, danışmanlık ve yatırım desteği sağlanması ve sanayi sektörleri arasında işbirliğinin güçlendirilmesidir.

Bölgesel Rekabet Edilebilirlik Operasyonel Programı kapsamında AB mali yardımlarından kişi başı GSYİH’sı % 75’in altında olan illerin yararlanması öngörülmüştür. Bu yaklaşım ışığında Bölgesel Rekabet Edilebilirlik Operasyonel Programı kapsamında belirtilen yardımlardan yararlanan Düzey 2 bölgeleri şekil 1.2 de gösterilmiştir.

Kaynak: < <http://www.dpt.gov.tr> >, 28.01.2010.

Şekil 1.2 : Operasyonel Programlar Kapsamında Desteklenen Düzey 2 Bölgeleri

- TR-A1 (Bayburt, Erzincan, Erzurum)
- TR-A2 (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars)
- TR-B1 (Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli)
- TR-B2 (Bitlis, Hakkari, Mus, Van)
- TR-C1 (Adıyaman, Gaziantep, Kilis)
- TR-C2 (Diyarbakır, Şanlıurfa)
- TR-C3 (Batman, Mardin, Siirt, Sırnak)
- TR-63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)
- TR-72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)
- TR-82 (Cankırı, Kastamonu, Sinop)
- TR-83 (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat)
- TR-90 (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon)

Uygulama açısından ele alındığında ise, bu bölgeler içinden belirlenen ve cazibe merkezi olarak adlandırılan 15 il merkezine ağırlık verilmiştir. Bu çerçevede, DPT tarafından hazırlanan ve Operasyonel Programın genel hatlarını belirleyen “Stratejik Çerçeve Belgesi”nde öngörülen yaklaşıma uygun olarak, Operasyonel Program bütçesinin %70-80' nin seçilen cazibe merkezinde kullanılması esas alınmaktadır. Bu merkezler Kahramanmaraş, Samsun, Kastamonu, Malatya, Elazığ, Trabzon, Kayseri, Sivas, Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Erzurum, Batman, Van ve Kars’ tır (<<http://www.stb.gov.tr>> , 02.02.2010).

1.5.5 Organize Sanayi Bölgeleri

Türkiye' de 1960 yılında başlayan planlı kalkınma döneminde sanayinin "lokomotif sektör" olduğu saptanmış ve ekonomik dengenin kurulması, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın birlikte gerçekleştirilmesi, belli bir hızda büyüme ve sanayileşmeye önem verilmesi gibi uzun vadeli hedefler belirlenmiştir.

Belirlenen hedefler doğrultusunda; ülkede sanayinin geliştirilmesi amacıyla uygulamaya konulan pek çok teşvik tedbirlerinden biri olan Organize Sanayi Bölgeleri

uygulamalarına, ilk olarak 1962 yılında Bursa OSB' nin kurulmasıyla başlanmıştır. Bursa OSB, Dünya Bankası'ndan alınan kredi ile kurulmuştur.

Türkiye' de OSB uygulamaları her hangi bir yasal mevzuatı olmadan 1982 yılına kadar devam etmiştir. Söz konusu mevzuat boşluğunun giderilmesi amacıyla 31 Ocak 1982 tarih ve 17591 sayılı Resmi Gazete'de "Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Fonlar Yönetmeliği" yayımlanarak yürürlüğe konulmuştur.

Sanayinin uygun görülen alanlarda yapılanmasını sağlamak, çarpık sanayileşme ve çevre sorunlarını önlemek, kentleşmeyi yönlendirmek, kaynakları rasyonel kullanmak, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, sanayi türlerinin belirli bir plan dahilinde yerleştirilmesi ve geliştirilmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur.

Organize sanayi bölgelerinin sınırları belli arazi parçalarının imar planlarındaki oranlar dahilinde gerekli idari, sosyal ve teknik altyapı imkanlarının geliştirilmesi ve küçük imalat ve tamirat, ticaret, eğitim ve sağlık alanları, teknoloji geliştirme bölgeleri ile donatılıp planlı bir şekilde ve belirli sistemler dahilinde sanayi için tahsis edilmesi ve kanun hükümlerine göre işletilmesi öngörülmektedir (<[http:// www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr)>, 05.02.2010).

1.6. Bölgelerarası Dengesizlik ve Nedenleri

Bölgelerarası dengesizlik, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ayırıcı bir özelliğini yansıtan aynı ülkenin farklı yerlerinde görülen her türlü eşitsizlikler olarak tanımlanmaktadır (Erkal, 1982:10).

Bir ülkede gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler, özellikle gelişmiş ülkelerde belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra, kıt üretim faktörlerinin kullanımında rasyonellikten uzaklaşmaya neden olacaktır. Bölgeler arasında önemli gelişmişlik farklarının olması kaynakların eksik kullanımı, kaynakların sektörler arasında optimal dağılımının önlenmesi ve şehirlerin aşırı büyümesi gibi dezavantajları beraberinde getirecektir.

Friedmann'ın "Kutuplaşmış Gelişme Kuramı" uyarınca gelişmiş ülkelerde, bölgeler arası dengesizlikler giderek azalırken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sürekli artmaktadır. Bu nedenle bölgeler arası farklılıklar gitgide büyümektedir.

Galtung, Myrdal, Santos gibi düşünürler ise bölgeler arası gelişme farklarına müdahale edilmediği takdirde daha da artacağı görüşüne katılmaktadır. Büyük kent merkezleri ülkenin tüm kaynaklarını kendine doğru çekerek diğer bölgelerin geri kalmasına yol açmaktadır. Bu sorunun baş edilemez hal almasını önlemek için devlet müdahalesi gereklidir.

Bir başka görüşe ise küreselleşme sürecinde ulusal ekonomilerin dışa açılması, esnek üretim sistemi ve elektronik ticaret sayesinde küçük ve orta boy işletmelerin büyük işletmelerle, küçük yerleşme merkezlerinin ise büyük merkezlerle rekabet etmesine olanak sağlamasıdır. Bu gelişmeler ışığında bölgeler arası farklılıkların gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli ölçüde azalması beklenmektedir (Dinler, 2008: 116).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bölgesel dengesizlikler niteliklerine göre doğal veya coğrafi dengesizlikler, iktisadi ve fonksiyonel dengesizlikler, sosyal ve kültürel dengesizlikler olarak ayrılmaktadır.

Doğal veya coğrafi dengesizlikler doğal kaynakların ve fiziki koşulların yarattığı dengesizliklerdir. Kıyı liman bölgeleri (İstanbul, İzmir, Mersin, Adana, Antalya, v.b.) maden yatakları açısından zengin gelişmiş bölgelerde (Zonguldak, Muğla v.b.) iktisadi faaliyetler yoğunlaşmaktadır.

İktisadi ve fonksiyonel dengesizlikler ise aynı üretim faktörleri ile farklı pazar ve farklı bölgelerde elde edilen değişik kazançlar sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sosyal ve kültürel dengesizlikler ise sosyal ve kültürel bir çevre ve insan davranış ve değer yargıları arasındaki farklılıklar sonucu oluşan bir dengesizliktir. Metropoller ve gecekondü bölgeleri arasındaki farklılıklar v.b. örnek olarak gösterilebilir.

Bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve az gelişmiş bölgelerin bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması sosyal ve ekonomik açıdan ciddi bir yapılanma gerektirmektedir. Sosyal boyutlu dengesizliklerin giderilmesi devlet desteği ve alt yapıya dayalı faaliyetlerle mümkündür. Bölgesel gelişmenin hızlandırılması için daha çok ekonomik boyutlara ağırlık vermek gereklidir. Bu açıdan bölgesel gelişme geri kalmış bir bölgenin kalkınma sorunları ve çözümleri hususunda paralel özellikler taşımaktadır. Bölgesel gelişme için öncelikli çözüm arayışları içinde gelir seviyesinin yükseltilmesi, tasarrufun arttırılması ve sermaye birikiminin sağlanması yer almaktadır.

1.6.1. Bölgeler arası Dengesizliği Giderici Politikaların Temel İlkeleri

Bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı politikalar için öncelikle göreceli olarak geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasına yönelik çalışmalar geliştirmek gereklidir. Geri kalmış bölgelerin hızlı bir şekilde kalkınmasına öncelik vermekle bu bölgelerden gelişmiş sanayi bölgelerine olan göç sınırlanacak, sonuçta gelişmiş bölgelerin nüfusunun daha da artması önlenmiş olacaktır. Böyle bir politikanın işlerlik kazanması için “sosyal karlılık”, “kalkınma kutbu” ve “halkın katılımı” olmak üzere üç ilke uygulanmalıdır.

1.6.1.1 Sosyal Karlılık İlkesi

Bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak amacı ile geri almış bölgelerde ekonomik canlılığı arttırıcı, karlılığı az olmasına karşın sosyal faydası yüksek olan yatırımlara (ulaşım, haberleşme, elektrik enerjisi v.b.) öncelik verilmesi öngörülmektedir. Uzun vadede verimli, sosyal karlılık açısından yüksek olan bu yatırımların devlet veya kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Böylece modern devlet anlayışı gereğine uygun olarak toplumsal refah artacak ve sosyal yarar özel yarara tercih edilmiş olacaktır.

Sosyal karlılık ilkesi çerçevesinde devlet geri kalmış bölgelere alt yapı yatırımları ve üretken yatırımları kanalize etmelidir. Bu kapsamda bölgelere sağlanan mali ve vergisel teşvik tedbirleri yanı sıra ilave faaliyetler geliştirilmelidir.

Sosyal karlılık ilkesi uzun vadeli bir bilgi birikimi hedefi ile bölgedeki sosyal ve kültürel dengelerin değişimi ve bu değişimden ortaya çıkacak olan dinamizm ile bölgelerin kalkınmasında temel teşkil etmektedir.

1.6.1.2 Yapay Kalkınma Kutbu İlkesi

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmenin belirli noktalarda başlaması, geri kalmış bölgelerde kalkınma kutbunun yatay olarak yaratılması olarak açıklanmaktadır

Yapay Kalkınma Kutbu ilkesi F.Perroux'un kalkınma kutbu görüşü çerçevesinde açıklanmaktadır. Gelişme sürükleyici bir unsurun varlığıyla ortaya çıkmakta ve bu unsur diğer konulardaki gelişmeden daha yüksek bir hız ve ivmeye sahip olmaktadır.

Devlet bir takım ekonomik tedbirler alarak gelişmesi zorunlu olan bölgelerde kalkınma kutbunu yapay olarak uygulamalıdır. Bölgede bir kalkınma kutbu yaratılırken, yatırım çabasının tüm sektörler yerine en gerekli olan sektörlerle öncelikle yapılması gereği üzerinde durulmalıdır. Bu sektörlerin diğer bölgelere göre üstünlükleri ve farklılıkları olması beklenmektedir. Bu sayede bölgede yaşayan halkın girişimcilik ve yaratıcılık ruhlarının gelişmesi ve hayata geçirilmesi amaçlanmaktadır (Dinler, 2008: 273).

1.6.1.3 Halkın Katılımı İlkesi

Bölgesel kalkınma politikasının başarılı bir şekilde uygulanması açısından bölge halkının faaliyetler ve kararlara katılım konusunda söz sahibi olmasının rolü büyüktür. Bölgenin yönetiminden sorumlu kamu birimleri yanı sıra halkın ve çeşitli sivil toplum örgütlerinin katılımı, faaliyetlerin denetlenebilirliğini de arttırmaktadır.

Bölgesel politikanın hazırlanması ve uygulanması sürecinde bölge halkı sanayi odaları, ticaret odaları ve ziraat odası başta olmak üzere mesleki odalar, belediye meclisi, bölgesel kalkınma komisyonu gibi kuruluşlar vasıtasıyla direkt veya dolaylı olarak faaliyetlere katılmaktadır. Bölgesel kalkınma ajanslarının bu ilkedan hareketle

oluşturulması ve bölge potansiyelleri doğrultusunda bölgesel gelişmeyi hızlandırıcı bir rol üstlenmesi bu ilkenin bir gerekliliğidir (Dinler, 2008: 275).

1.7. Bölgeler arası Dengesizliği Giderici Politikanın Amaçları

Bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı politika amaçları “ nüfusun ülkede ussal dağılımı” ve “ geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınması şeklinde belirtilmektedir.

1.7.1. Nüfusun Ülkede Ussal Dağılımı

Belirli merkezlerde biriken nüfusun diğer bölgelerin gelişmesi üzerinde yarattığı olumsuz etkiler, göç olgusu nedeni ile ortaya çıkan bölgesel dengesizlikler, nüfusu az olan bölgelerin karşılaştığı sorunlar “nüfusun ülkede ussal dağılımını” gerekli kılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda nüfus yoğunluğu az geri kalmış ve giderek artan ölçüde geri kalma tehdidi ile karşı karşıya kalan bölgelerde kalkınmaya uygun merkezler seçilerek yatırımların artmasının sağlanması, bu şekilde gelişmekte olan bölgelere doğru olan göçün engellenmesi amaçlanmaktadır.

Nüfusun ülkede ussal dağılımı sayesinde oluşturulan kalkınma kutupları “denge metropolü” olarak adlandırılmaktadır. Bu metropoller gelişmiş bölgelere doğru olan göçü büyük ölçüde engelleyici rolü ile adeta nüfusun bölgeler arasındaki dağılımını dengeleyici bir köprü oluşturmaktadır (Dinler, 2008: 277).

1.7.2. Geri Kalmış Bölgelerin Ekonomik ve Sosyal Kalkınması

Bölgeler arası dengesizliği ortadan kaldırmak üzere geliştirilen politikanın ikinci amacı geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmasını sağlamaktır. Bu amaç “nüfusun ülkede ussal dağılımı” ile bütünleştirici bir şekilde uygulandığı takdirde, bölge planlamasında başarılı sonuçlara ulaşılabacaktır.

Bir ülkenin bünyesinde yer alan az gelişmiş bölgelerin kalkınması için fırsatlar yaratılması ülkenin kalkınma düzeyini yükseltici önemli bir unsurdur. Başarılı bir

bölgesel kalkınma politikası ile az gelişmiş bölgelerin ülke ekonomisine kazandırılması amaçlanmaktadır (Gündüz, 2006: 18).

Az gelişmiş bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinin etkin bir şekilde uygulanması için bölgesel kalkınmanın ulusal kalkınma politikası ile entegre bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

1.8. Bölgesel Planlamanın Teorik Perspektifleri

Bölgesel planlamanın teorik anlatımında açıklanan teorilerin çoğu Türkiye'yi veya Türkiye'deki bir yöreyi mercek altına almıştır. Bu nedenle teorilerin seçiminde titizlik gösterilmiştir.

1.8.1 Türkiye'nin Bölgesel Politikasını Açıklamaya Yönelik Teoriler

Türkiye'nin bölge planlamasında uzun bir geçmişi ve tecrübesi vardır. Burada anlatılan teorilerden hareketle bölgesel politika açısından ipuçları elde edilmeye çalışılmaktadır. Teorilerin uygulama açısından test edilmesiyle politikada yeni bir perspektif yakalama olasılığı üzerinde durulmaktadır.

1.8.2 Kutuplaşmaya Yönelik Teoriler

Türkiye'deki bölgesel politika analizinde daha çok kutuplaşmaya yönelik teoriler ön plana alınmış ve bunlara yönelik uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

1.8.2.1. Perroux'un Büyüme Kutupları veya Cazibe Merkezleri Modeli

Büyüme kutupları teorisi İkinci Dünya Savaşından sonra mekan ekonomisi alanına önemli katkılar sağlamış ve bölgesel politika tartışmalarının güncel konuları arasına girmiştir. Bu tartışmaların canlanması Francois Perroux'un (1955) yılında yazmış olduğu "Notes sur la notion des poles de croissance" makalesi sayesinde olmuştur. Perroux'un çıkış noktası Cassel'in durağan konseptinin dinamik ekonomik gelişme modeliyle genişletilmesinden ibarettir. Ancak Perroux kendisi Schumpeter'in

innovasyon modeline karşı çıkmıştır. Perroux belirli bir güç odağından hareket etmekte ve güç noktalarını belirli bir mekan içinde düşünmektedir. Bu soyut, topografik, ve ekonomik mekanda tüm ekonomik ilişkilerin uygulama merkezi belirli güç merkezleridir. Ona göre üç tür mekan yapısı mevcuttur. Bunlar polarize olmuş mekan, ekonomik mekan, ve planlama mekanlarıdır. (Perroux,1964:29).

Büyüme kutupları teorisinin ilk başlangıç savı, ekonomik büyümenin mekan içinde dengesiz olarak dağılım gösterdiğidir.

Büyüme noktaları değişik kanallarla değişik sonuç etkileri bırakarak yayılırlar. Buna göre mekansal olarak konsantre olunan merkezlerden yayılan gelişme yansımaları hem tüm ekonomiyi ve hem de bölgesel ekonomiyi etkilemektedir.

Perroux'un modeli iki varsayımdan hareket etmektedir: Bunlardan ilki nüfus, innovasyon ve çevre dinamiğidir. İkincisi de hareket ettiren ve hareket eden sanayilerin ortaya çıkardığı gücün dağılım etkileridir. Esas olan bu sanayiler içinde hareket ettiren büyüme kutbu ile hareket eden büyüme kutupları arasındaki akımın analiz edilmesidir .

Boudeville mekan içindeki büyüme kutbu veya cazibe merkezi kavramına bölgesel boyut eklemiş ve bölgesel cazibe merkezi veya sektörel cazibe merkezi kavramlarını eşdeğer olarak görmüştür (Boudeville,1957:89).

Eğer bir sanayi sektörü istihdam yaratabiliyorsa veya teknik açıdan yeni teknolojileri uygulayabiliyorsa ve psikolojik ortam yaratabiliyorsa o sanayi sektörü gelişme merkezi haline gelmiş demektir. Büyüme kutbu bir motor görevini üstlenebilmektedir. Büyüme motoru büyük bir birimden oluşmalı, baskın karakter oluşturmalı ki bunun içinde gerekli yenilikler için araştırma yapılabilmesi, yeni bulunan aktiviteler sistem içinde iletilebilmesi ve gelişme etkileri üretim dallarına ulaştırılabilmelidir. Bu açıklamaya göre gelişme kutbu anahtar sanayilerdir. Ortalamanın üstünde büyüme oranlarına sahip olmaları, diğer işletmelerle bağlantı içinde olmaları nedeniyle motor görevini üstlenmektedirler. Ancak bu teori bir büyüme merkezinin neden geriye kalan sistemden daha hızlı büyüdüğünü açıklayamamaktadır.

Rengasamy'ye göre yukarıda anlatılan etkiler teknik açıdan da bir büyüme kutbu oluşturabilmektedir (Rengasamy,2005:1). Motor görevini üstlenen sanayilerden veya ikincil sektörlerdeki çalışanlardan elde edilen ilave gelir bir büyüme kutbu oluşturmaktadır. Bu gelirin büyük bir bölümü ilgili mekan içinde gerekli ihtiyaçlar için harcanmaktadır. Dolayısıyla gelirin bir büyüme kutbu oluşturması motor olarak görülen sanayilerin yapısına bağlıdır. Üretim faktörlerindeki yeni aktivitelerin , enformasyon ve beklentilerin çoğalarak bir merkezde yığılmaları psikolojik ve coğrafi olarak büyüme kutbunu oluşturmaktadır.

Bölgesel politika da sanayi cazibe merkezleri içindeki iki cazibe merkezinin yatay ve dikey ilişkileri ile ilçelerle olan bağlantıları incelemektedir. Mekan içinde büyüme eksenleri boyunca işletmelerin yoğunlaşması hem sanayileşme ve hem de sosyal açıdan belirli avantajları beraberinde getirmektedir. Yoğunlaşmanın işletme sektörü açısından ortaya çıkardığı faydalar şunlardır (Brösse, 1982:72):

- Çeşitli eğitim ve yetenekli işgücü imkanlarının bulunabileceği işgücü piyasası
- Piyasa danışmanlıklarının ve araştırma kurumlarının bu tür merkezlere yerleşmeleri.
- Tamir atölyelerinin ve ortak yan sanayi dallarının var olmaları
- Sürüm, reklam, araştırma ve eğitim gibi alanlarda birlikte çalışma olanaklarının bulunması

Sanayi yoğunlaşmasının sosyal açıdan faydaları ise,

- Hane halkının yerleşiminin olumlu yönü bireyler arası iletişimin olumlu yönde sağlanması
- Altyapı tesislerinin merkezileşmesi sonucu yaşam düzeyinin artırılması
- İstihdam olanaklarının çokluğuyla birlikte merkezin imajının güçlenmesidir.

Cazibe merkezleri teorisinin uygulanması bölgesel politika problemine önemli aşğıdaki gibi katkılar sağlamaktadır (Nuur,2005:27):

Birinci katkı mekan içindeki büyüme merkezlerinin gelişmesi düzenli ve aynı yoğunlukta değildir.

İkincisi de bölgesel büyümenin ortaya çıkabilmesi endüstri kompleksine ihtiyaç göstermektedir (motor sanayiler) ve bu sanayiler mekansal ve sektörel büyüme sürecini harekete geçirmektedirler.

Üçüncüsü cazibe merkezleri fonksiyonel ayrılmış olan mekana ihtiyaç göstermektedir.

Yukarıda anlatılan ilk açıklama tüm gelişmekte olan ülkeler açısından geçerlidir. Cazibe merkezleriyle ilgili en önemli karşıt görüş motor sanayilerle ilgilidir. Perroux motor sanayilerin bölgelerdeki varlığından hareket etmektedir. Oysa bir çok ülkede bu tür sanayiler ya hiç yoktur ya da cılız ve gelişmemiştir. Bu nedenle buralardan motor sanayiler hareket etkisi ortaya çıkmamaktadır.

1.8.2.2 Friedman'ın Merkez Hinterland Modeli

Friedman kendi modelin de ekonomik gelişmeyi araştırmış, Merkez ile hinterland arasındaki ilişkileri mercek altına almıştır(Friedmann,1973). Merkez teknolojik ilerleme, sermaye birikimi ve nüfus artış oranıyla ön plana çıkmakta, verimlilik artışıyla ve yüksek gelir artışıyla da kendini hissettirmektedir. Buna karşın hinterland da düşük istihdam, düşük eğitim düzeyi ve kırsal kesimden göç olgusuyla ön plana çıkmaktadır. Friedman'nın aşğıdaki beş şartı kendi modelinin yapısını oluşturmaktadır (Friedmann and Wulf,1975:11):

- Kurumsal, materyal, teknik ve akıl yolu ile oluşan inovasyonlar
- İnovasyonların yayılması
- Kırsal kesimden gelen göçler
- Sermaye hareketleri

- Kararların kontrol edilmesi

Şehirleşmeyi tetikleyen unsurlar inovasyonlar ve kararların kontrol edilmesidir. Hinterlanddaki inovasyonlar merkezdeki birimler tarafından harekete geçirilir. Bunun anlamı hinterlandın gelişme kararlarının merkezdeki birkaç elit bürokrat tarafından verilmesi ve uygulanmasıdır. Hinterlandın sanayileşmesi merkeze olan bağımlılığı azaltır. Hinterland üzerindeki merkezin üstünlüğü reaksiyon etkisini doğurur. Reaksiyon etkisi baskın karakter etkisi, enformasyon etkisi, psikolojik etki, modernleşme etkisi, birbirine bağlantı etkisi ve üretim etkisinden oluşmaktadır.

Hinterland ve merkez arasında bu denli ilişkilerin olduğunu Myrdal 'da vurgulamıştır. Ancak Myrdal pozitif yayılma etkilerine karşı negatif etkilerden hareket etmiştir (Myrdal,1974:38). Her iki görüş arasındaki fark, yayılma etkilerinin bölgelere pozitif yönde etki yapmasıdır. Oysa Friedman'a göre ancak belirli şartlar oluştuğunda yayılma etkileri görülebilmektedir. Friedman iletişim merkezlerini güç odakları olarak tanımlamakta ve buralarda enformasyon değişimlerinin çokluğuna, değişik ve çeşitli sosyal aktivitelerin varlığına işaret etmektedir. Bunlar merkezlerde inovasyon birikimlerini oluşturmaktadırlar. Hareket kısıtlamalarının olduğu sosyal alanda inovasyonlar çok etkilidir. Merkezle hinterland arasında karşılıklı kurumsal otorite bağımlılığı kendini göstermektedir. Sistem hem inovasyon merkezlerinin yayılmasıyla oluşmakta ve hem de yeni büyüme merkezlerinin ortaya çıkmasıyla güçlenmektedir (Röttmer,2009:2). Yeni gelişmiş merkezler eski merkezlere rekabetçi olarak çıkacaklar ve karşılıklı etkileşim içinde olacaklardır. Bu etkileşim sonucunda tüm bölge gelişmiş merkezlerle dolacaktır. Bölgesel ve ekonomik gelişme bir güç olarak algılanmakta, belirli merkezlerde ortaya çıkmakta ve hinterlanda doğru yayılmaktadır.

Perroux'un cazibe merkezleri teorisi ve Friedman'ın merkez-çevre modeli birbirine çok benzemektedir, ancak Friedman'ın modeli Perroux'un cazibe merkezleri teorisine göre daha dinamik faktörleri içermekte ve ekonomik aktivitelerin ötesinde mekansal yerleşim yapısını da içine almaktadır. Fakat Friedman'ın modeli sadece teorik olarak açıklanmakta ve gelişen aktiviteleri sınama imkanına sahip olmamaktadır. Varolan bir teorik yapıdan hareketle zorunlu bir ekonomik gelişme türetilmemekte, ancak belirli şartlar altında hiyerarşi düzenine sahip şehir merkezleri yapılması

geliştirilebilmektedir. Sistemi oluşturan merkez – hinterland modelinin şartları oldukça karmaşıktır ve her faktör tek başına sisteme etki edebilmektedir (Friedmann,1972:18).

Friedman araştırma objesi olarak Türkiye’deki Erdemli kasabasını seçmiştir. Erdemli Akdeniz sahilinde ve Mersin’e 35 km uzaklıkta bir şehirdir. 1932 yılına kadar dış dünyaya kapalı Yörükler olarak yaşamışlardır. Ziraat bankasının uzun vadeli kredisiyle tarımda verimliliği artırıcı bir program uygulanmış ve 1940’lı yılların başında ufak tarlalarda limon yetiştirilmeye başlanmıştır. Limonlar atlar ve katırlarla iki gün yolculuktan sonra Mersin’e getirilmiştir. 1957 yılında Türk devleti tarafından İçel ve Erdemli arasına otoyol yapılmış ve 1960 yılında da hem ulaşım yolları düzeltilmiş ve hem de yeni tekniklerin tarımda uygulanmasıyla limon yetiştiriciliği alanları genişletilmiştir. Devletin kurumları gerekli altyapı tesislerini yapmış ve bu tesisler daha sonraki ekonomik gelişme için ön koşul görevini üstlenmiştir. Yörede iki bankanın ve bir kooperatifin kurulması limon yetiştiriciliğin büyümesine ve yöre halkının gelir düzeyinin iyileşmesine hizmet etmiştir. Özellikle İçel merkezine olan bağlantının kurulmuş olması hem ulaşım maliyetini azaltmış ve hem de ihracat olanaklarını arttırmıştır (Friedmann,1972:155).

Diğer taraftan yörede bir parti merkezinin ve yöresel gazete matbaasının kurulmuş olması yöresel politikayı aktif konuma taşımış ve geleneksel yaşam tarzının değişmesine öncülük etmiştir.

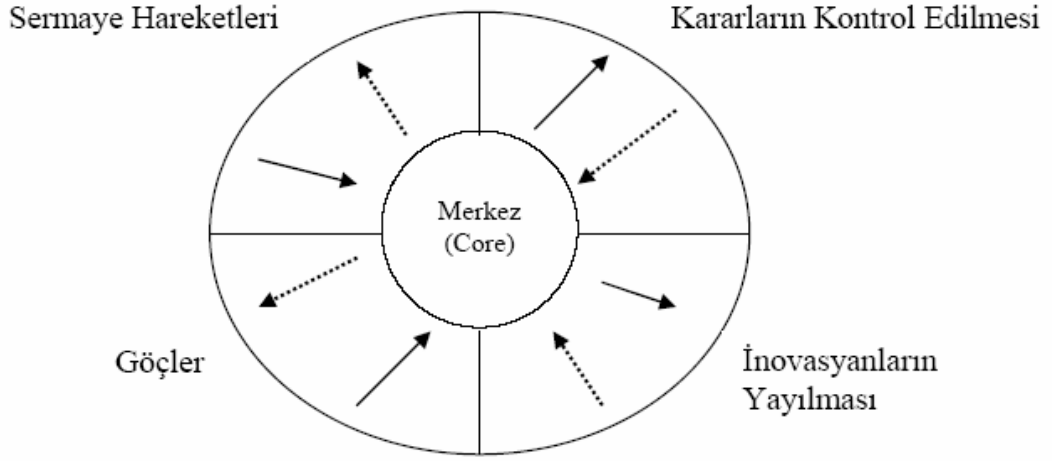
Ekonomik gelişme inovasyonların ulaşım imkanlarının geliştirilmesinden, bankalardan ve medya kuruluşlarından çıktığı ve yayıldığı savunulmaktadır. Erdemli kasabası ekonomik gelişmesinin artmasıyla birlikte diğer bölgelerden göçler almış ve büyümüştür. 1950 yılında 820 olan nüfusu 1980 yılında 21.944 olmuştur. Araştırmacıya göre Erdemli kasabasının gelişmesi ve bir merkez oluşturmasının nedeni sermayeyi ve iş gücünü hinterlanddan kendisine çekebilmesidir. Ekonomik gelişme uzun vadeli bir süreçtir, öncelikle gelenek ve göreneklerin değişmesi, bilgi ve becerilerin artması gerekmektedir.

Friedman Erdemli’nin gelişmesini araştırırken var olan doğal şartları, yörenin geleneklerini ve hinterlandı araştırmamış, sadece merkeze yoğunlaşmıştır. Oysa o

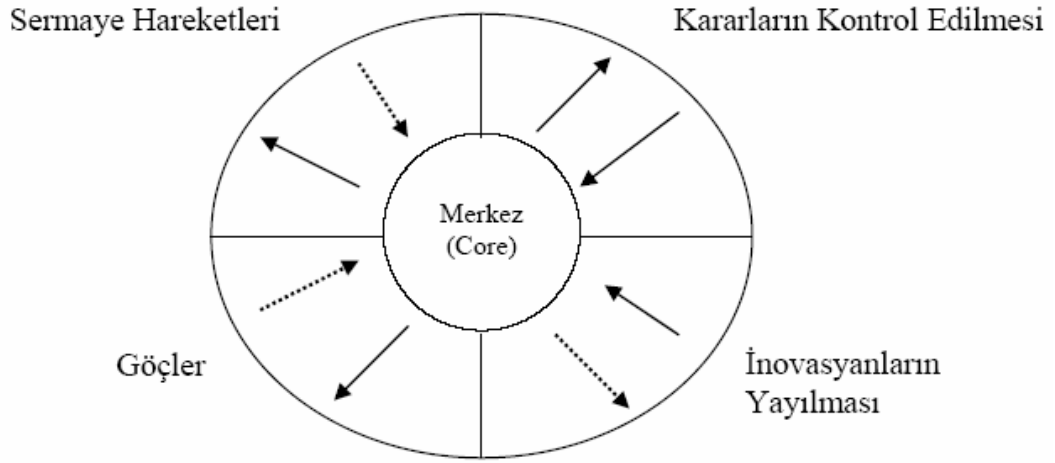
tarihlerde Erdemli'nin bir merkez olma gibi bir özelliği yoktur. Türkiye'nin bölgesel politika alanlarındaki çabaları Karadeniz, Doğu Anadolu ve Çukurova Bölgelerinde yoğunlaşmış ve daha büyük çapta bölgesel yardımlar yapılyorken, neden Erdemli'nin gelişmesinin ön plana çıkmış olduğu model tarafından açıklanamamaktadır.

1923 yılında Ankara Türkiye'nin başkenti olarak kabul edilmiştir. İstanbul'daki devlet kurumlarının Ankara'ya taşınmış olmasıyla başlayan süreçte zamanla gelişme etkileri kendini hissettirmeye başlamıştır. Problemlerin yerinde tespit edilmesiyle birlikte inovasyonlar kurumlar aracılığıyla yayılmış ve hem alt yapı ve hem de üst yapı yatırımlarında kendini hissettirmiştir. Organize sanayi bölgelerinin kurulmasıyla sanayileşme hızlanmış, şehir göç almaya başlamış ve çok kısa zamanda İç Anadolu'da yeni bir merkez oluşmuştur. Ankara hinterlandıyla, ulaşım şartlarıyla ve tarımsal genişleme alanlarıyla Erdemli'ye göre daha avantajlı olmasına rağmen Friedman'nın modeline dahil edilmemiştir.

Friedman'ın modelini etkileyen faktörlerin Ankara'nın gelişmesine aktarılması olağandır. Ancak bu faktörlerin bir sistem oluşturması ve geriye dönük besleme etkilerini ortaya çıkarması belirlenememektedir. Bu nedenle Friedman'ın Merkez – hinterland modelini Ankara'nın gelişmesine aktarma olasılığı bulunmamaktadır. Ancak Friedman'ın gelişme modelinin Türkiye'nin şehir-kırsal ilişkilerine aktarılmasının faydalı olacağı görölmektedir.

a. Merkezdeki Olumlu Faktörler

b. Hinterland'ın Olumlu Faktörleri

Kaynak:Friedmann,1973 : 68.

Şekil 1.3. Merkez – Hinterland İlişkileri Modeli

Şekil 1.3 a. Dengeli olmayan merkez-hinterland ilişkilerini yansıtmaktadır.

Şekil 1.3b ise hinterlandın olumlu ilişkilerini yansıtmaktadır. Şekil 1.3 a da görüldüğü gibi kırsal alanların geri kalmışlığının nedenleri topraktan elde edilen

gelirlerin gübre, ilaç ve traktör alımlarıyla merkeze transfer edilmesi ile tarımsal ürünlerin satımında uygulanan düşük fiyat politikasıdır. Maliyetlerin yüksekliği nedeniyle kredi alımlarının artması ve geri ödenememesi merkeze olan bağımlılığı arttırmaktadır. Merkez – hinterland ilişkisinde iç ticaret hadleri hinterland aleyhine kötüleşmektedir.

Sermaye hareketleri dengeli olarak dağılmamakta, kırsal alandan merkeze doğru akmaktadır. Bu dengesizlik hükümetin yatırım, vergi ve sübvansiyon politikalarıyla kırsal alanlar lehine giderilmeye çalışılsa dahi başarı elde edilememekte ve iş olanaklarının oluşturulması pek mümkün görülememektedir (Dinler,2008:108).

Kırsal alandaki ekonomik aktivitelerin harekete geçirilmesi dışsal üretim faktörlerine yani sermaye ve teknolojiye bağlıdır. Friedman modelinde dengesiz yatırımlardan söz etmekte ve sermayenin merkeze olan bağımlılığını ön plana çıkarmaktadır. Bölgesel problemlerin bir diğerinin de baskın rol karakteri olduğunu vurgulamaktadır. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi merkezlerde ekonomik karar birimlerinin var olması buraları bir cazibe merkezi konumuna itmektedir. Bu da kırsal kesimde oldukça hissedilmektedir. Diğer taraftan kırsal kesim yatırımlarında zaman aralığının ortaya çıkması ve bürokrasinin varlığı ve yavaşlığı yatırımlardaki uygulamayı geciktirmektedir.

Türkiye'nin doğusundan batıya doğru olan göçler bölgelerarası dengesizlikleri arttırmaktadır.

Göçler genellikle sanayileşmiş batı bölgelerindeki büyük şehirlere olmakta ve göç edenler bir daha geri kendilerinin daha önce yaşadıkları yere dönmemektedirler.

Friedman'a göre büyük şehirlerin besleme kapasiteleri vardır. Bu teze göre büyük şehirlerin besleme kapasitelerinin üzerine çıkıldığında göçler kendiliğinden azalacaktır. Büyük şehirlerdeki istihdam olanakları besleme kapasitesi konusunda otomatik olarak dengeleyici görevini üstlenir. İşsizlik oranındaki artışlar sonucunda belirli bir besleme değerinin üzerine çıkıldığında göçler azalacaktır. Oysa Türkiye'de

İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlerde işsizlik oranları besleme değerlerinin üzerine çıktığı halde, göçler azalmamıştır.

İnovasyonlar büyük şehirlerde oluşmakta ve şehir büyüklüğüne göre hiyerarşik düzen içinde gelişmektedir. Yerel büyümenin belirleyicisi olarak inovasyonlar görülmektedir. Az gelişmişlik teknolojik gelişmenin olmamasına ve de tarımda verimlilik artışlarının nüfus artış oranlarında gelişmemesine bağlıdır. Tarımdaki tekniklerin uygulanması sermaye yoğun büyük projelere dayandırılmakta ve genellikle iş gücü açığa çıkarılmaktadır. Uygun teknolojik seçimle yenilikler köylere taşınacak, ilaç ve gübre kullanımı ve zirai hastalıklarla mücadele daha kolay olacak, bilgilendirme ve yönlendirmeye de verimlilik artacak ve kontrol mekanizmaları geliştirilecektir.

Friedman'ın merkez-hinterland modeli bir yörenin gelişmesini beş şarta bağlamakta, ancak sistem kendi içinde bir bütünlük arz etmemektedir. İnovasyonların yayılması hareket motorunu oluşturmakta, fakat her sürecin kontrol edilmesi mümkün olamamaktadır.

1.8.3 İhracat Temeli Teorisi

İhracat temeli teorisi North (1955) tarafından şehirlerin ve bölgelerin gelişmelerini tahmin etmek için geliştirilmiş ve Andrews (1953) tarafından da ekonomik sistem içinde bölgelerin yerleşim kategorilerinin olgunlaştırılması için uygulanmıştır.

Bu teori “Urban economic base theory” veya “basic-nonbasic concept” terimleri adı altında Amerika Birleşik Devletlerindeki bölgesel iktisatçılar tarafından geniş bir uygulama alanı bulmuştur. 1930’lu yıllarda Rusya’da yeni şehirlerin kurulması planlamasında ihracat temeli teorisi kullanılmıştır (Dzewonski,1967:269).

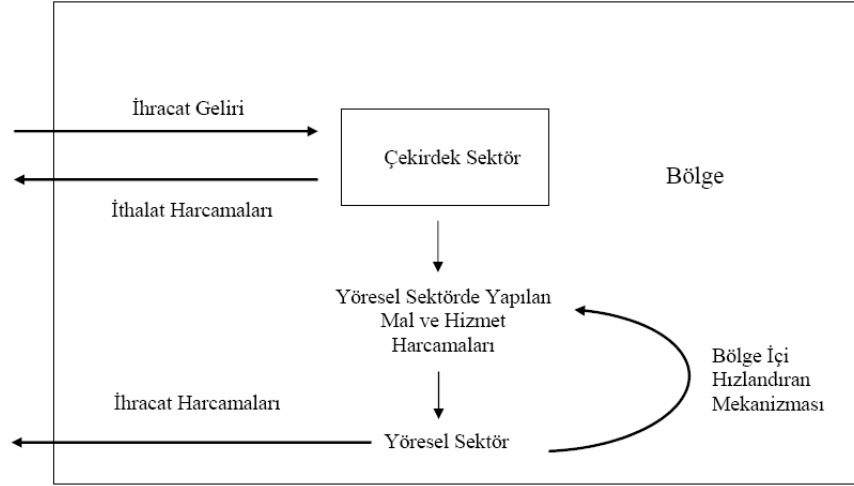
Bu teorinin temel taşı bir bölgenin gelişmesini ihracat olanaklarına bağlamasıdır. İhracat talebi bölgesel talebin belirleyicisi olmakta ve bölgesel gelirin gelişmesini hızlandırmaktadır. Bölgenin genişlemesi ihracat akımlarına bağlı kalmaktadır, çünkü iş bölümü ve kitlesele üretimin belirli bir teknolojik düzeyde gelişmesi ihracata bağımlı

kalmaktadır. Bölgesel dış ticaret iş bölümünün derecesine bağlıdır, yani iş bölümü ne kadar üst düzeyde gelişmişse, o kadar refah düzeyi artmış demektir. Bölgesel uzmanlaşma tüm ürünlerde değil, sadece karşılaştırmalı üstünlüklere sahip işletmelerde olabilmektedir. İlgili ürünler bölgenin dışına taşınabilecektir, çünkü fazla üretim ihracat demektir. Diğer bölgelerden de mallar ithal edilecektir.

Bölgesel gelirin oluşumunda buradaki aktiviteler iki gruba ayrılmaktadır:

İhracattan elde edilen gelir temel aktiviteyi oluşturmaktadır. İkincisi de bölge içi piyasadan elde edilen gelirdir ve bu temel olmayan aktiviteyi oluşturmaktadır. Bölgesel iş bölümünde belirli üretim alanları dar bir iş bölümünü ortaya çıkarmakta ve bölge içi ticaret gelişmemektedir, örneğin: hizmet sektöründe çalışan doktorlar, tamirciler, kuaförler gibi.

Bölgesel gelirin oluşum devreleri Şekil 1.4 de görülmektedir. İhracat temeli teorisi bölgesel gelirin ihraç mallarından ve hizmet alanlarından elde edildiğini savunur. Bu arada ihracat sanayilerine destek sağlayan alt imalatçılar da gelirden pay alırlar. Geriye kalan gelir miktarı yöresel malları üreten ihracatçılara ve hizmet sektörüne kanalize olmaktadır ve buradaki gelir bölgesel gelirin daha da çoğalmasını sağlamaktadır. Yöresel mallara ve hizmetlere harcanan gelir bölge içindeki talep miktarını harekete geçirmekte ve hızlandıran prensibi uyarınca ilave mallar üretilmektedir (Schaetzl,2003:149).

Kaynak: Rittenbruch, 1968:19.

Şekil 1.4. İhracat Temeli Teorisinin Gelir Oluşum Dönemleri

Şekilde görülen ilişkileri denklem yolu ile açıklamak istersek,

Y_r = Toplam gelir miktarı

Y_{ex} = İhracattan elde edilen gelir miktarı

Y_{nb} = Yöresel sektör için elde edilen gelir miktarı

$$Y_r = Y_{ex} + Y_{nb}$$

Eğer verilmiş olan ihracat miktarından hareket edilirse, yöresel sektör ilişkileri aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$Y_{nb} = Y_{ex} \left(\frac{1}{1-b} - 1 \right)$$

Eğer b bölge içi mal ve hizmetlerin marjinal tüketim eğilimini veriyorsa, bölgenin toplam gelirini aşağıdaki denklemle bulabiliriz (Oswald 1980:74).

$$Y_r = Y_{ex} + \left(\frac{1}{1-b} - 1\right); \quad Y_r = Y_{ex} \left(\frac{1}{1-b}\right)$$

Bölgesel gelir (Y_r) ihracat gelirinin (Y_{ex}) artışına bağlı olursa, bölge içi mal ve hizmetlerin marjinal tüketim eğilimini de dikkate alabiliriz.

$$Y_r = f(Y_{ex})$$

Temel sektör ve temel olmayan sektörlerin ilişkilerinin belirlenmesinde belirli kısıtlamalardan hareket edilirse,

$$\frac{Y_{ex}}{Y_{nb}} = \frac{Y_{ex}}{Y_{ex} \left(\frac{1}{1-b} - 1\right)}; \quad \frac{Y_{ex}}{Y_{nb}} = \text{cons.}$$

İhracat temeli teorisine göre gelirin dağılımı temel sektör ve temel olmayan sektör arasında oluşmaktadır, buna bağlı olarak da temel sektör çalışanları ve temel olmayan sektör çalışanlarını da birbirinden ayırmak gereklidir. İhracattan elde edilen gelir bu sektörlerde çalışanlara gitmekte ve mal ve hizmet harcamalarında kullanılmaktadır. Bu talep artışı da yeni gelir oluşumunu sağlamaktadır.

$$B_r = B_{ex} + B_{nb}; \quad B_r = f(B_{ex}) \quad \text{ve} \quad \frac{B_{ex}}{B_{nb}} = \text{cons}$$

B_r = Bölgedeki istihdam miktarı

B_{ex} = İhracat sektöründe çalışanlar

B_{nb} = İstatistiki verilere dayandırılan ve yöresel pazarda çalışan iş gücü miktarı

Bunlara göre ihracat temeli teorisi iki uygulama alanına aktarılabilir:

- a. Ekonomik gelişmenin elde edilmesi ve planlaması
- b. Bir bölgedeki nüfus gelişmesinin izlenmesi

Teorik açıdan malları bölge dışına satılan tüm işletmeler temel sektöre dahil edilmektedir. Bunun dışındaki diğer aktiviteler bölge halkının kendi ihtiyaçları içindir ve ihracat sektörüne bağımlıdır. Buradaki temel problem şehirlerde ürün pazarlayan işletmelerle ilgili istatistiklerin çalışma amacına uygun olarak temel sektör ve temel olmayan sektör olarak elde edilememesidir. Her bir işletmenin ürün pazarlarının ayrıntılı olarak incelenmesi sonucu temel ve temel olmayan aktiviteleri belirlemek ve gerekli enformasyonları ortaya çıkarmak mümkündür, ancak bu şekilde ayrıntılı olarak istatistiki verilere ulaşmak olanaksızdır (Juleff,1993:1).

Diğer taraftan ihracat bazı teorisyenleri bölge büyüklüğüne dikkat etmemişlerdir. Bölge ne kadar büyük olursa, konsept o kadar zorlanmaktadır. Bu nedenle bölgenin belirlenen hedef doğrultusunda küçültülmesi kaçınılmazdır. Bu teori bölge içinde bağımsız yatırım değişmelerini, teknolojik ilerlemenin etkilerini, sermaye oluşumunu, işgücü göçlerini ve politik etkileri dikkate almamıştır. Sadece bir bölgenin gelişmesi ihracat yapan işletmelerin gücüne bağlı kalmakta ve bölge dışındaki talep yapısı egemen konumdadır.

1.8.4 Gelişme Basamakları Teorisi

Gelişme basamakları teorisi Hoover ve Fischer'e (1949) kadar uzanmaktadır. Bu teori bölgesel büyüme süreçlerinin teorik ve ampirik analizlerinde kullanılmaktadır. Burada gelişme basamakları teorisi kısaca açıklanacaktır (Ritter, 1972:90, Niebuhr-stiller, 2002: 12).

- **Bağımsız ve kendi kendine yeten ekonomi safhası**

Toplumsal hayatın ilk dönemlerinde merkezle kırsal kesim arasında hiçbir iş bölümüne rastlanmaz. İçsel ve dışsal tasarruflar yoktur. Sanayi öncesi toplum kendi üretim ve tüketimini kendisi sağlamaktadır, yani tarımsal üretim doğal yollardan toplumun ihtiyacını karşılamaktadır.

- **Köylerin ve Şehirlerin Ortaya Çıkışı**

Ulaşım yollarının yapılması ve kırsal kesimin ihtiyaçlarına yönelik uzmanlaşmanın başlaması ile birlikte küçük köyler ve şehirler bölge merkezlerini oluşturmuştur. Öncelikle kendi aralarında ticaret yapmaktadırlar. Tarımsal üretimin yanında maden işletmeciliği ve altyapı hizmetleri gelişmiştir

- **Yükselme (take off) Dönemi**

Bu dönemde tarımsal alanda ürün çeşitlenmesi ve uzmanlaşma görülmekte ve ulaşım hatları bölgeleri birbirleriyle birleştirmektedir. Büyük şehirler büyürken kendi merkez özelliği taşıma fonksiyonlarını da geliştirmişlerdir. İş alanlarındaki dışsal ve içsel tasarrufların ortaya çıkmasıyla büyük şehirlerde yığılmalar meydana gelmiş ve kişi başına düşen gelir miktarı artmıştır. Ulaşım maliyeti ne kadar yüksekse, ilave nüfus yığılmaları o denli küçülmektedir. Bölgeler arasındaki ticaretin artması ve ulaşım imkanlarının iyileştirilmesiyle birlikte ekonomik ilişkilerin gelişmesi Christaller-Lösch sisteminin yerleşim yapısına uymaktadır.

- **Sanayileşme**

Sanayileşme nisbi toprak kıtlığı nedeniyle nüfus artışını hızlandırmıştır. Öncelikle tarımsal ve ormansal üretim olanaklarının gelişmesiyle birlikte tekstil ve giyim sanayi ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu durum sanayileşmenin çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde sanayileşme için nüfus yığılmalarının getirdiği faydalar ve ulaşım sisteminin gelişmesi karşımıza çıkmaktadır. Sanayileşme büyük şehirlerde kendini göstermiş ve hinterlanddan kendine devamlı işgücü çekerek nüfus

artışını hızlandırmıştır. Makine sanayi, elektrik ve kimya sanayileri büyüme sürecine girmişlerdir. Ağır sanayi kuruluşları merkezlerini hammadde yakını yerlere kaydırmışlardır.

- **Olgunluk Dönemi**

Olgunluk döneminde yukarıda anlatılan gelişmeler devam edecektir. Yüksek derecelerde oluşan tüketim malları talebi ve üretimi bir çok büyük şehirlerde yığılma merkezleri oluşturacaktır. Bir taraftan büyük merkezler ile orta derecede gelişmiş şehirler diğer taraftan onlarla bağlantılı olarak gelişen köyler ve ufak yerleşim merkezleri ekonomideki büyüme derecesine göre değişime uğramıştır.

Gelişme basamakları teorisi orta ve uzun vadeli yapısal politikaların uygulanması açısından elverişli görülmektedir, çünkü devlet belirli planlar çerçevesinde yukarıda anlatılan süreçlere müdahale edebilecektir. Yerleşim sistemlerinin gelişmesi veya gelişme basamakları zorunlu olarak anlatılan süreci takip etmeyebilir, örneğin: North gelişme basamakları teorisini Amerika Birleşik Devletleri için kabul etmemektedir, çünkü Avrupa'da olduğu gibi bu teori Amerika'da düzenli bir gelişme göstermemiştir (Dunning, J.H., 2001:304).

Gelişme basamakları teorisi bölgesel politikada bir çok etkileşim mekanizmalarını ihmal etmiş ve uygulanması çok zordur.

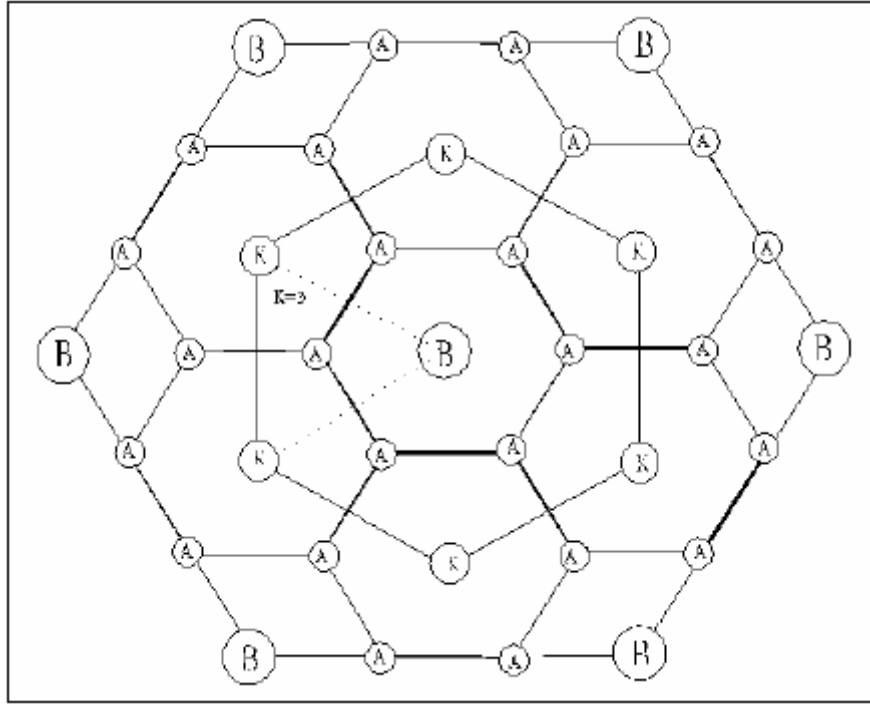
1.8.5 Yerleşim Merkezi Teorisi

Yerleşim yapısı teorisi Cristallar ve Lösch tarafından geliştirilmiş ve Almanya için uygulanmaktadır. Christaller bir bölgenin merkezinden hareket etmekte ve şehirlerin miktar ve büyüklük olarak hangi kurallara göre dağılım gösterdiğini araştırmaktadır (Christaller, 1966:89).

Lösch ise teorik olarak ekonomik güç odaklarını dikkate almakta en ufak yerleşim biriminden köylerden hareket etmektedir. Mekan içinde bölgesel üretim ve tüketim dağılımlarının hangi kriterlere göre oluştuğunu araştırmaktadır (Sonis, 2005:5).

Christallar teorisi homojen bir mekanda dengeli dağılmış bir nüfus yapısını kabul etmekte, merkezi mal ve hizmetlerin çok az bir gayretle şehirlerde temin edildiği varsayımını öne sürmektedir. Kırsal alanda temin edilen mallar şehirlerde alıcı bulmaktadır.

Lösch homojen bir alandan hareket etmekte ve her üreticinin kar ve zarar hesabına göre faydasını maksimize edecek şekilde davrandığını kabul etmektedir. Her üreticinin yerleşim yeri optimal merkezde seçilmeli ki mekan içindekilerin tümü faydalanabilsin. Rekabet prensibi uyarınca üretim ve fiyat konularında kartel oluşturulması yasaktır.

Kaynak: Christaller, W., 1966:40.

Şekil: 1.5. Christaller Yerleşim Modeli

Şekil 1.5 de sistemin başlangıcı B noktasıdır ve buradan hareketle merkezi bir mal ve hizmet, öncelikle çok uzaktaki insanlar tarafından arz ve talep edilmektedir. Daha az uzaklıktaki mal ve hizmetlerin belirli ulaşım mesafeleri vardır. Şekilde görüldüğü gibi gerekli olan noktalara mal ve hizmetlerin arz ve talep dağıtım merkezleri yerleştirilmiştir. B ile gösterilen noktadan hareketle K noktaları oluşturulmuştur. B

noktası mal ve hizmetlerin daha düşük düzenini vermektedir. Her üç B yerinin arasına bir K noktası yerleştirilerek, her bir B yerine altı K düşecek şekilde organize edilmektedir. Bu şekilde devam edilirse yine aynı prensip uyarınca her bir K arasına A yerleştirilmiştir. Bu şekilde tüm alan doldurulmaktadır.

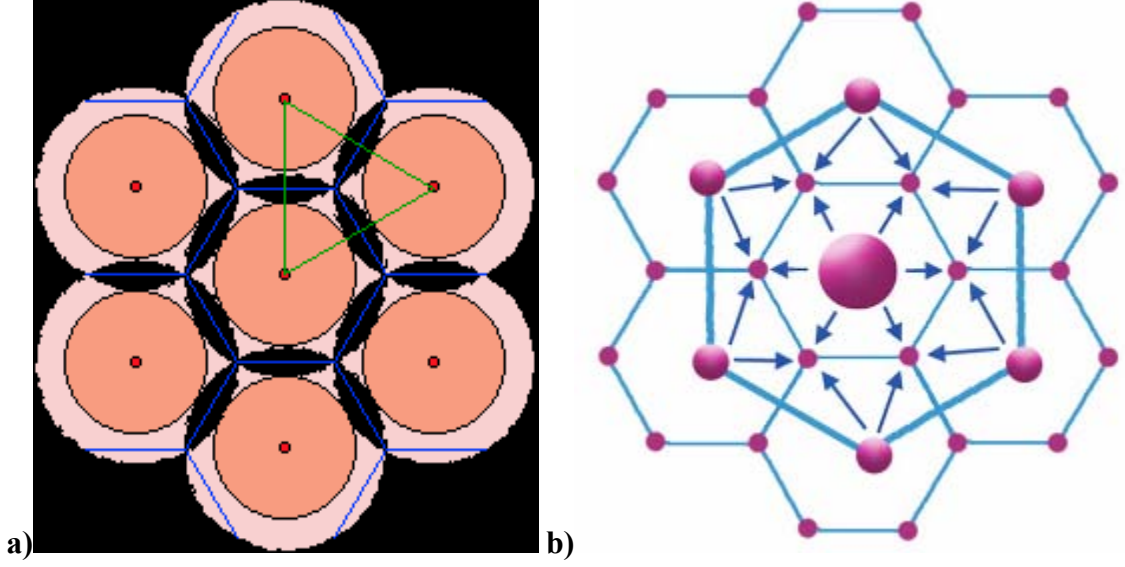
Bir malın pazar yerini inceleyecek olursak bu malın ulaşımının bir piyasa üst sınırı ve bir de piyasa alt sınırı vardır.

Altıgenler bir poligonu oluştururlar ve tüm mekan bu ağlarla örülmüştür. Kar amacı güden üreticiler üretim alanlarını devamlı her altıgenin merkezine koymuşlardır. Bu şekilde birbirini takip eden piyasa yapısı oluşmaktadır. Malların sürüm alanlarının büyüklüğü içsel tasarruflara ulaşım maliyetlerine ve piyasa şartlarına bağlıdır. Altıgen içindeki ortak pazarlama alanları arz tarafını oluşturmakta ve talep tarafını da değişik kategorilerdeki şehirler oluşturmaktadır. Christaller'in yerleşim merkezi teorisinin hiyerarşik düzeninin oluşması merkezi mal ve hizmetlerin değişik aralıklarla temin ediliyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Bir tarafta günlük talebi karşılayan mal ve hizmetler (beslenme, gündelik ihtiyaçlar), diğer tarafta daha uzun zamana ihtiyaç gösteren talep miktarı (sağlık gibi) bu sistemin bir parçasıdır. Merkezi mal ve hizmetler bankalar, sanat merkezleri, devletin eğitim ve ulaşım hizmetleri ile ekonomik organizasyonlardır.

Christaller üç prensipten hareket etmektedir(Lauschmann, 1976:44):

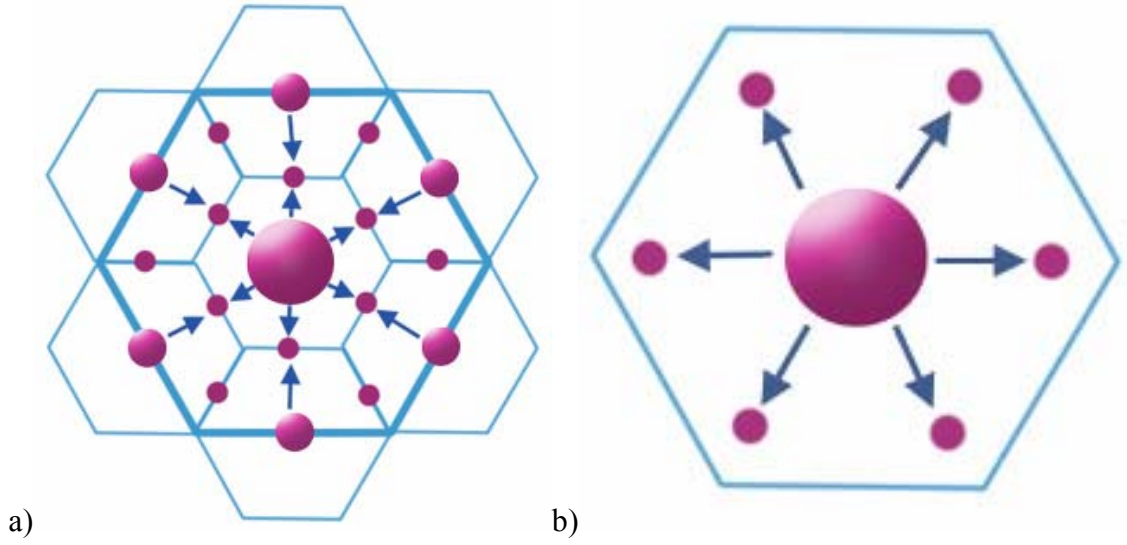
1. Piyasa ve ihtiyaçları dağıtım prensibi
2. Yönetim prensibi
3. Ulaşım prensibi

Piyasa ve ihtiyaçları dağıtım prensibi üçgenin merkezinin devamlı bir alt derecesini oluşturmaktadır. Bu üçgenler birleşerek altıgenleri oluşturmaktadır (Bkz. 1.6 a ve b)

Kaynak: Lauschmann, 1976:45.

Şekil 1.6. a: Bir tek merkezi malın mekan içindeki düzeni
b: Piyasa ve ihtiyaçların Dağıtım Sistemi

Kaynak: Lauschmann, 1976:46.

Şekil 1.7. a: Ulaşım Sistemi b: Yönetim Sistemi

Bu şekildeki bir dağılım tam rekabet koşullarının geçerliliği ve otomatik fiyat mekanizmalarının işlerliği durumlarında gerçekleşmektedir. Yerleşim merkezi hiyerarşik düzeni 1-3-9-27-81 gibi silsile izlemektedir.

1.7.b de görüldüğü gibi yönetim prensibinde hiyerarşik düzen farklı şekilde oluşmaktadır. Eğer bir merkez ve altı hinterland olmak üzere toplam 7 alt birim bir sistem oluşturuyorsa, optimal koordinasyon sağlanmış demektir. Hiyerarşik düzen 1-7-49-343 şeklinde oluşacaktır. Bu oluşum da politik ve kurumsal kararlara bağlıdır.

Ulaşım prensibi ise iki yüksek merkeziyeri birleştiren ortadaki çizgi ulaşım merkezini oluşturmaktadır. Buradaki hiyerarşik düzen 1-4-16-64 şeklindedir. Burada dört alt birim her defasında bir üst birimi oluşturmaktadır. Büyük şehirler doğrusal hatlarla ufak merkezlere bağlanmaktadır. Bu prensip uygulandığında yol yapımında para ve zaman tasarrufu sağlanmaktadır.

Christaller-Lösch modeline yapılan en büyük eleştiri uygulamaya aktarılmasının çok zor olmasıdır. Bu modelde her birimin yığılmanın (aglomerasyon) faydaları, nüfus hareketliliği, ödemeler bilançosu dikkate alınmamıştır. Diğer bir karşıt görüş de

homojenite kavramıdır, homojen alan yoktur. Satın alım gücü her alanda aynı kabul edildiği için büyük şehirlerin gelişmesi açıklanamamaktadır. Model sadece üçüncü sektörden hareket etmekte ve sanayileşmeyi geri plana itmektedir.

Böventer Thünün ile Lösch-Christaller modelini birleştirerek daha da geliştirmiştir(Hansen,1972:105). Böventer birincil sektörü Thünün'den almış, ikincil sektörü de Christaller'den alarak, büyüme merkezleri ile yerleşim merkezi düşüncesini birleştirmiştir. Büyüme merkezinin gelişmesi cazibe merkezi secimi ile şehirleşmenin birleştirilmesinden ortaya çıkmaktadır. Şehir seçimindeki öncelik inovasyonların sadece şehirlerden çıkabileceği düşüncesidir.

Christaller'in modelinde ise mal ve hizmetlerin arz edilmesinin bölünmezliği ortaya çıkmaktadır. Ancak modelde birçok hizmet alanı hareketli değildir, mal ve hizmetler sadece arz edilen yerde harcanır ve bunu da talep belirlemektedir. Birbirlerini tamamlayıcı ilişkilerin ortaya çıkmasıyla merkezdeki marjinal malların arzı yanında diğer alt birimleri besleyen mallar da arz edilmektedir.

Talebin mekansal dağılımı cazibe merkezlerini oluşturmakta ve bu durum da hiyerarşik yerleşim yapısını ortaya çıkarmaktadır. Bu büyüme merkezleri nüfusun yığılma faydalarını (Aglomerasyon) ortaya çıkarmakta, inovasyon sürecini hızlandırmakta ve bölgesel gelişme ile şehirleşme arasında bir bağımlılığı yaratmaktadır. Burada Lösch'ün modeli dikkate alınmamıştır(Böventer,1979:307).

Bu sistemin temel taşı altıgen şeklinde dağılan ve kendi kendilerine yetebilen köy çiftlikleridir. En düşük düzeydeki bir mal her köy çiftliğinde üretilmekte ve her malın ulaşım mesafesine göre şekillenen dairesel sürüm alanları mevcuttur. İdeal bir durumda Christaller bölgede ihtiyaç merkezlerini oluştururken piyasa prensibinden hareket etmiştir.

6 tane ufak merkez altıgenin köşelerine oturtulmuşlardır ve bunların etrafında bulunan yüksek derecedeki merkezleri yine yüksek derecedeki mal ve hizmet ihtiyaçlarının üçte birini karşılamaktadır.

Almanya’da bu yapı bölgesel planlamaya aktarılmış ve tüm köyler hiyerarşik düzene ve fonksiyonlarına göre kademeli olarak alt merkezler, orta merkezler ve yüksek merkezler olmak üzere düzenlenmiştir. Mal ve hizmetlerin arz edilmesi yani ulaşımının sağlanması yoğun bir şekilde tasarlanmış altyapı hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır.

- Alt merkezler: Temel ve ufak merkezlerdir. Günlük temel ihtiyaçların giderilmesine yöneliktir. (Beslenme ihtiyaçları) (5.000 – 10.000 nüfus)
- Orta merkezler: Temel ve orta vadeli ihtiyaçların giderilmesine yönelik periyodik ihtiyaçlar için oluşturulmuştur. (Normal ihtiyaçlar)(10.000-20.000)
- Yüksek merkezler: Temel ihtiyaçlardan uzun vadeli ve özellik taşıyan ihtiyaçların giderilmesine yöneliktir. (Özellikli ihtiyaçlar) (20.000-100.000)
- Daha yüksek merkezler: Bölgesel ekonomik ve kültürel idare merkezleri (100.000 -+)

Alt merkezlerin etki alanı çevresidir, orta merkezlerin etki alanı çevresiyle birlikte hinterlandıdır. Yüksek merkezlerin etki alanı yine kendi alanı, hinterlandı, ve etkileyebileceği diğer yerlerdir.

Türkiye’nin bölgesel problemlerinin çözümünde Cristaller’in yerleşim yapısı modeli iki nedenden dolayı ön plana çıkmaktadır. Birinci neden bakım ve beslenme prensibi ve ikinci neden ise koordinasyon yani gelişme prensibidir. Modelin çıkış noktası gelişmenin cazibe merkezlerinden hareket etmesidir. Christallar kendi modelini 1930 yılında homojen bölge şartlarının olduğu kuzey Almanya’da uygulamıştır. Ancak Türkiye’de iklim, doğal kaynaklar, genel yaşam şartları ve bölgesel nüfus yoğunluğu Almanya’dan çok farklıdır. Almanya’da olduğu gibi Türkiye’de de hizmet birimlerinin cazibe merkezlerine dağıtılması ve toplumun eşit alanlarda bu hizmetlerden yararlandırılması beş yıllık kalkınma planlarında hedef seçilmesine karşın, bu konuda pek başarılı olunamamıştır. Türkiye’nin batısı ile doğusu arasındaki fark da bu durumu açık olarak göstermektedir.

Bakım ve beslenme prensibi toplumun yaşam kalitesinin iyileştirilmesini amaçlamaktadır. Bakım ve beslenme merkezleri toplumun ihtiyaç duyduğu tüm hizmetlerin devlet ve özel teşebbüs tarafından bu merkezler kanalıyla topluma ulaştırılmasında kullanılmaktadır. Türkiye'deki şehirlerin dağınık bir düzen izlemesi ve dağınık alanların çokluğu nedeniyle de şehirlerarasındaki mesafelerin farklılıklar arz etmesi, bakım ve beslenme merkezlerinin oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle bakım ve beslenme merkezlerinden yayılması istenen gelişme etkileri diğer merkezleri etkileyememekte veya gecikmeli olarak etki etmektedir. Bu durum hem amaca uygun etki yaratamamakta ve hem de kıt kaynaklar israf edilmektedir. Christaller modeli ekonomik yapının istikrarlı olduğu ve nüfus hareketliliğinin ve göçlerin olmadığı bölgelerde uygulanmaktadır. Oysa Türkiye'nin ne bölgesel ekonomik yapısı ve ne de nüfus hareketliliği bu modele uymamaktadır.

Bölgesel politikada diğer bir tartışma konusu da devlet yatırımlarının ve yardımlarının orta derecede gelişmiş şehirlere yapılması ve buralardan hareketle bölge dinamiğinin yakalanabilmesidir. Bu şekilde bölgelerarası işsizlik problemi çözülmek istenmektedir. Buradaki hedef orta derecede gelişmiş şehirlerin bölge içindeki dengeli dağılımlarının belirlenmesi ve daha sonra da devlet ve özel teşebbüs yatırımları sayesinde bu şehirlerdeki gelişme dinamiğinin yakalanmasıdır. Buradaki en büyük problem optimal şehir büyüklüğünün belirlenmesi ile ekonomik gelişmeye elverişli ve bölgesel denge mekanizmasına uygun şehirlerin var olmasıdır. Bu merkezlerin belirlenmesinde ekonomik gelişmişlik düzeyi, kişi başına düşen gelir miktarı, nüfus yoğunluğu gibi kriterlerin önemli olmasına karşın, teori bunlardan hiç bahsetmemektedir.

1.8.6 Teorilerden Çıkan Sonuçların Değerlendirilmesi

Şimdiye kadar açıklanan teorilerden hareketle, Türkiye'de bölgesel gelir farklılıklarını giderici politikaların oluşturulmasındaki problemlerin çözümünü kolaylaştıracak tedbirlerin alınması mümkündür. Ancak teorilerin sentezi yolu ile bölgesel problemleri çözecek bir teori konseptine ulaşmak mümkün değildir. Birbirinden bağımsız olarak her bir teoriden hareketle ne tür bir katkının sağlanabileceği tartışma konusudur.

Perroux'un konseptinden hareketle hangi bölgelere sanayilerin yerleştirileceği ve hangi altyapı yatırımlarına ne tür bir katkı sağlayabileceği açıklanabilmektedir. Fakat mekansal alandaki aktivitelerin dağılımı ve problemleri itibarıyla, bu model tartışılması elle tutulur bir sonuca ulaştırmamaktadır. Ekonomik gelişmenin belirli merkezlerde olduğu ve buradan hareket ettiği doğrudur. Türkiye'de ekonomik gelişme İstanbul, Ankara, Adana, İzmir gibi büyük şehirlerde başlamıştır ve hinterlandla olan ilişkileri ihmal edilememektedir. Türkiye'nin kıyı bölgelerine baktığımızda şehirleşmenin belirli bölgelerde olduğu, belirli noktalarda kümelenildiği ve dengesiz dağıldığı gözlenmektedir. İhracat temeli teorisi ihracat sanayilerinin yerleştirilmesi yolu ile büyüme dinamiğini harekete geçirmek ve bu yolla gelir farklılıklarını minimize edecek bir politikaya ulaşmak mümkün değildir.

Bu düşüncelerin karşıt görüşü olarak Friedmann polarize büyümeden hareket etmekte ve bölgesel gelişme dinamiğini yakalamayı arzulamaktadır. Friedman'ın düşünceleri Schumpeter'in teknolojik büyüme modeline yakın, Dahrendorf'un sosyal düşünce tarzı olan toplumlar arası çatışma prensibine uymakta ve Perroux'un cazibe merkezleri konseptini kendi modeli ile birleştirmektedir. Bu teorinin eksik tarafı merkez hinterland ilişkilerini ihmal etmesidir.

Cazibe merkezi konsepti ile merkezi yerleşme modelinin birleşmesinden "merkezi gelişme modeli" oluşturulmuştur. Sektörel cazibe merkezlerinden hareketle bölgesel cazibe merkezi oluşturulmakta ve büyüme merkezi teorisi de merkezi büyüme modeli de bu gelişmeyi yerleşim yeri yapısıyla genişletmektedir. Şimdiye kadar açıklanan tüm kutup teorilerinde ortaya çıkan merkezi büyüme ile şehirleşme arasında bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Her gelişme merkezi minimum ölçüde inovasyonların hızlandırılması açısından aglomerasyon (yığılma) potansiyelini şart koşmaktadır.

Bu düşüncelerden hareketle Türkiye'de bölgesel politika stratejisini oluşturmak mümkündür.

Ekonomik büyüme politikası açısından cazibe merkezleri ile merkezi büyüme modelleri ön plana çıkmaktadır. Christaller'in merkezi yerleşme modeli ile Türkiye'deki gelir düzeyi düşük yörelerde ağırlıklı olarak tedarik mekanizmalarının geliştirilmesiyle

ve ihtiyaçların giderilmesiyle birlikte halkın talep düzeyi ile gelir miktarı artabilecektir. Merkezi yerleşim modeli Almanya'da çok geniş uygulama alanı bulmasına rağmen Türkiye'de uygulamaya aktarılmasında bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Ancak bu teori daha geniş bir perspektif açısından değerlendirildiğinde, bazı yörelerde uygulama imkanı bulunabilmektedir.

Bölgelerarası karşılıklı dengeselsel rekabet modeli hem büyüme ve hem de merkezi yerleşim modelini içine almaktadır. Merkezi yerleşim modelinin özünde yöresel halkın ihtiyaçlarının optimal giderilmesi yatmaktadır. Birbirlerini tamamlayan ara bölgelerdeki hizmet ulaştırma merkezlerinin oluşturulmasıyla merkezler arası her türlü iletişim sağlanabilmektedir. Daha sonra terazinin kefelere gibi ağırlıklı olarak seçilmiş bölge merkezlerindeki sanayilerin geliştirilmesi büyüme potansiyeli açısından önemlidir. Sanayilerin desteklenmesindeki denge unsuruna dikkat edilmesi gereklidir, nk daha sonraki dönemlerde sanayi şehirleri birbirleriyle birleşerek daha da büyümekte ve maliyetler artmaktadır. Bu alternatif şehirlerin seçilmesinde hammadde, enerji, bilgi ve ulaşım olanakları gibi kriterlerin dikkate alınması zorunludur. Gereksiz aglomerasyon, uzmanlaşma, içsel ve dışsal tasarruflar, eğitim, hizmet ve altyapı olanakları yine bu merkezler için önemlidir.

Bölgelerarası karşılıklı dengeselsel rekabet modeli merkezlerinin ilk başlangıı orta derecede gelişmiş şehirler olacaktır. Bu şehirlerde bürokratik engellerin kaldırılması, yöre halkının mobilize edilmesi, eğitim, sağlık gibi faktörlerin iyileştirilmesi kaçınılmazdır. Bu belirlenen merkezler kendi hinterlandları ile birlikte sistemli olarak geliştirilmek zorundadır. Bu sayede bölge içinde birbirleriyle rekabet eden birçok merkez ortaya çıkacaktır. Yöreye uygun rekabet edebilir sanayilerin teşvik edilmesi, hizmet sektörünün yapılandırılması ve kırsal alandaki ürün kontrol ve yönlendirmelerin de kurulmasıyla belirli bir zaman süresi içinde ekonomik ve sosyal gelişme sağlanacak, uzun dönemde de bölge dinamiiğine ulaşılacaktır.

Cazibe Merkezi olarak isimlendirilen yöreler genelde hızlı büyüyen, gelişme potansiyeline sahip veya yoğun yatırımlar ile güçlendirilmiş yerleşkelerdir.

Büyüme kutupları kavramı Fransız iktisatçı Francois Perroux'dan alınmış ve bölgesel gelişme literatüründe yerini almıştır. Bu teorinin amacı nüfusun belirli merkezlerde aşırı yoğunlaşmasını önlemek, dengeli kalkınmayı ülke çapına yaymak ve geri kalmış yörelerin gelişmesine yardımcı olmaktır.

Bölge kalkınmasından beklenen ülkenin gelişmesini yavaşlatmadan bölgeler arası gelir dağılımını dengeli bir şekilde yönlendirmek olduğuna göre, kıt kaynakların optimal kullanılması amaçlandığına göre tüm bölgelerin aynı hızda kalkınmasını sağlamak mümkün değildir. Bu nedenle ekonomik faaliyetlerin belirli büyüme kutuplarında yoğunlaşması daha akılcı bir davranış olacaktır.

Myrdal'ın tezine göre de şehirler hinterlandlarını sömürerek güçlenirler ve cazibe merkezleri oluştururlar. Bu nedenle de gelişme merkezlerinin seçiminde şehirlerin birbirini tamamlayan ünite olmalarından çok rekabetçi konumlarını korumaları üzerinde durulmaktadır (Myrdal, 1974:30). Cazibe merkezleri ne kadar büyürse, etki alanı da o kadar büyüyecektir. Cazibe merkezi alanları dışındaki yerlerin ekonomik büyümeye etkisi merkeze olan yakınlığı veya uzaklığı ile doğru orantılıdır. Merkeze ne kadar yakınsa etki o denli büyük olacaktır. İki şehir arasındaki yerleşkelerin büyüme potansiyeli iki şehir arasındaki mal, hizmet ve parasal akımların yoğunlaşmasına bağlıdır.

Ekonomik büyüme belirli şehirlerden çıkmakta ve kademeli bir şekilde yayılmamakta ve belirli gelişme potansiyeli olan şehirlerden hareket etmektedir.

Perroux'un büyüme kutbu düşüncesi sürükleyici veya egemen endüstri düşüncesine dayanmakta ve mekanı tek bir nokta olarak ele almaktadır. Oysa kutuplaşmış gelişme kuramını geliştirenler şehirleri hinterlandları ile birlikte değerlendirmekte ve daha geniş bir perspektiften bakmaktadır.

Ekonomik ve sosyal gelişmeyi bir büyüme merkezinden hareketle tüm ülkeye yayma düşüncesi, Ankara'nın başkent yapılması ile başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Ankara 15 000- 20 000 nüfuslu büyük bir Anadolu kasabasıdır. 1927 nüfus

sayımında 74 000 olan Ankara nüfusu 1960 yılında 646 000 ve 1970 yılında 1 208 000'e yükselmiştir.

İstanbul'dan 500 km uzaklıkta olan Ankara ise Anadolu'nun ortasında kültür, spor, ekonomi, sağlık yönünden bir merkez haline gelmiştir. Ankara örneğinden yola çıkarak Anadolu'nun diğer yerlerine cazibe merkezleri kurulması gereklidir.

Değerlendirecek olursak, birinci hedef orta derecedeki gelişmiş şehirlerin hinterlandları ile birlikte ekonomik gelişme potansiyellerini inceleyip geliştirmek bölgesel dinamiği harekete geçirmek için önceliklidir.

İkinci hedef uzman işgücü ve teknik bilginin İstanbul, İzmir, Ankara gibi boğulan merkezlerden gelişme yeteneği olan merkezlere yönlendirilmesi kaçınılmazdır.

Üçüncü hedef de 1923 yılındaki Ankara'nın başkent olması örneğinden esinlenerek belirli kurumsal ve teknik merkezlerin büyük şehirlerden gelişme merkezlerine aktarılması yörenin tanınması, problemlerin yerinde analizi ve hızlı çözüm önerilerine ulaşılması açısından önemlidir.

Sonuncu hedef de kırsal alanlardan büyük şehirlere olan göçün gelişme merkezlerinde tutulmasının önemidir.

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLARININ ANALİZİ

Bu bölümde Türkiye'nin bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını giderici politikaların analizine yönelik yürütülen çalışmalar irdelenecektir. Beş yıllık kalkınma planları içinde yer alan bölgesel kalkınma programları ve bölgesel kalkınma çalışmaları ana hatlarıyla derlenecek ve değerlendirilecektir.

Türkiye'de planlı dönem öncesi uygulanan bölgesel planlamanın bir kalkınma aracı olmaktan ziyade bir imar aracı olarak fiziki yerleşme planı yapımı amacı ile ele alındığı dikkati çekmektedir.

2.1 Planlı Dönem Öncesi Değerlendirme

1923'li yıllarda gerek coğrafi koşullar gerekse imparatorluğun dışa bağımlı politikası Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasındaki gelişmişlik farkının daha da artmasına yol açmıştır.

Ulusal ekonominin özel girişim ve özellikle de Türk girişimcilerinin desteğiyle geliştirilmesi amacı ile bu alanda atılmış ilk adım olarak İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat 1923) toplanmıştır.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Batı Anadolu ile Doğu Anadolu arasındaki farklılık dikkat çeker hale gelmiştir. Türkiye'nin en kalabalık şehri 1.112.000 nüfusuyla İstanbul iken, onu 198.000 nüfusuyla İzmir ve 76.000 nüfusuyla Bursa ile izlemektedir. Ankara'nın 27.000 kişilik bir nüfusla başkent olması kararı Anadolu'nun gelişmesi yönünde atılan çok önemli bir adımdır.

Demokratikleşme sürecinin (1945) başlamasından sonra çok partili siyasi hayata geçilmesi ile beraber 1950 yılında ülkelerin kalkınması konusunda partiler kendi görüş ve programlarını uygulamaya başlamıştır. Özel sektör yatırımları İstanbul başta olmak

üzere Marmara ve Ege Bölgesinde yoğunlaşmış ve bu durum gelişmişlik dengesinin batı bölgeleri ve İstanbul lehine arması sonucunu yaratmıştır.

2.2 Planlı Dönem Sonrası Bölgesel Kalkınma Stratejileri

1960'lardan günümüze uzanan planlı döneme bakıldığında planlama anlayışının değişerek, fiziksel, sosyal ve ekonomik boyutların bir arada değerlendirildiği bütüncül bir planlama anlayışının benimsendiği bariz bir şekilde göze çarpmaktadır.

İlk planlama çabası 1960 yılında Marmara planlama projesi ile başlamıştır. Bu planlamanın hedefi İstanbul'un büyümesini engellemek için, İstanbul'un 100 – 150 km uzağında bulunan Kocaeli bölgesinde sanayileşmenin gelişmesinin sağlanmasıdır. Buradaki amaç bölgesel politika açısından bakıldığında İstanbul'a olan göç hareketinin Kocaeli yöresine yönlendirilmesidir. Bu planlama sonucunda yoğun bir şekilde oluşan nüfus hareketi bu bölgedeki altyapının (Kanalizasyon, su ve enerji gibi) maliyetini arttırmıştır. İstanbul'un yükünün azaltılması olarak düşünülen Kocaeli projesi bir gelişme merkezi oluşturmamış, aksine İstanbul'un etki alanının genişlemesiyle sonuçlanmıştır.

İkinci planlama gayreti Karadeniz bölgesinde bulunan Zonguldak projesidir. Bu merkezde kömür ve demir madenlerinin gelişmiş olması yörenin avantajı olarak görülmüş ve altyapı hizmetlerinin gelişmemiş olması da yörenin dezavantajı olarak belirtilmiştir. Planlamada gelir düzeyinin geliştirilmesi ve altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi hedef olarak benimsenmiştir. Önemli olan devletin ve özel teşebbüs yatırımlarının bu bölgeye kanalize edilmesidir. Bu görevi de DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) yürütecektir. 1990 senesine kadar yerleşim yapısının ve inşaat sektörünün geliştirilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1990: 6) Planın yürütülmesinde DPT ile yerel yönetimlerin işbirliği yapması kararlaştırılmıştır.

Üçüncü planlama projesi Çukurova projesidir. Buradaki hedef bölgede gelir arttırıcı yatırımların yapılması ve bölgedeki gelir dağılımının iyileştirilmesidir (Zaim,1972:170) Bunun için tarım alanlarının kullanımının genişletilmesi, gübre kullanımının arttırılması, zeytin ve pamuk üretiminin teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Bu

bölgedeki planlama hedefleri saptanırken alt hedefler, yani bölgedeki yerel yönetimler ile ilgili koordinasyon tam olarak sağlanamamış ve daha sonra da DPT tarafından bu planlamadan vazgeçilmiştir.

Dördüncü planlama 1960 – 1965 yıllarında FAO (Food Agricultural Organization) tarafından desteklenen Antalya projesidir. Bu projenin hedefi bölgedeki sosyo – ekonomik gelişmenin sağlanması ve diğer projelere örnek olması açısından önemlidir (Kahane, 1966:78). Öncelikle bu proje öncesinde DPT uzmanlarının eğitimi de düşünülmüştür. Antalya projesinin hedefi çok geniş tutulmuş, örneğin: turizm, tarımsal gelişme, ticaret, ağaçlandırma ve sulama alanlarını kapsamış, fakat daha sonra turizmin geliştirilmesi ile anıtların korunması ön plana çekilmiştir(Keleş ve diğ. 1978: 174).

Beşinci planlama 16 ili ilgilendiren Doğu Anadolu projesidir. Ancak ulaşım yollarının bulunmadığı ve ufak şehirlerin bulunduğu bu bölgede bir gelişme merkezinin oluşturulması mümkün olamamıştır. Feodal yapının varlığı, yaşam standardının düşüklüğü planlamanın dezavantajı olarak görülmüştür. Öncelik altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi ve bölge halkının gelir düzeyinin geliştirilmesine verilmiştir. Bunun için Diyarbakır ve Erzurum gibi şehirlerin devlet kaynaklarıyla geliştirilmesi düşünülmüştür (Erkal,1982:181) Bu şehirlerden çıkacak yansımaların diğer şehirleri de etkileyeceği hesaplanmıştır.

Altıncı proje Keban projesidir. Keban barajının inşaatı ile ortaya çıkan sorunlar ve olanaklar Elazığ, Malatya, Bingöl ve Tunceli şehirlerini ilgilendirmektedir. Bu projenin amacı Doğu Anadolu Bölgesinin ekonomik gelişmesini hızlandırmak ve bölgelerarası farklılıkları dengelemektir. Bu proje tamamen İmar ve İskan Bakanlığının emrine verilmiş ve eşgüdümü bu bakanlık sağlamıştır. Bölgedeki tarımsal gelirin toplam gelir içindeki payının azaltılması ve 100 bin ailenin tarım dışı kesime kaydırılması da planlamada yer almıştır. Keban projesi bir bütün olarak kabul edilmesine rağmen, gerçekte köyleri su altında kalan köylülerin iskanı ve altyapı hizmetleri yapılması dışında fazla yol alınamamıştır.

2.3 Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Bölgesel Planlama

Türkiye’de bölgesel planlama iki dönem itibarıyla gelişme göstermiştir. Birinci dönem 1923 ile 1963 dönemi bölgesel planlama olmadan geçirilen dönemdir. Türkiye’de bölgesel planlama birinci beş yıllık dönem ile başlamıştır.

1923 – 1940 yılları arasında sanayileşme az gelişmiş yörelere doğru kaydırılmak istenmiştir. Bu dönemde yeni kurulan işletmeler Anadolu’daki az gelişmiş yörelere doğru kaydırılmıştır(Tokgöz, 1976:48)

1950 – 1963 döneminde yukarıda anlatılan stratejinin tam tersi bir politika izlenmiştir. 401 tane devlet ve özel teşebbüs işletmelerinin %63’ü Marmara Bölgesinde (205 işletme sadece İstanbul’da), %12’si Ege Bölgesinde (39 işletme İzmir’de) ve geriye kalan %25’i de Türkiye’nin diğer bölgelerinde yer almaktadır (World Bank,1975:164).

2.3.1 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Bölgesel planlama Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile 1963 – 1967 döneminde başlamıştır. Bu planlama döneminde bölgesel planlama hedefleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

Kalkınma planları kapsamında bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi ve bölgeler arası dengeli bir kalkınma sisteminin sağlanması amacıyla bölge planlaması önemli bir yer tutmaktadır. Bölge planlaması ile hızlı nüfus artışı ve şehirleşme sorunlarının çözülmesi, kamu hizmetlerinin adaletli bir şekilde dağıtılması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının minimize edilmesi amaçlanmaktadır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında bölge planlaması “bölge planlamasının ana ilkeleri ve metot”, “mevcut durum”, ve teşkilat, sorunlar ve tedbirler” olmak üzere üç grup altında belirtilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının hedefleri arasında yatırımların yapılması ve coğrafi dağılışının bölgeler arası dengeli kalkınma esasları çerçevesinde gerçekleştirilmesi, iktisadi gelişmeyi yükseltici rol oynayan kaynakların genel verimlilik derecesini arttırılması ve bölge planlamasının esas amacı olan bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltıcı politikalar geliştirilmesi yer almaktadır. Özel girişim yatırımlarının belli bölgelerde yoğunlaşması için özendirme tedbirleri belirlenmiştir.(DPT,1963:471)

Türkiye’de planlı dönemin ilk planı olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında bölge planlama politikası sektörel bazda hazırlanan kalkınma politikalarının bölge hedef ve faktörleri doğrultusunda hazırlanması ve tüm bölgeleri kapsayacak şekilde ayrıntılı çalışmalara dayalı planlama şekli olmak üzere iki açıdan analiz edilmektedir. Bu analiz kapsamında Türkiye’de bölgeler şunlardır:

- **Potansiyel Gelişme Bölgeleri:**

Bölgelerin ekonomi bütünü içindeki işlevleri göz önünde bulundurularak potansiyel gelişme olanaklarına sahip bölgelerin saptanması bölgesel kalkınmanın ilk aşamasını oluşturacaktır. Bu bağlamda ulusal kalkınma planı ile uyumlu bir yatırım programı hazırlanarak bölge programına konulacaktır.

- **Geri Kalmış Bölgeler:**

Eşitlik ilkesi uyarınca ekonomik ve sosyal bakımdan geri kalmış bölgelere kamu hizmetlerinin dağıtılmasında öncelik verilmelidir. Verimlilikten en az fedakarlık ilkesi doğrultusunda geri kalmış bölgeler içerisinde gelişme vaadi veren kesimler saptanarak yatırım önceliği sağlanacaktır.

- **Büyük Şehir Bölgeleri (Metropolitan Bölge):**

Metropolitan bölgelerin daha dengeli dağılımını sağlamak amacı ile bu bölgelerin civarında yeni çekim ve büyüme merkezleri oluşturulması büyük kentlerin hızla büyüme sorununa bir ölçüde çözüm getirecektir.

Planın ilk uygulama yılı içinde, sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi gibi tedbirler yanında Gelir Vergisi kanununda 8.5.1963 tarih ve 202 sayılı Kanunla yapılan bir değişiklikle, geri kalmış bölgelerde yatırım yapacak olanlara bazı vergi indirimleri tanınmıştır. Kanuna göre, “geri kalmış bölgelerle”, “bölge kalkınması için yapılacak yatırımlar birbirinden ayrılmakta, birincilere % 50 indirim tanırken, ikinciler için bu oran % 40’a indirilmektedir (Yavuz ve diğ., 1977: 122).

- Problemler ulusal plan içinde mikro düzeyde ele alınmış ve planlar birbirini takip eden, kapsayan, destekleyen makro planlar şeklinde tasarlanmıştır.
- Planlarda hizmetlerin ve yatırımların bölgesel dağılımı bölgelerin geliştirilmesinde bir araç görevini üstlenmiştir.
- Kamu sektörünü yönlendirici, fakat özel sektörü destekleyici faaliyetler düzenlenmiştir.
- Sosyo-ekonomik planlama hazırlanmış ve bunun için zamanlara göre yatırımların dağılımı belirlenmiştir.

Teorik açıdan bakıldığında sistemli ve dengeli bir bölgesel planlama stratejisi oluşturulduğu kanısı ön plana çıkmaktadır. Ancak planlardaki ana hedefler ile alt hedefler birbiriyle pek uyumlu değildir. Birinci Beş Yıllık Planda %7 büyüme oranından hareket edilmiş ve bu büyüme oranının yatırımların bölgelere dağılımı ile koordineli olacağı var sayılmıştır. Tüm yurt genelinde Doğu Marmara'nın sanayi, Çukurova'nın tarım ve sanayi, Antalya Bölge'sinin tarım ve turizm ve Zonguldak çevresinin sanayi ile gelişeceği şeklinde tespitler öngörülmüştür (DPT,2000: 28).

Birinci beş yıllık planda ortaya konan hedefler gerçekleştirilememiştir, çünkü tüm çabalar bu dönemde az gelişmiş bölgelerin belirlenmesi için yapılan çalışmalara odaklanmıştır, sadece sanayi kuruluşlarının gelişmekte olan bölgelere yönlendirilmesi ile ilgili tavsiye kararları ön plana çıkmıştır.

2.3.2 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968 – 1972 yıllarını kapsamaktadır. Bu planın hedefi, Türkiye'nin bölgeleri arasında sosyal ve ekonomik gelişmenin dengeli bir şekilde sağlanması, hizmet sektörünün sağladığı faydanın tüm bireylere ulaştırılmasıdır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, Birinci Plandaki bölgesel gelişme politikaları ana hatları ile aynen kabul edilirken, sektörlerle ait yatırım programları bazı büyüme merkezleri bünyesinde bölgelere göre düzenlenmiştir (DPT, 1968:263). Birinci Beş Yıllık Planlamaya göre İkinci Beş Yıllık Plan'da bölgesel stratejiler daha belirgindir. Daha çok vergi avantajları, ucuz kredi verilmesi, organize sanayi bölgeleri gibi teşvik araçları ve özellikle şehirleşmeye verilen önem ön plandadır.

- 1968 yılından itibaren “bölge gelişme merkezleri” kavramı ön plana çıkmıştır. Bölge gelişme merkezleri ekonomik ve sosyal gelişmeyi diğer bölgelere aktaran (yayan) bir itici güç olarak belirtilmektedir.
- İkinci Plan döneminde ülkede nüfusun ve iktisadi faaliyetlerin dengeli dağılmasını sağlamak amacı ile bilinçli gelişme merkezleri politikası üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bu politikanın uygulanmasına esas olmak üzere İmar ve İskan Bakanlığı tarafından gelişme merkezleri belirtilmiştir. Gelişmiş Büyük Şehirler (Metropoller) kapsamında İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana; Dengeleyici Büyük Şehirler (Dengeleyici Metropoller) kapsamında ise nüfusu 100.000'i aşmış olan şehirler olarak Eskişehir, Konya, Gaziantep, Kayseri, Samsun ve Malatya; Geliştirilmesine Çalışılacak Diğer Çalışma Merkezleri kapsamında ise Elazığ, Diyarbakır, Trabzon, Zonguldak, Sivas, Antalya, Erzurum ve Van yer almaktadır.(Yavuz ve diğ., 1977:186).
- Gelişme ihtiyacı olan merkezlerin 22 adet olduğu belirlenmiş ve 1972 yılında bu sayı 33'e yükseltilmiştir(DPT, 1968, 69, 70 ve71 Yılı Planları).
- 12.03.1972 tarihinde DPT dengeli ulusal gelişme stratejisini hazırlamıştır. Bu strateji ağırlıklı olarak devletin ve özel teşebbüsün yatırımlarının desteklenmesi ile hizmet sektörünün geliştirilmesini hedeflemiştir. Ekonominin toplam verimliliğini

arttırmak amacı ile prodüktif sektör yatırımlarının marjinal verimliliğin yüksek olduğu bölgelere kanalize edilmesi, hizmet ve alt yapı yatırımlarının bölgelere eşit gelişme şansı yaratacak şekilde geliştirilmesi, yatırımların sektörel dağılımında bölgelerde karşılaştırmalı olarak avantajlı olunan sektörlerle öncelik tanınması esas alınmıştır (DPT, 1968:268).

- Bu dönemde ilk kez Doğu Anadolu Bölgesi için özel kalkınma çalışmalarına yer verilmiştir. Doğu Anadolu bölgesi 1968 yılında imalat, petrol, madencilik, enerji, eğitim ve sağlık sektörlerindeki yatırımların % 68’ni alırken bu oran 1969 yılında % 24.0’a çıkmıştır.
- Bölgeler arasında dengeli bir gelişmenin sağlanması amacı ile 1972 yılında Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi (KÖY) kurulması öngörülmüştür. Bu sayede yatırım indirimi ve teşvik tedbirlerinden faydalanacak olan illerin KÖY’ler kapsamındaki illerle sınırlı olması prensibinin uygulanması başlatılmıştır (Dinler,2008:190).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planındaki bölgesel politikaların başarısı soru işaretleri taşımaktadır. Çünkü devletin 1963 – 1970 dönemindeki yatırımların bölgesel dağılımı az gelişmiş yörelere aleyhine gelişme göstermiştir (Tablo 1).

2.3.3 Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı bölgesel anlayış açısından birinci ve ikinci plana göre farklılık göstermektedir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının son uygulama programında belirtilen “geri kalmış bölge” kavramının “Kalkınmada Öncelikli Yöre” kavramı ile değiştirilmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda alınan ilkeler ve önlemler şu şekilde özetlenebilir (DPT, 1973:948):

- Ulusal bütünlük ilkesi çerçevesinde kalkınmada öncelikli yörelere uzun dönemli ekonomik ve sosyal gelişmelerinin sağlanması için sosyo-ekonomik gelişmişlik

endeksleri gelişmişlik sırası belirlenerek yıllık programlarda yayınlanması amaçlanmıştır.

- Kalkınmada öncelikli yöre olarak belirlenen alanların kalkınmasında sanayileşme faktörü ön plandadır.
- Diğer planlardan farklı olarak yöresel kalkınma planlarının milli plan çalışmaları doğrultusunda, aşamalı programlara dayalı olarak yürütülmesi öngörülmüştür.
- Kalkınmada Öncelikli Yörelere dahil olan illerin sayısı söz konusu plan döneminin sonuna kadar 40 olarak belirtilmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, bölgelerarası gelişmişlik farklarını kısa dönemde önlemenin uzun dönemli sermaye birikimi ve ekonomik gelişmeyi yavaşlatacağı düşüncesi ile milli ölçekteki üretken yatırımların yer seçiminde önceliklerin ekonomik kriterlere göre belirlenmesi hedeflenmiştir. Planın uzun dönemli amacı bölgelerarası gelişmişlik farklarının az gelişmiş bölgelerin kaynaklarının değerlendirilmesi ve mahalli idarelerin etkin çalışmaları ile giderilmesidir (Yavuz ve diğ.,1977:187).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında ulusal kalkınmayı hızla gerçekleştirmek amacı ile milli plan ilkeleri doğrultusunda geliştirilen tedbirlerin daha çok ülke bazında sorunlara çözüm önerileri getirilmesi nedeniyle geri kalmış bölgelerin kalkındırılması sorununun göz ardı edildiği görülmektedir.

Tablo 2.1 Planlı Dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Diğer Bölgelere Göre Kişi Başına Düşen Program Yatırımları

(18 İl)	Diğer bölgeler (49 İl)					
	I.Plan Dönemi	II.Plan Dönemi	III.Plan Dönemi	I.Plan Dönemi	II.Plan Dönemi	III.Plan Dönemi
Tarım	95	173	291	118	129	303
Sanayi	298	637	1515	305	768	2722
Hizmetler	324	441	1511	261	525	1719
Toplam	717	1251	3317	684	1422	4744

Kaynak: <<http://www.dpt.gov.tr>> Erişim Tarihi: 18.03.2010

*Birkaç ili kapsadığı için dağıtılamayan ve muhtelif yatırımlar olarak adlandırılan yatırımlar dışarıda tutulmuştur.

Tablo 2.1. incelendiğinde kişi başına düşen yatırımların birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü plan dönemlerinde tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe sistematik bir şekilde arttırıldığı görülmektedir. Hizmetler sektörü ile sanayi sektörü arasında dengeli bir dağılım görülmesine rağmen, sanayi sektöründeki payın daha fazla olduğu sanayileşmeye verilen önemi vurgulamaktadır.

2.3.4 Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978-1983)

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre bölgelerarası gelişme politikasında esas alınması gereken politikanın amacının gelişme sürecinin devamlı kılınması olduğu görülmektedir. İlk üç kalkınma planındaki yetersiz politikalar sonucu, bölgelerarası gelişmişlik farklarının arttığı görüşü ön plana çıkmıştır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, planlı dönemde bölgesel politikaların geri kalmış bölgeler üzerinde bir dezavantaj rol oluşturduğu vurgulanmış ve geçmiş plan dönemlerindeki uygulamaların başarısızlığı tartışılmıştır. Diğer planlardaki bu aksaklıkların vurgulanmasına rağmen planda, yeni bir çözüm önerisi getirmekten uzak kalınmış ve bölge planlaması uygulaması gerçekleştirilememiştir. Üçüncü plandaki

“Kalkınmada Öncelikli Yörelere” yaklaşımıyla Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin sorunlarına yalnız yüzeysel çözüm önerileri getirilmiştir (Dinler,2008:191).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesince ekonomik gelişmenin sağlanması için işbölümünün gerekliliği, planlama kararlarının mekansal boyuta indirgenmesi, hizmetlerin, sanayilerin ve alt yapının ülke düzeyine dengeli bir şekilde dağılımının sağlanması, bölge kaynaklarını ve potansiyellerini harekete geçirici teşviklerin uygulanması esas alınmıştır.

Tablo 2.2 Bölgelere Göre Kişi Başına İmalat Sanayi Katma Değeri (1968 Fiyatlarıyla)

Bölgeler	1968			1974		
	Nüfus (000 Kişi)	Katma Değer (Milyon TL)	Katma Değer/ Nüfus (TL)	Nüfus (000 Kişi)	Katma Değer (Milyon TL)	K.Değer/ Nüfus (TL)
Ege ve Marmara	9 265,7	11 850,2	1278	11 079,7	23 027,3	2078
İç Anadolu	7 901,3	1 750,4	222	9 169,0	2 388,7	261
Karadeniz	5 800,0	3 353,3	578	6 316,7	3 767,5	596
Akdeniz	5 027,2	2 382,7	474	6 038,8	4 238,8	702
Doğu ve Güneydoğu Anadolu	5 845,4	1 115,8	191	6 772,9	1 222,9	181
Toplam	33 839,6	20 452,4	604	39 377,1	34 645,2	880

Kaynak: DPT,1976: 3.

Tablo 2.2’de imalat sanayi katma değerlerinin bölgesel dağılımında farklılıklar görülmektedir. Ege ve Marmara Bölgesi 1968 yılında imalat sanayi katma değerinin % 57,9’unu karşılarken, bu oran 1974 yılında % 66,5’e yükselmiş, kişi başına imalat sanayi katma değeri de 1278 liradan 2078 liraya çıkmıştır. Aynı süre içinde Doğu ve

Güneydoğu Bölgeleri'nin toplam içindeki payının % 5,5'den %3,5'e ve kişi başına imalat sanayi katma değerinin ise 191 liradan 181 liraya düştüğü görülmektedir

Tablo 2.3 Hane Halkının ve Toplam Gelirin Bazı Bölgelere ve Üç Büyük İle Göre Dağılımı 1973

Bölgeler	Hane Halkı Sayısı	Hane Halkı Yüzdesi	Toplam Gelir (Milyon TL)	Toplam Gelir Yüzdesi
Bölge 1 İç Anadolu	1 206 475	17,5	30 725	18,0
Bölge 2 Karadeniz	999 702	14,5	26 830	15,8
Bölge 3 Ege-Marmara	1 611 696	23,3	35 524	20,8
Bölge 4 Akdeniz	1 046 734	15,2	22 398	13,2
Bölge 5 Doğu Anadolu	1 010 482	14,7	16 389	9,9
Bölge 6 Ankara	302 820	4,4	9 233	5,4
Bölge 7 İstanbul	587 871	8,5	23 613	13,9
Bölge 8 İzmir	129 341	1,9	5 108	3,0
Toplam: Türkiye	6 895 122	100,0	170 269	100,0

Kaynak: DPT, 1976:75.

Doğu Anadolu Bölgesinde toplam hane halkının %14,7'si yaşadığı halde gelirin sadece % 9,9'unu elde edidiği görülmektedir. (Tablo 2.3). İstanbul ve İzmir açısından durum değerlendirildiğinde, toplam hanelerin % 8,5'ne sahip İstanbul gelirin % 13,9'nu, toplam hanelerin % 1,9'na sahip İzmir ise gelirin % 3,0'nu almaktadır. Ege ve Marmara Bölgesindeki gelir payının hane halkı payı üzerine çıktığı görülmektedir. Bölgelerarası gelir dengesizliği incelendiğinde, en bozuk gelir dağılımına sahip bölgeler Akdeniz ve Karadeniz iken, gelirin en dengeli dağıldığı bölgeler ise Ege ve Marmara bölgesidir.

Tablo 2.4. Tabakalara Göre Toplam Hane Halkının ve Toplam Gelirin Dağılımı, 1973

Tabakalar	Hane Halkı Sayısı	Hane Halkı Yüzdesi	Toplam Gelir (Milyon TL)	Toplam Gelir Yüzdesi
Ankara-İstanbul İzmir	1 020 333	14,8	37 954	22,3
100 000 + Nüfus	567 496	8,2	15 218	8,9
100 000-50 000 “	310 687	4,5	7 800	4,6
50 000- 25 000 “	377 500	5,5	9 828	5,8
25 000- 15 000 “	374 563	5,4	9 297	5,4
15 000-2 000 “	346 333	5,0	7 084	4,2
2 000- az “	3 898 499	56,5	83 090	48,8
Toplam	6 895 111	100,0	170 271	100,0

Kaynak: DPT, 1976:77.

Gelir dağılımının yerleşim birimleri esasına göre incelendiği Tablo 2.4’de Ankara-İstanbul-İzmir’in toplam hane halkı yüzdesinin %14,8’ni oluşturduğu ve toplam gelirin % 22,3’ünün üç büyük kentte yer aldığı görülmektedir. Nüfusu 2 000’den az olan yerleşim birimlerinde yaşayanlar toplam hanelerin % 56,5’ini oluştururken, gelirden aldıkları pay ise % 48,8’dir. Bu durum üç büyük ille birlikte 2 000’den az olan yerleşim birimlerinin en dengesiz gelir dağılımına sahip tabaka olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Tablo 2.4deki verilere göre 2 000- 15 000 nüfuslu yerleşim birimlerinde en dengeli dağılım izlenmektedir.

2.3.5 Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1985-1989)

Beşinci Kalkınma Politikasının amacı, gelişmekte olan bölgelerde belirli sektörler için gelişme potansiyeli gösteren bölgeler arasında kaynakların etkin olarak kullanılmasını sağlayacak gelişme sürecini hızlandırmaktır. Bölge planları kapsamında ele alınan gelişmenin hızlandırılmasına öncelik verilen bölgelerde, bölge kaynaklarının iktisadi faaliyet kollarının gelişimine uyumlu ve dengeli bir strateji içinde gerekli tedbir ve araçlar belirlenmelidir.

Planlama çalışmaları çerçevesinde yerleşme düzenini etkileyecek büyük projelerin çevreye ve bölgeye olabilecek etkileri dikkate alınarak hizmet ve altyapı sistemleri önceden saptanmalıdır. Bölge planlama çalışmalarının yatırım ihtiyaçlarına yönelik bir yatırım programlamasının DPT tarafından yürütülmesi öngörülmüştür.

- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında bölge planlamasının gerekliliği hususunda ağırlıklı olarak durulmuş, bölgeler için yapılacak envanter çalışmaları sonucunda belirlenen sektörlerin “Bölge Gelişme Şemaları” şeklinde raporlanması amaçlanmış, ancak hayata geçirilememiştir. Bu amaçla bölge planlamasının iktisadi açıdan gelişmekte olan bölgelerle belirli sektörler açısından gelişme potansiyeli gösteren bölgeler arasında uygulanması öngörülmüştür.
- Geçmiş planlara göre en çarpıcı özellik Türkiye’de Yerleşme Merkezleri Kademeleşmesi çalışmasına göre belirlenen 16 bölge¹ ayırımının kabul edilmiş olmasıdır. Bu bağlamda bölge planlaması ile gelişmekte olan bölgelerin gelişmesinin amaçlanmasının yanı sıra, gelişmiş bölgelere hızlı göçlerin önlenmesi için desantralizasyon politikası ile özellikle İstanbul ve İzmir merkezli alt bölgelerin oluşturulması ve bölge merkezlerinin kurulması belirtilmiştir.
- İdari sınırlardan bağımsız bölge kavramı üzerinde durularak yerleşim bölgelerinde Fonksiyonel Bölgeler oluşturulması ön plana çıkarılmıştır.

Plan döneminde gelişmekte olan yörelere özgü kamu sektörü alt yapı hizmetlerinin geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Örneğin GAP projesinin yasal çerçevesi oluşturulmuş, “Çukurova Metropolitan Bölgesi Kentsel Gelişme Projesi” ile Çukurova Bölgesinin kentsel gelişme olanaklarının artırılması ve yerel idarelerinin etkin bir hizmet sunması amacıyla çalışmalar hazırlanmıştır.(DPT, 2000:29).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri gibi Kalkınmada Öncelikli Yörelere geliştirilmesi ile az gelişmiş bölgelerin gelişmişlik farklarını minimize etmek

¹ Adı geçen bölgelerin merkezleri; İstanbul, Bursa, Eskişehir, İzmir, Ankara, Konya, Adana, Samsun, Kayseri, Sivas, Malatya, Gaziantep, Trabzon, Erzurum, Elazığ ve Diyarbakır’dır.

amaçlanmaktadır. Bu açıdan Kalkınmada Öncelikli Yörelere hayata geçirilmesi planlanan sanayiler mevcut potansiyel kaynakları teşvik edici bir şekilde bölgelerin gelişmesini hızlandırıcı bir katkı sağlamalıdır.

Tablo 2.5 IV ve V.Plan Yıllarında Şehir, Kır ve Toplam Nüfus Sayı Oranları

(000000 Kişi)

1978	1978	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1978-83 Ortalaması	1984-1989 Ortalaması
Toplam Nüfus	42,9	47,8	48,8	49,8	50,9	52,1	53,2	54,4	45,4	51,5
Şehir Nüfusu	17,2	21,6	22,6	23,6	24,7	25,9	28,2	28,2	19,4	25,4
Kır Nüfusu	25,7	26,2	26,3	26,2	26,2	26,2	26,0	26,0	26,0	26,2
Şehirleşme Oranı%	40,0	45,2	46,3	47,4	48,5	49,7	52,0	52,0	42,7	49,3
Şehirleşme Hızı%	–	–	–	–	–	–	–	–	4,5	4,6

Kaynak: DPT, 1985: 22.

Bu planda Tablo 2.5’de görüldüğü üzere 1983 yılında şehirlerde yaşayan nüfus 21,6 milyon, şehirleşme oranı % 45,2 iken, bu oranlar 1984 yılında sırasıyla 22,6 milyona ve % 46,3’e çıkmıştır. Plan döneminde şehirleşme hızının ise 1978-1983 yılları ortalamasının %4,5 olarak belirlendiği görülmektedir. Yapılan tahminler sonucunda 1989 yılında Türkiye’nin toplam nüfusunun 54 milyona, şehirli nüfusu 28 milyona, kır nüfusunun ise 26 milyona ulaştığı görülmüştür.

2.3.6 Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı(1990-1994)

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı bölgesel gelişme ile birlikte şehirleşme, metropolleşme ve sanayileşmeye ilişkin sorunların giderilmesi amacıyla yatırımlar mevcut nüfus ihtiyaçlarını karşılayacak kapsamda planlanmıştır.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel ilkesi, bölgeler arasında dengeli bir kalkınma süreci ile bölgesel gelişmenin refah artırıcı yönde gelişmesine katkı sağlamaktır. Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri öncelikli olmak üzere Kalkınmada Öncelikli Yörelere ekonomik, sosyal ve kültürel yönden gelişmesinin sağlanması ve bu bölgelerle gelişmiş bölgeler arasındaki dengesizliği giderici çözüm önerileri oluşturulması amaçlanmaktadır. Bu nedenle bölgelerde ekonomik ve sosyal gelişme ve bütünleşmeyi sağlayıcı gerekli planlama ve politika araçlarının yürürlüğe aktarılması hedeflenmektedir. Kamu kaynaklarının tahsisinde bölgelerin gelişme potansiyelleri göz önüne alınarak "Kalkınmada Öncelikli Yörelere" lehine bir uygulama yapılmasına karar verilmiştir (DPT, 1990:318).

Bu plan döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere yeniden belirlenmiş ve Ardahan ve Iğdır'ın katılması ile il sayısı 35'e ulaşmıştır. Ayrıca ikinci derecede Öncelikli Yörelere kapsamında yer alan Erzincan, Şanlıurfa, Artvin illeri birinci derecede Öncelikli Yörelere kapsamına alınmıştır. Birinci derecede Kalkınmada Öncelikli Yörelere kamu yatırımları 1991 yılında cari fiyatlarla 2.5 trilyon TL iken, 1992 yılında 3.5 trilyon TL ve 1993 yılında ise 7.4 trilyon TL'ye yükselmiştir.

Altıncı Planda diğer planlardan farklı olarak daha dengeli bir yerleşme düzeni sağlamak ve metropoliten alanlarda yığılan aşırı nüfus, göç ve sanayi yoğunluğunu azaltmak üzere, metropol altı şehirler, orta büyüklükteki merkezler, az gelişmiş bölgelerin merkezi nitelikteki şehirleri ve merkezi nitelikteki kırsal yerleşme birimlerinin gelişmesi için gerekli planların hazırlanmasına, teknik, hukuki düzenlemelerin oluşturulmasına ve bölge gelişme çalışmaları için Türkiye Genel Yerleşme Deseni'nin hazırlanmasına karar verilmiştir (DPT, 2000:64).

İlk kez Altıncı Plan kapsamında, bölgesel politikaların benimsenmesinde Avrupa Birliği bölgesel politikalarının dikkate alınması ilkesi eklenmiştir.(Dinler,2008:194).

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde özellikle az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması sürecinde Organize Sanayi Bölgelerinden yararlanılmıştır. Sanayinin bölgeler arasında dengeli dağılımının sağlanması ve sanayi gelişimini teşvik edici unsur olan Organize Sanayi Bölgelerinin yapımına devam edilmesi ve bu bölgelerin yer seçimi kararlarında bölge gelişme şemalarının esas alınması görüşü benimsenmiştir.

Tablo 2. 6. Dönemler İtibariyle Şehirleşme Hızı

Dönemler	Yıllık Ortalama Şehirleşme Hızı %
1980-84	5,14
1985-89	4,87
1990-94	4,58

Kaynak: DPT, 1990:314.

Altıncı Plan döneminde şehirleşme hızının V. Plan dönemine göre göreceli bir azalma ile % 4.58 oranında gerçekleşmesi öngörüldürken, şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki payının dönem sonunda % 56.75'e ulaşması, kır nüfus payının giderek azalma eğilimi seyretmesi ve toplam şehir nüfusunun 35,1 milyon olması beklenmektedir.

Altıncı Plan döneminin ilkeleri arasında yerleşme kademelenmesinin ülke çapında dengeli bir şekilde dağılımının sağlanması için orta büyüklükteki şehirlerin (50.000-500.000 nüfuslu) gelişmesine katkıda bulunulması, bunun için öncelikle geliştirilmesi gereken yerleşme merkezlerinin tespit edilmesi, şehirlerarası uzmanlaşmanın sağlanması amacıyla mevcut potansiyel kaynakların saptanıp, şehirlerin sanayi, turizm ve eğitim gibi fonksiyonları yönünden teşvik edilmesi yer almaktadır.

2.3.7 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ülke genelinde yer alan her bölgenin farklı fırsatları, özellikleri, sorunları olduğu görüşünden hareketle, sektörel tercihlerle mekansal analizin birlikte ele alındığı yeni bir planlama yaklaşımının benimsenmesi temel alınmıştır. Yedinci Plan öncesi uygulanan diğer kalkınma planlarında Kalkınmada Öncelikli Yörelere politika ve tedbirleri ile geri kalmış bölgelerin kalkınmasına yön verici ve bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltıcı çalışmalar ile olumlu gelişmeler kaydedilmesine rağmen, arzulanan noktaya gelinmediği görülmüştür. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan terör olayları nedeni ile toplumsal huzursuzluk başta olmak üzere yatırımlar ve yeni tesislerin işletilmesi durumu olumsuz yönde etkilenmekte, iç göç hızındaki artış bölgenin kalkınma faaliyetleri oldukça yavaşlatmaktadır. Bu bölgedeki nitelikli işgücü ve sermaye yetersizliği, pazarlama güçlükleri ve Irak pazarının kapalı olması mevcut tesislerin düşük kapasite ile çalışması ve dolayısıyla özel girişimlerin yatırım yapma arzusunun kısıtlanmasına yol açmaktadır (DPT, 1995:170). Bu kapsamda istihdam sorununun çözümünde hızla uygulanabilir projelerin hayata geçirilmesi, işsizlik sorunlarını hafifletici tarımsal gelişme projelerinin hazırlanmasına ağırlık verilmesi, hayvancılık ve sulu tarıma dayalı alanların meyve-sebze ve katma değeri yüksek sınıai bitkilerinden oluşturulması, emek-yoğun projelerin uygulanması, endüstriyel faaliyetler açısından elverişsiz bölgelerin geliştirilmesinde her bölgenin karakteristik özelliklerine uygun olan hayvancılık, tarım veya el sanatları gibi faaliyetleri ile desteklenmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki iller için bölge ve alt bölge bazında ayrıntılı çalışmalar ve Aksiyon Planı hazırlanması ve bu bölgedeki illerin gerekli ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1994 yılında Acil Destek Programı uygulanması esas alınmıştır. Güneydoğu Bölgesinin gelişme sürecinin hızlanmasına katkı sağlaması açısından Atatürk Barajı tamamlanmış ve Harran Ovası'na su verilmiştir.

Tablo 2. 7 Yerleşme Grupları İtibariyle Nüfus

Grup Nüfusu (Bin Kişi)

Yerleşme Grupları	1985	1990	1995
5.000'den az	22 402	20 991	18 749
5.000-20.000	4 336	4 996	5 568
20.000'den fazla	23 926	30 516	37 854
TOPLAM	50 664	54 673	62 171

Toplam İçindeki Pay (%)

5.000'den az	44,2	37,2	30,1
5.000 - 20.000	8,6	8,8	9,0
20.000'den fazla	47,2	54,0	60,9
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Yıllık Ortalama Artış Hızı (%)

	1985 - 1990	1990 -1995
5 000 'den az	- 1,3	-2,1
5 000 – 20.000	2,7	2,4
20. 000'den fazla	5,0	4,4
TOPLAM	2,2	2,0

Kaynak: DPT, 1995:171.

Tablo 2.7 incelendiğinde yerleşme grupları 5.000 den az yerlerde hem toplam içindeki paylarda ve hem de yıllık ortalama artış hızında bir azalış (%-1,3 den %-2,1'e) görülmektedir. Yerleşme grupları 5000 – 20.000 arasındaki yerlerde, toplam içindeki pay yıllar itibarıyla %8,6 dan %8,8 e ve daha sonra da %9,a çıkmıştır. Yıllık ortalama artış hızı 1985 – 1990 yılları arasında %2,7 den %2,4 e düşmüştür. 20.000 den fazla nüfuslu yerlerde ise toplam içindeki paylar 1985- 1990- 1995 yıllarında sırasıyla %47,2 den %54 e ve daha sonra da %60 'a çıkmıştır. Nüfusun ortalama artış hızı 1985- 1990 yıllarında %5 iken 1990- 1995 yıllarında %4,4'e düşmüştür. Bu durum da gösteriyor ki ilgili yıllarda bölgeden önemli ölçüde göç yaşanmıştır.

Geçmişte küçük ve dağınık kırsal yerleşme düzenine sahip Türkiye’de doğrudan en büyük kentsel merkezlere doğru göç şeklindeki kentleşme hareketleri uygulamadaki aksaklıklar nedeni ile sosyal ve ekonomik yapı değişikliklerine, kentlerin hızla artan yatırım gereksinimlerine ve ülke yerleşim düzenlenmesi dengesizliklerine yol açmaktadır.

Tablo 2.8’de görüldüğü üzere 1995 yılında kent nüfusunun ülke nüfus oranı içindeki payı % 60,9’dır. 1990- 1995 döneminde yıllık ortalama % 4,4 olarak öngörülen kentleşme hızı nedeniyle, kentlerde alt ve üst yapı yatırımları artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır

Tablo 2. 8 Kent Nüfus Gruplarının Paylarında Gelişmeler

Nüfus Grupları	1985		1990		1995	
	Kent Nüfusu İçindeki Payı	Toplam Nüfus İçindeki Payı	Kent Nüfusu İçindeki Payı	Toplam Nüfus İçindeki Payı	Kent Nüfusu İçindeki Payı	Toplam Nüfus İçindeki Payı
5.000.000’den fazla	24,0	11,4	23,6	12,7	24,4	14,9
1.000.000-5.000.000	6,9	8,0	18,4	10,0	20,3	12,4
500.000-1.000.000	8,1	3,8	11,3	6,1	15,1	9,2
100.000-500.000	25,4	12,0	22,1	11,9	16,4	10,0
50.000-100.000	11,8	5,6	11,7	6,3	11,9	7,2
20.000-50.000	13,8	6,5	13,0	7,0	11,9	7,2
Toplam Kent Nüfusu	100,0	47,2	100,0	54,0	100,0	60,9
Toplam Nüfus	—	100,0	—	100,0	—	100,0

Kaynak: DPT, 1995:172.

Türkiye’de kent nüfusunun 1995 yılında 37,8 milyona ulaşması hedeflenmektedir. İstanbul’un (5.000.000’den fazla nüfusu ile) tek başına Türkiye nüfusunun % 14,9’ünü oluşturduğu, onu % 12,4 lik nüfus payı ile 1.000.000 ile 5.000.000 arasındaki şehirlerin izlediği görülmektedir. Tablo 2.8’e göre 1990- 1995 döneminde nüfusu 1.000.000 ve üzeri olan şehirlerin sayısında artış görülmüştür.

2.3.8 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001- 2005)

Bölgesel gelişme politikalarının uygulanmasında sürdürülebilirlik, bölgeler arası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengenin sağlanması, fırsat eşitliği, kültürel gelişme ve katılımçılık ilkeleri esasında ulusal kaynakların maximum ekonomik ve sosyal faydayı sağlayacak şekilde kullanılması ve bölgelerarası dengesizliklerin en az seviyeye indirilmesi amaçlanmıştır.

Daha önceki planlardan farklı olarak Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, özel sorunlu bölgelerin gelişmesine katkı sağlayıcı bölgesel gelişme projesi ve planı hazırlanması fikri ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve yapılan ve yapılacak olan bölge planlama uygulamaları ile ilgili özet bilgilere yer verilmiştir.(Dinler,2008:199).

Nüfus artış hızının yüksekliği geçim koşullarının zayıflamasına, sektörel gelişmenin, kamu hizmetlerinin ve istihdam imkanlarının yetersiz kalmasına neden olmuştur.

Bu planlama döneminde oluşturulan stratejiler kısa olarak aşağıda özetlenmiştir:

- GAP, Zonguldak-Bartın-Karabük, DAP (Doğu Anadolu Ana Planı Projesi), DOKAP (Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı) planları karşılaştırmalı bir şekilde incelenerek, bu bölgelerin Türkiye içindeki ağırlığı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.
- Bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltıcı, az gelişmiş bölgelerde yaşayanların refah düzeyini yükseltici, metropollerde kümelenen göç olgusuna çözüm yolları geliştirici bölge planlama çalışmalarının hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır.
- Bu bölge planlama çalışmaları kapsamında öncelikle İç Anadolu, Ege, Akdeniz Bölgelerinin esas alınması uygun görülmüştür.

- Bölgesel gelişme sürecine ivme kazandıran, gelir dağılımı adaletsizliklerini azaltan bölge planları ile uyumlu il düzeyinde İl Gelişme Planları çalışmasının başlatılmasına karar verilmiştir.
- İl gelişme planının hazırlanması ile İl Envanteri Modellemesi projesinin tamamlanması öngörülmüştür (DPT, 2000:63).
- Yeni sanayi odaklarının oluşmasında önemli bir görev üstlenen Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitesi uygulamalarına ilaveten orta boy işletmeleri teşvik edici Örnek Sanayi Siteleri uygulamasına karar verilmiştir.
- İstanbul'un ticaret, finans, turizm, kültür ve sanat ağırlıklı uluslar arası bir metropol haline getirilmesi için gerekli çalışmaların yapılması öngörülmüştür.

2.3.9 Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)

Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde daha fazla önem kazanan bölgesel gelişme alanında ivme kazandırıcı, yerel potansiyelleri harekete geçirici bir kalkınma anlayışını amaçlayıcı olan bu plan diğer planlardan bu konularda ayrılmaktadır. Bu hareketle Dokuzuncu Kalkınma Planı, AB'ye üyelik sürecinde izlenmesi gereken temel bir strateji planı olarak geçerliliğini korumaktadır. Bu nedenle daha önce yapılan beş yıllık kalkınma planlarından farklı olarak AB mali takvimi esas alınarak 2007- 2013 yılları arasını, yedi yıllık bir dönemi kapsamaktadır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda öncelikli olarak "merkezi düzeydeki politikaların daha uyumlu ve etkin hale getirilmesine, yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişme ortamının oluşturulmasına, yerel düzeyde kurumsal kapasitesinin artırılmasına ve kırsal kalkınmanın hızlanmasına" yönelik çalışmalara ağırlık verileceği belirtilmiştir. Bu kapsamda öngörülen hedefler (DPT, 2005:91-95):

- Bölgesel gelişme için ulusal düzeyde eşgüdüm sağlayıcı, alt ölçekli plan ve projelere yol gösterici bir bölgesel gelişme stratejisi hazırlanacaktır.

- Kalkınma ajansları ile işbirliği içinde tüm bölgelerin gelişme stratejileri esnek, dinamik ve katılımcı bir şekilde uygulanacaktır.
- Bölgede yatırım ve finansman olanaklarının kolaylaştırılmasına ve KOBİ'lerin desteklenmesine yönelik faaliyetlerin uygulanmasına başlanacaktır.
- Bölgelerde iş fırsatlarını ve yaşam kalitesini artırmak amacı ile kamu yatırım uygulamalarına ağırlık verilecektir.
- Az gelişmiş bölgelerde yüksek cazibe merkezlerinin oluşturulmasına ve alt yapı açısından güçlendirilmesine öncelik verilecektir.
- Bölgelerdeki tüm aktörlerin işbirliği içinde bir planlama platformu ile desteklenmesi amaçlanmaktadır.
- Ekonomide rekabet gücünün artırılmasına ağırlık verilecektir.
- Yoğun göç sorununa maruz kalan illerin göçten kaynaklanan sorunlarına çözüm önerileri geliştirilecektir.
- Bölgelerde rekabet edebilen, yenilikçi, yüksek katma değerli öncü sektörler seçilecek ve desteklenecektir.
- Bölgelerde kaynakların verimli kullanılmasını sağlamak
- Bölgeye kaynak tahsisinin verimli ve sistematik bir şekilde yapılması sağlanacaktır.
- Ulusal Kalkınma Stratejisi doğrultusunda Kırsal Kalkınma Planı hazırlanacaktır. Kırsal kesimin üretici örgütlenmelerinin fonksiyonları AB tarım piyasaları ile entegre olacak şekilde yeniden düzenlenecektir.

Tablo 2.9 Bölgesel Gelişme Göstergeleri

	2001	2013
Kişi Başı GSYİH		
En yüksek/en düşük bölge	6,7	5,0
Sanayi ve hizmetlerin GSYİH'da payı(%)		
En düşük bölge	56,1	65,0
En yüksek bölge	99,5	99,6
Şehirleşme Oranı (%)		
En düşük il	26,1*	40,0
En yüksek il	90,7*	90,0
En yüksek il- en düşük il	64,6*	50,0

*2000 yılı rakamıdır.

Kaynak: DPT, 2005: 63.

Bölgesel gelişme tahminleri doğrultusunda kişi başına düşen GSYİH 2001 yılında en yüksek bölgede %6,7 ve en düşük bölgede %5,0 olması hedeflenmektedir. (Tablo 2.9). Sanayi ve hizmetlerin GSYİH içindeki payı en düşük bölgede sırasıyla %56,1 - %65 ve en yüksek bölgede ise %99,5 - %99,6 olarak planlanmaktadır. Ancak bu durumun gerçekleşmesi oldukça zor görülmektedir.

Beşer yıllık uygulanan kalkınma planları incelendiğinde milli plan kapsamında bölgesel gelişme bir bütün olarak ele alınamamıştır. Milli planın bölgesel ölçüde incelenmesi yerine, kalkınmada öncelikli iller ayrımı üzerinde durulmuş, ancak bu ayrımın bölgelerarası dengesizliği azaltıcı etki yaratmadığı görülmüştür. Dolayısıyla planlı dönemde bölgesel dengesizliğin giderilmesi hususunda istenen noktaya ulaşılamamıştır.

2.4 Proje Bazında Bölgesel Planlama Çalışmaları

Kalkınma planlarının sektörel öncelikleri ile mekansal boyutlarının bütünleştirilmesi kapsamında, bölgeler arası gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmak ve

sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek üzere farklı dönemlerde bölgesel gelişme planları hazırlanmıştır. Bu planlar aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır:

- Doğu Anadolu Bölgesel Gelişme Planı
- Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı
- Zonguldak- Karabük- Bartın Bölgesel Gelişme Planı
- Güneydoğu Anadolu Projesi
- Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi

Son yıllara kadar yapılan bölgesel kalkınma projelerine bakıldığında, GAP projesi dışında hiçbir projenin kapsamlı bir uygulama şansına sahip olmadığı görülmektedir. Planlarda önerilen projelerin ayrıntılı bir şekilde ele alınamaması ve özel bir bütçenin bölgelere tahsis edilememesi bir takım duraklama ve değişikliklere yol açmaktadır. Şekil 2.1 de Türkiye haritası üzerinde Bölgesel kalkınma planları gösterilmiştir.

Kaynak: < <http://www.dpt.gov.tr> >, 22.02.2010

Şekil 2.1 Bölgesel Kalkınma Planları

2.4.1 Güneydoğu Anadolu Bölgesi Projesi (GAP)

GAP bölgesel planlama projesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan halkın refah düzeyini yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak amacı ile sulama, hidroelektrik, enerji, tarım, kırsal ve kentsel yapı, ormancılık, eğitim ve sağlık gibi sektörleri GAP projesi entegre planlama yaklaşımı ile sürdürülebilir kalkınma felsefesi odaklı bir strateji izlemektedir. Bu rolü ile GAP bir toplumsal dönüşüm projesi olarak değerlendirilmektedir.

Proje alanında yer alan iller Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak ile Fırat ve Dicle havzalarıdır. Bölgenin yüz ölçümü 75 358 kilometrekare olup, ülkemizin toplam yüz ölçümünün % 9.7'sini oluşturmaktadır.

Ülkemizin bölgesel kalkınma alanında uyguladığı en etkin ve kapsamlı bir proje olarak değerlendirilen Güneydoğu Anadolu Projesinde önemli aşamalar kaydedilmiştir.

Tablo 2.10 Güneydoğu Anadolu Projesi Kapsamında Uygulanan Projeler

YUKARI FIRAT	AŞAĞI FIRAT	SINIR FIRAT	DİCLE
Karakaya Projesi	Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali	Birecik Barajı ve Hidroelektrik Santrali	Kralkızı Dicle Projesi
	Şanlıurfa Tünelleri	Karkamış Barajı ve Hidroelektrik Santrali	Kralkızı Barajı ve Hidroelektrik Santrali
	Şanlıurfa Hidroelektrik Santrali	Suruç-Yaylak Projesi	Dicle Barajı ve Hidroelektrik Santrali
	Şanlıurfa-Harran Ovası Sulaması	Adıyaman-Kahta Projesi	Kralkızı ve Dicle Sulaması
	Mardin-Ceylanpınar Ovaları Sulaması	Adıyaman-Göksu-Araban Projesi	Batman Projesi
	Siverek- Hilvan Pompaj Sulaması	Gaziantep Projesi	Batman-Silvan Projesi
	Bozova Pompaj Sulaması		Garzan projesi
			İlisu Projesi
			Cizre Projesi

Kaynak: < [http:// www.gap.gov.tr](http://www.gap.gov.tr) > , 10.04.2010.

GAP Projesinin 2005 yılında tamamlanması hedeflenmiş, ancak Türkiye'nin ekonomik durumu nedeni istenilen hedefe ulaşılamamıştır. Bu nedenle yeni planlama kriterleri ışığında projenin 2010 yılında tamamlanmasına karar verilmiştir.

Türkiye'nin bölgesel kalkınmaya yönelik en büyük yatırımı olan GAP'ın sulama projelerinin tamamlanmasıyla 1.7 milyon hektar alanın sulamaya açılması hedeflenmektedir. 2005 sonu itibariyle Devlet Su İşleri tarafından sulamaya açılan alan 236 019 hektar olmuştur. Fiziki gerçekleşme açısından, sulama projelerinin % 14.9'u işletmede, % 7.4'ü inşaat halinde, % 15.8'i ihale ve % 61.9'u planlama aşamasındadır (<<http://www.dpt.gov.tr,01.04.2010>>). Sulama projelerinin tamamlandığında ise, Türkiye'de şimdiye kadar devlet eliyle gerçekleştirilen sulama alanına eşit bir alan daha sulu tarıma açılmış olacaktır. Böylece GAP'ın meydana getireceği yüksek tarım ve sanayi potansiyeli, Bölge'de ekonomik hasılayı artıracak, Bölge halkının yaklaşık 3.5 milyonuna iş imkanı yaratacaktır. Ayrıca sulanan alanlarda üretim artışı sağlanacaktır (DPT, 2005:8)

GAP Bölgesel Kalkınma Planı kapsamında:

- Bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak amacı ile GAP illerini kademelendiren bölgesel ve yerel teşvik sisteminin uygulanması öngörülmektedir.
- Bölge illerinde gelişme potansiyeli gösteren sektörlerde özel yatırımları canlandırıcı, yatırımı artırıcı desteklerin uygulanması sureti ile etkin bir sistemin koordineli bir şekilde işlemesi esas alınmaktadır.
- Cazibe merkezleri programının kentlerdeki iş ve yaşam durumunu iyileştirmeye yönelik olarak istihdam olanaklarının artırılması ve girişimciliğin özendirilmesi amacı ile ilk kez Diyarbakır ili olmak üzere 2008 yılından itibaren de Gaziantep ve Şanlıurfa illerinde uygulanması planlanmaktadır.
- Bölgede ihracatın artırılması için ticaret ve sanayi odaları işbirliği ile "İhracatta Pazar Araştırması Desteği ve Eğitim Yardımı"nın uygulanmasına karar verilmiştir.

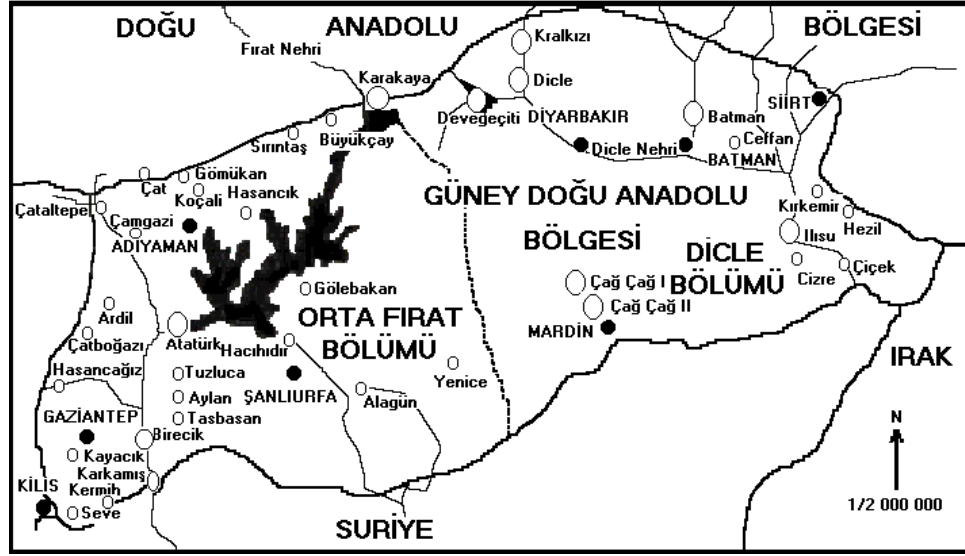
- GAP bölgesindeki illerin ve işletmelerin rekabet gücünü artırmak amacı ile finansman ihtiyacının karşılanmasına yönelik politikaların yaygınlaştırılmasına önem verilmiştir.

Tablo 2.11 Güneydoğu Anadolu Projesinin Ekonomik Yapısal Değişimi (1985 ve 2005)

Sektörler	1985 yılı	2005 yılı
Tarım	% 40	% 23
Sanayi	% 16	% 24
Hizmetler	% 44	% 53
Gayri Safi Bölgesel Hasıla (GSBH)	% 100	% 100
GSBH Gelişme Endeksi	100	100

Kaynak: <[http:// www.gap.gov.tr](http://www.gap.gov.tr)>, 10.04.2010.

Proje dönemi boyunca Gayri Safi Bölgesel Hasıla (GSBH) gelişme endeksinin yaklaşık 4.5 kat artması öngörülmektedir. Zaman içerisinde tarımın bölgesel ekonomi içindeki payının % 40'tan % 23'e düşmesi, sanayinin % 16'dan % 24'e çıkması ve hizmetler sektörünün % 44'ten % 53'e yükselmesi öngörülmüştür. (Tablo:2.11). GAP ekonomik göstergelerine göre ilgili yıllar itibariyle istihdam ve nüfus artışına rağmen (kişi başına düşen reel gelir artışı) ekonominin büyüme ile beraber Güneydoğu Anadolu Projesi sürecine girildiği görülmüştür.

Şekil 2.2 GAP Projesi

1970’li yıllarda Aşağı Fırat Projesi olarak adlandırılan Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde sulama ve hidroelektrik amaçlı projeler ve Dicle Havzası Planlaması 1977 yılında GAP olarak adlandırılmıştır (Şekil 2.2). Öncelikle enerji ve sulama projesi olarak hayata geçirilen GAP, 1989 yılında “GAP Master Planı” ile çok sektörlü, entegre bir bölgesel kalkınma programına dönüştürülmüştür. GAP bölge gelişmesinin izlenmesi gereken aşama ve alt ölçeklerde geliştirilen plan ve projeler için yol gösterici bir rol üstlenmiştir. GAP projesi kapsamında bölgenin, tarıma dayalı sanayi ürünleri ihraç eden bir merkez haline gelmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle sınai gelişmeyi teşvik edici yatırımlarla oluşacak potansiyelin sanayi ve hizmet sektörlerinde etkin bir kullanılması ve özel sektör yatırımlarına ağırlık verilmesi öngörülmektedir. Bu bağlamda GAP’ın entegre planlama çerçevesinde yürütülmesi, koordinasyonu 1989 yılından itibaren Başbakanlığa bağlı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı tarafından sağlanmaktadır. (<<http://www.gap.gov.tr>>, 10.04.2010).

GAP Planı genel kalkınma, tarımsal kalkınma, sanayi kalkınması ve sosyal politika hedefleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

Genel kalkınma hedefleri kapsamında;

- Bölgenin ekonomik yapısının gelişmesi,

- Bölge halkının gelir düzeyini iyileştirici politikaların uygulanması,
- Bölge kaynaklarının etkin kullanımı, dengeli kalkınma,
- Sosyal istikrar ve ihracatın teşviki sağlanacaktır.

Tarımsal kalkınma hedefleri kapsamında ise;

- Tarımsal faaliyetlerin ve çeşitliliğin artırılması ile halkın gelir seviyesinin yükselmesine yardımcı olmak,
- Tarımsal sanayilere yeterli girdi sağlamak,
- İhraç edilebilir ürünlerin üretilmesine olanak sağlamak,
- İstihdam olanaklarını arttırıcı politikalar ile kırsal nüfusun göç eğilimini azaltıcı politikalar öncelik kazanacaktır.

GAP Planının sanayi kalkınma hedefleri çerçevesinde 2005 yılına kadar uzanan zaman kesiti içerisinde ise genel olarak dört temel strateji izlenmiştir:

- Su, arazi kaynaklarını sulama, kentsel ve endüstriyel kullanım amaçları için geliştirmek,
- Tarımsal işletme yönetimi, tarımsal pratikler ile arazi kullanımını geliştirmek,
- Tarım ve yerel kaynaklara dayalı üretimle imalat sanayilerini teşvik etmek,
- Yöre halkının yaşam standardını yükseltmek amacı ile bölgenin sosyal hizmet ve alt yapı açısından gelişmesine katkıda bulunmak için destek sağlanacaktır.

GAP Planının sosyal politika hedefleri ;

- Doğa ve insan kaynaklarının gelişmesine yönelik olarak yürütülen planlama, uygulama ve değerlendirmelerin yöre halkının katılımı ve desteği ile gerçekleşmesine katkıda bulunmak.
- Temel kaynakların verimliliğini arttırmak,
- Kadın ve genç nüfusa öncelik vermek,
- Kamu yerel ve gönüllü kuruluşların desteğini almak önceliklidir.

GAP Projesi sayesinde enflasyon ve istikrar sorunları nedeni ile arka planda kalan büyüme ve kalkınma sorunları yeniden gündeme gelme imkanı bulmuş ve bölgesel kalkınma adı altında tartışılmaya başlanmıştır (Erkan, 1987:209)

Ek Tablo 2' ye göre 2009 yılı genel nüfus sayımı göstergelerine bakıldığında 72 561 312 kişi olan ülke nüfusunun % 10.2 'sine karşılık gelen GAP bölgesi nüfusu 7 462 893 kişi olup, bu nüfusun yaklaşık % 63'ü kentlerde % 37'si kırsal alanlarda yaşayanlardan oluşmaktadır. 2000 yılında bölge toplam nüfusu içinde kent nüfusu % 63 iken, bu oran 2009 yılında % 69'a çıkmış, kırsal alan nüfusu ise % 37' ten % 31 'ye düşmektedir. Buna göre zaman içinde kentsel nüfus artışına paralel olarak kırsal nüfus azalma eğilimi göstermektedir.

2.4.2 Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)

Doğu Karadeniz Bölgesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden sonra Türkiye'nin geri kalmış bölge sıralamasında üçüncü sırada yerini almaktadır. Bölgenin konumu ve potansiyel yapısı değerlendirildiğinde bir kalkınma planının ülke ekonomisi ve ulusal bütünleşmede anahtar rol oynayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planında Doğu Karadeniz Bölgesi ile Türkiye'nin diğer bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Japon hükümeti'nden teknik işbirliği talebinde

bulunmuş ve çalışmaların Japon Uluslar arası İşbirliği Ajansının katkısı ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yürütülmesine karar verilmiştir.

Tablo 2.12 Ekonomik Yapı ve Kişi Başına Düşen Gayri Safi Bölgesel Hasıla (GSBH) Karşılaştırması

Gösterge	DOKAP	GAP	Zonguldak	Türkiye
Ekonomik Yapı,1994 %				
-Tarım	30,3	27,9	10,1	15,5
-Sanayi	13,7	20,4	44,1	26,4
-Hizmetler	56,0	51,9	45,8	58,1
Kişi başına düşen GSBH/GSYİH, 1996	1.107.381	848.350	1.634.553	1.670.656
(1987 değerleri ile)	66,3	50,8	97,8	100
Türkiye ortalamasına oranı (%)				

Kaynak: <[http:// www.tuik.gov.tr](http://www.tuik.gov.tr)>, 12.04.2010.

1994 yılı itibarıyla bölgelerin ekonomik yapıları incelendiğinde DOKAP bölgesinde tarımın payı %30, sanayinin payı %13,7 ve hizmetler sektörünün payının %56 olduğu görülmektedir. GAP yöresinde ise tarımın payı %27,9, sanayinin payı %20,4 ve hizmetler sektörünün payı %51,9 civarındadır. 1996 yılı verilerine göre GSBH' nin GSYİH'ya oranı DOKAP bölgesinde %66,3, GAP bölgesinde % 50,8 ve Zonguldak' da ise %97,8 olarak belirlenmiştir (Tablo 2.12). Zonguldak ve DOKAP'ın gelişmişlik düzeyi GAP yöresine göre daha fazladır.

Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon ve Bayburt illerini kapsamaktadır. Ek Tablo 3'te de belirtildiği üzere DOKAP bölgesinin alanı 39 361 km², nüfusu 2009 yılı itibariyle 2.526.619 'dır. 2009 yılı nüfus sayımına göre bölge toplam nüfusu içinde kentsel nüfus % 55, kırsal nüfus ise % 45'tir.

Şehir merkezinin kıyı bölgelerde toplanması, bölgede Trabzon dışında güçlü bir kent merkezinin olmayışı, kentsel yerleşme merkezlerinin yetersizliği ve dağınık kırsal

yerleşmeler bölgede yeni gelişme stratejilerinin uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Gelişme stratejisi kapsamında kıyı şeridinde düzenli bir kentleşme yapısının sağlanması, iç bölgelerde daha büyük şehir merkezlerinin uygulanması, belirgin bir kentsel kademelenmenin sağlanması amaçlanmaktadır. Ekonomik yapının güçlendirilmesi, gelir düzeyinin yükseltilmesi, bölge içi gelir dağılımının iyileştirilmesi, dış göçü ve bölge içi farklılıklarını en aza indirerek bölgenin sosyal gelişmesinin sağlanması ve doğal kaynaklarının, çevre kapasitesinin korunması ile sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi esas alınmaktadır.

Tablo 2.13 DOKAP Bölgesinde İllere Göre Nüfus ve Göç Göstergeleri (2008- 2009 Dönemi)

İl	2009 Nüfusu	Dış Göç*	İç Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
Artvin	165 580	7 547	6206	- 1341	- 8,07
Giresun	421 860	19 567	16 970	-2 597	- 6,14
Gümüşhane	130 976	10 444	8 681	- 1763	- 13,37
Ordu	723 507	31 296	30 335	- 961	- 1,33
Rize	319 569	14 575	12 428	- 2 147	- 6,70
Trabzon	765 127	26 474	36 868	10 394	13,68
Bayburt	74 710	4 420	3 101	- 1 319	- 17,5
DOKAP	2 526 619	96 697	98 282	1 585	0,63

* İller arası göç

Kaynak: < <http://www.dpt.gov.tr> >, 13.04.2010.

Tablo 2.13'te görüldüğü üzere DOKAP bölgesi dışarıya oldukça çok göç veren bir bölgedir. 2009 verilerine göre bölgenin net göç hızı 0,63'tür.

DOKAP bölgenin kalkınmasında temel etkili olan parametrelerin (kişi başına düşen GSMH ve nüfus) 2020 yılındaki gelişmelerini dikkate almaktadır.

DPT tarafından yapılan çalışmaya göre 1992 sabit fiyatları ile kişi başına düşen GSMH 2020 yılında 6300 dolara yükselecektir. Bu nedenle DOKAP kişi başına düşen GSMH'nın bölgede 4000 doların üzerine çıkmasını amaçlamaktadır.

Bölgede dış göç nedeni ile özellikle 1990- 1997 yılları arasında nüfus oranında dikkat çekici azalmalar görülmüştür. Bölgede yeterli gelir sağlayan iş olanaklarının sayısının artırılması bu durum önlenmesi düşünülmüş, aksi takdirde bölge nüfusunun 2020 yılında 2,7 milyona düşeceği belirtilmiştir. Doğal nüfus artış hızının istikrarlılığı ve iç göç artışı durumunda ise nüfusun 2020 yılı itibariyle 4,3 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu olası durum karşısında kalkınma hedefleri kapsamında 2020 nüfusunun 3,44 milyon olması öngörülmüştür.

20 yıllık bir perspektif çerçevesinde ele alınarak hazırlanan Doğu Karadeniz Gelişme Planı genel olarak üç kısımda incelenmektedir:

- Sürdürülebilir entegre kalkınma (DOKAP bölgesinin farklı alanlarında ve sektörlerinde dengeli, istikrarlı bir büyümenin sağlanması amaçlanmaktadır.)
- Hızlandırılmış tarıma dayalı sanayi öncülüğünde kalkınma (DOKAP bölgesinin tarıma dayalı sanayi sektöründe gelişmesi için tarımsal üretim, işletme sayısı, tarımsal ürün çeşitliliği vb. faktörler açısından ilerleme kaydetmesi hedeflenmektedir.)
- Dışa yönelik, hizmetler sektörü öncülüğünde kalkınma (İhracata yönelik imalat sanayilerinin desteklenmesi, sağlık, eğitim, turizm gibi hizmetlerin bölge halkının yanı sıra tüm çevreye hizmet vermesi v.b.)

Tablo 2.14 DOKAP Bölgesel Kalkınma Senaryosu

	Etap 1 2001-2005	Etap 2 2006-2010	Etap 3 2011-
Ekonomik Özellikler	Ekonominin yeniden canlanması için hazırlıklar	Ekonomide yeniden yapılanma	Sürdürülebilir ekonomik büyüme
Ekonomik Büyüme	Yıllık ~ % 4	Yıllık ~% 6-7	Yıllık ~ % 5-6
Nüfus Artışı	Sıfır Nüfus Artışı (Nüfus Azalmasının durması)	Doğal Nüfus Artışı	Bölgeye düzeyde dışarıdan göç

Kaynak: < <http://www.dpt.gov.tr> >,16.04.2010

DOKAP Bölgesel Kalkınma Senaryosu kapsamında 1999-2000 yılları arasında yapılan üç saha çalışması ile 2001-2005 yılları arasında birinci, 2006-2011 yılları arasında ikinci, 2011 yılından sonra ise üçüncü olmak üzere toplam üç aşamaya dayanan bir proje oluşturulmuştur. Buna göre birinci dönemde ekonomik büyüme senelik %4, ikinci dönemde yıllık %6 - 7 ve son dönemde ise %5 - 6 artış hızı olarak tahmin edilmiştir. (Tablo 2.14)

2.4.3 Doğu Anadolu Projesi Ana Planı (DAP)

Doğu Anadolu Projesi Ana Planı bölgenin sürdürülebilir bir ekonomik yapıya ulaşması ve diğer bölgelerle ekonomik entegrasyonun sağlanması için bölge dışı göç faktörünü azaltan, kişi başına düşen gelir seviyesini yükselten, bölge içi gelir farklılıklarını asgari düzeye indiren, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları ile bütünlük bir planlama stratejisi esas alınmıştır. Bu kapsamda DAP için ekonomik, sosyal, çevresel ve mekansal olmak üzere dört temel hedef belirlenmiştir (<<http://www.dpt.gov.tr> >,20.04.2010).

DAP ülkemizin doğusunda yer alan Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van ve gelişmişlik yönünden benzer özellikler gösteren Bayburt ve Gümüşhane olmak üzere toplam 16 ili kapsamaktadır. Bölge ekonomisi, ülkenin diğer bölgeleri ile kıyaslandığında ekonominin sektörel yapısı ve verimlilik farklılıkları açısından geri kalmış durumdadır. Son on yıllık gelişme hızı Türkiye ortalamasının altındadır.

Bölgenin iklim yapısı ve engebeli topoğrafyası nedeni ile bölge üç farklı alt bölgeye ayrılmış durumdadır. Bunlar aşağıda gösterilmiştir:

- Erzurum Alt Bölgesi Ağrı, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kars, Muş, Ardahan, Bayburt ve Iğdır illerini kapsamaktadır.
- Malatya- Elazığ Alt Bölgesi Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerini kapsamaktadır.
- Van Alt Bölgesi Bitlis, Hakkari ve Van illerini kapsamaktadır.

Bu bölgeler arasında sanayi ve kişi başına düşen gelir açısından en fazla gelişmiş bölge Malatya- Elazığ Alt Bölgesi iken, görece en az gelişmiş bölge ise Van Alt Bölgesi olarak kabul edilmektedir. DAP Bölgesi'nin her alt bölgesi için üç ayrı senaryo geliştirilmiştir. Bu senaryolar ışığında ülke geneline göre her alt bölgenin kişi başına düşen gelir hedefleri belirlenerek, bu hedeflere ulaşmada rol oynayacak büyüme hızı, sektörel istihdam düzeyi ve yatırımlar incelenmiştir.

2020 temel hedef yılında bölge ile ilgili oluşturulan senaryolardan temel beklentiler şu şekilde özetlenebilir:

- Bölgenin hızlı, istikrarlı bir büyüme süreci içerisinde gelişmesi
- Bölge'de kişi başına düşen gelirin ülke ortalamasına yaklaşması

- Bölge nüfusunun istihdam olanaklarının artırılması ve dış göçün zamanla azalması için gerekli tedbirlerin zamanında alınması
- Tarımdaki emek fazlalığının sanayi ve hizmetler sektörüne aktarılması
- Bölge tasarruflarını yatırımlara kanalize etmek ve bölgeyi yatırım açısından cazip hale getirmek amaçlanmaktadır.

Tablo 2.15 Doğu Anadolu Bölgesinin Mevcut Durumu (2009)

İller	Alan Km ²	Nüfus (2009)	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Nüfus Yoğunluğu	Yıllık Nüfus Artış Hızı %)
Ağrı	11 520	537 665	269 147	268 518	46,6	10,3
Bingöl	8 277	255 745	138 574	117 171	30,8	- 1,4
Bitlis	8 855	328 489	168 988	159 501	37,1	4,9
Elazığ	9 313	550 667	392 722	157 945	59,1	5,7
Erzurum	25 355	774 207	491 038	283 169	30,5	- 1
Erzincan	9 313	213 288	118 695	94 593	22,9	12,5
Gümüşhane	6 440	130 976	58 535	72 441	38	- 3
Hakkari	7 228	256 761	141 632	115 129	35,5	- 7,1
Kars	9 939	306 536	126 127	180 409	30,8	- 18,1
Malatya	12 146	736 884	468 310	268 574	60,6	4,2
Muş	8 090	404 484	139 332	265 153	49,9	0,4
Tunceli	7 705	83 061	53 074	29 357	10,7	- 40
Van	21 334	1 022 310	527 525	494 785	47,9	17,7
Ardahan	5 156	108 169	34 548	73 621	20,9	- 37
Bayburt	3 741	74 710	36 941	37 769	19,9	- 12,8
Iğdır	3 546	183 486	94 685	88 801	53	- 2,9
DAP Bölgesi	158 972	5 967 438	3 260 503	2 706 935	40	-
DAP'ın Payı	% 19,3	% 8,2	% 5,9	% 15,2	-	-
Türkiye	769 604	72 526 312	54 807 219	17 754 093	94	-

Kaynak: < <http://www.tuik.gov.tr> >, 22.04.2010.

Tablo 2.15 incelendiğinde bölgenin yüz ölçümünün 158 972 km² olduğu ve 2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre nüfusunun 5 967 438'i bulunduğu görülmektedir. Yüz ölçümü yaklaşık ülke yüz ölçümünün % 20,4'üne, nüfusu ise % 9,3'üne tekabül etmektedir. İllerin nüfus yoğunluğu birbirinden farklılık göstermekle beraber, ülke ortalama nüfus yoğunluğunun yaklaşık yarısı kadardır. Van, Erzurum, Malatya ve Elazığ bölgenin en yüksek nüfusuna sahip illerdir.

2.4.4 Zonguldak-Karabük-Bartın Bölgesel Gelişme Projesi (ZBK)

Zonguldak-Karabük- Bartın bölgesi geçmişi köklü kömür madenciliği ile demir-çelik üretim sanayilerine dayanmaktadır. Türkiye Taşkömürü Kurumu, Kardemir ve Erdemir bu kapsamda bölgede faaliyet gösteren kuruluşlardır. Türkiye Taşkömürü Kurumu'nun küçülmesi ve Karabük Demir çelik İşletmesinin özelleştirilmesi sonucu bölgede sosyo ekonomik yapıyı olumsuz etkileyen faktörler oluşmuştur. Bu faktörleri ortadan kaldırmak amacı ile “ çok sektörlü, kamu özel kesim işbirliğine dayalı “ bir bölgesel gelişme planı hazırlanmıştır. Zonguldak-Karabük-Bartın Bölgesel Gelişme Planı bölge kaynaklarının etkin bir şekilde yönetilmesine yönelik ekonomik ve sosyal kalkınmayı hedef alarak, özel sektörün bölgede yatırım yapmasına imkan yaratacak yeni alternatifler oluşturmayı amaçlamaktadır.

Zonguldak-Karabük- Bartın Bölgesel Gelişme Planı stratejileri şu şekilde özetlenebilir (DPT, 2006: 110):

- Bölgenin alternatif cazibe merkezi haline getirilmesi,
- Bölge içi gelir farklılıklarının azaltılması,
- Bölge dışına göçün azaltılması, yarattığı tahribatın en az düzeye indirilmesi,
- KOBİ'lere öncelik tanınması,
- Gelişme sürecinde sanayi ve ticaret sektörlerinin ön planda tutulması,

- Bölgesel gelişme ajanslarının kurulması,
- Çevresel faktörlerin yaygınlaştırılması ile sürdürülebilir bir kalkınmaya ulaşılması,
- Yeni istihdam alanlarının daha çok imalat sanayi ve hizmet sektöründe yaygınlaşması,
- Bölgenin Türkiye'nin en gelişmiş bölgeleri ile bağlantısını güçlendirmek,

Proje kapsamında gelecek için üç ayrı senaryo oluşturulmuştur: (DPT, 2006:109)

- Mevcut eğilimin % 1,6 'lık bir büyüme oranı göstermesi,
- İlerleyen 10 yıllık süreç içerisinde bölge büyüme ortalamasının VII. Planda belirtilen yıllık % 5,5'lik büyüme oranına yaklaşması,
- Yıllık % 6,6'lık bir büyüme oranı ile Türkiye ortalamasına yükselmesi amaçlanmaktadır.

Tablo 2.16. Zonguldak-Karabük- Bartın Bölgesinin Mevcut Durumu (2009)

İller	Alan (km ²)	Nüfus	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)
Zonguldak	3 306	619 812	280 316	339 496	188	1,1
Karabük	4 103	218 564	167 550	51 014	53	10,7
Bartın	2 076	188 449	62 234	125 215	91	16,5
ZBK	9695	1 026 825	510 100	515 725	108	5,9
Türkiye	769 604	72 561 312	54 807 219	17 754 093	94	14,5

Kaynak: TÜİK, 2009 verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Zonguldak'ın ilçesi iken 1991 yılında Bartın ve 1995 yılında ise Karabük il statüsüne kavuşmuştur. 2009 nüfus sayımına göre Zonguldak-Karabük-Bartın bölgesinin toplam nüfusu 1 026 825 olup, ülke nüfusunun yaklaşık % 1,4'ünü teşkil etmektedir. Bölgenin nüfus yoğunluğu Türkiye ile karşılaştırıldığında dikkat çekici bir özellik göstermektedir. Türkiye'nin nüfus yoğunluğu km² ye ortalama 94 kişi iken bölgede 108 kişidir. Tablo 2.16'ya göre Zonguldak ve Bartın illerinde kırsal nüfusun kentsel nüfustan daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Kırsal nüfus ile kentsel nüfusun birbirine yakınlığı, bölgenin tarımsal faaliyetler açısından desteklenmesini gerekli kılmaktadır. Kentsel nüfusun 510 100, kırsal nüfusun ise 515 725 olduğu bölgenin yıllık nüfus artış hızı ise % 5,92'dir. Yıllık nüfus artış hızlarına bakıldığında Bartın Türkiye ortalamasının üzerinde bir artış hızına sahip iken, Zonguldak ise madencilik sektöründe yaşanan aksaklıklar sonucunda ortaya çıkan istihdam sorunu nedeni ile oldukça düşük bir değerde kalmıştır.

Tablo 2.17. Zonguldak- Bartın- Karabük Bölgesinin Genel Göç Verileri

İller	Dış Göç	İç Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
Zonguldak	20 701	16 258	- 4443	- 7,14
Karabük	9242	8 511	- 731	- 3,34
Bartın	7 104	7 566	462	2,45
ZBK	33 466	28 754	- 4712	- 4,58

Kaynak: TÜİK,2009.

Tablo 2.17 incelendiğinde Zonguldak ilinin % -7,14 net göç hızı ile en çok göç veren il olduğu belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Karabük ilinin ise % -3,34 net göç hızı ile diğer yıllara kıyasla göç hızının giderek azaldığı görülmektedir. Bartın ise bu eğilimin dışında bir tavır sergileyerek göç verir konumdan göç alır konuma gelmiş, net göç hızı % 2,45'e yükselmiştir.

Bölge kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru net göç veren bir konumdadır. Bölge tarımın yanı sıra demir-çelik ve kömür sanayileri ile ön plandadır.

2.4.5 Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP)

Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinin diğer bölgelerle olan sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarını azaltarak, bölgenin refah düzeyini ve ülke ekonomisine katkısını geliştirmek amacı ile hazırlanmıştır. 2023 yılı için öngörülen “mekansal, sosyal ve ekonomik yapıdaki değişimleri” esas alan bir bölgesel gelişme senaryosu oluşturulmuştur (< <http://www.dpt.gov.tr> >, 28.04.2010).

Bu plan kapsamında;

- Sektörel gelişmeleri hızlandırmak amacı ile tarım, hayvancılık, eğitim, kentleşme, altyapı ve belediye hizmetleri, çevre, ulaştırma, haberleşme vb. alanlarda analizler yapmak ve öncelikleri belirlemek,
- Bölge mekansal stratejisi ile uyumlu ekonomik, sosyal ve ekolojik projeleri hayata geçirmek,
- Bölge istihdamının gelişmesinde etkili olan işgücü arz ve talebinin sektörel ve mekansal analizi ile insan kaynaklarının geliştirilmesine öncelik vermek,
- Bölgenin dışarıya verdiği göçün kent merkezlerine doğru çekilmesini sağlamak için kent merkezlerinin gelişme sürecini hızlandırmak,
- Plan bölgesine yeni yatırımları cazip kılıcı politikaların geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ile Danışmanlık Hizmet Alımı İhaleleri Uygulama Yönetmeliği kapsamında ihale edilmiştir (< <http://www.dolsar.com.tr> >, 02.05.2010).

Tablo 2.18. Yeşilirmak Havza Bölgesinin Mevcut Durumu (2009)

İller	Alan	Nüfus	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)
Amasya	5 702	324 268	205 310	118 958	56,8	1,8
Çorum	12 797	570 704	350 447	190 227	44,5	- 8,7
Samsun	9 352	1 250 076	802 011	448 065	133,6	13,2
Tokat	10 073	624 439	356 246	268 193	61,9	11,7
YHB	37 924	2 769 487	1 714 014	1 025 443	73	7,2
Türkiye	769 604	72 561 312	54 807 219	17 754 093	94	14,5

Kaynak: TÜİK, 2009 verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerini kapsayan TR 83 Düzey 2 bölgesi 37 924 km² lik alanı ile Türkiye yüz ölçümünün yaklaşık % 5’ni kapsamaktadır. Bölge toplam nüfusu 2 769 487 olup bu nüfusun 1 714 014’ü kentlerde, 1 025 443’ü ise kırsal alanda yaşamaktadır. Bölgenin km² ye düşen kişi sayısı ise 73’tür (Tablo 2.18).

Tablo 2.19. Yeşilirmak Havza Bölgesinin Göç Eğilimi (2008-2009)

İller	Dış Göç	İç Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
Amasya	13 187	11 533	- 1 654	- 5,09
Çorum	22 699	13 762	- 9 027	- 16,56
Samsun	39 581	38 874	- 707	- 0,57
Tokat	34 213	32 655	- 1 558	- 2,49
YHB	100 498	87 552	- 12 946	- 4,71

Kaynak: TÜİK, 2009.

Tablo 2.19 incelendiğinde 2009 yılında bölgenin sürekli net göç verdiği görülmektedir. En fazla göç veren il Samsun’u sırasıyla Tokat, Çorum ve Amasya izlemektedir. Göç alan iller açısından bakıldığında ise 38 874 kişi ile Samsun’un en fazla, 11 533 kişi ile de Amasya’nın en az göç aldığı ortaya çıkmaktadır. Net göç hızı en yüksek Samsun ilinde, en düşük ise Çorum ilindedir.

2.5 Kalkınmada Öncelikli Yörelere

Bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak amacı ile mali teşvik sistemi az gelişmiş bölgeleri teşvik etmek için başta Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu olmak üzere ülkenin bütün bölgelerinde bazı iller ve yörelerin Bakanlar Kurulu'nca "Kalkınmada Öncelikli Yörelere" (KÖY) olarak belirlendiği görülmektedir. Yeni kurulan ve kurulması planlanan işletmeleri metropoliten bölgeler dışındaki bölgelere kanalize etmek için teşvik tedbirlerinden yararlanacak firmaların kuruluşlarını gerçekleştirecekleri yörelere göre farklı oranlarda yararlanmaları esası getirilmiştir. Bu bağlamda gelişmiş bölgeler, normal bölgeler ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere ayırımına gidilmiştir (Şekil 2.3.).

Birinci Derecede Öncelikli Yörelere

Kaynak: < <http://www.dpt.gov.tr> >, 08.05.2010

Şekil 2.3. Kalkınmada Öncelikli Yörelere Kapsamındaki İller-2003

2005 yılında çıkarılan 5350 sayılı kanun gereği 2003 yılında belirlenen sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi değeri eksi olan iller de teşvik kapsamında yer almaktadır. Bu illere gelir vergisi stopajı teşviki, sigorta primi işveren payında teşvik, bedelsiz yatırım yeri tahsisi ve enerji desteği gibi teşvik tedbirleri uygulanmaktadır (DPT, 2006:60). Kalkınmada Öncelikli Yörelere kapsamındaki iller haritadan da görüldüğü üzere Adıyaman, Ağrı, Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin, Bartın, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Çanakkale (Bozcaada ve Gökçeada), Çankırı, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kahramanmaraş, Karabük,

Karaman, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kırşehir, Kilis, Malatya, Mardin, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Rize, Samsun, Siirt, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Şırnak, Tokat, Trabzon, Tunceli, Van, Yozgat, Zonguldak'tır (Şekil 2.3.).

Kalkınmada öncelikli yöreler politikasının başarı ile uygulanabilmesi için gerekli alt yapı yatırımlarına önem verilmeli, diğer yörelere göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan sektörlerin gelişmesi desteklenmelidir (İldırar, 2004: 205-206).

2.6 Türkiye Avrupa Birliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları

Bu bölümdeki konular daha önce ayrıntılı bir şekilde açıklandığı için Avrupa Birliği kapsamındaki bölgesel kalkınma programları çok kısa olarak ele alınacak ve ana hatlarıyla anlatılacaktır.

2.6.1 Ön Ulusal Kalkınma Programı

Bölgelerin nispi rekabet edilebilirliklerinin artırılması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması amacı ile uygulanan bölgesel politika araçlarından biri olan “Hibe Programları” bölgesel öncelikler kapsamında geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal uyumunu arttırılmasını hedeflemektedir.

Kaynak: < <http://ekutup.dpt.gov.tr> >, 18.05.2010.

Şekil 2.4. Türkiye AB Destekli Bölgesel Kalkınma Programı Uygulamaları

Türkiye, Avrupa Birliğinin “Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardım” kategorisi altında toplanan fonlarından yararlanmaktadır. Bu fonlardan yararlanılabilmek amacıyla Türkiye, Avrupa Komisyonunun 2001 yılında talep ettiği ve diğer aday ülkeler tarafından da hazırlanmakta olan ilk Ön Ulusal Kalkınma Planını DPT koordinasyonunda hazırlamıştır. 2004- 2006 dönemini kapsayan Ön Ulusal Kalkınma Planı (ÖUKP), Türkiye’nin AB’ye ekonomik ve sosyal uyumuna yönelik katılım öncesi mali yardımların programlanmasına bir çerçeve oluşturmaktadır.

Ön Ulusal Kalkınma Planında (ÖUKP) amaçlanan Türkiye’nin AB’ye uyum sürecinde ekonomik ve sosyal açıdan katılım öncesi mali yardımların koordinasyonunu belirlemektir. ÖUKP döneminde katılım öncesi mali yardımların etkin bir şekilde kullanılması ve katılım sonrası yapısal fonların düzenlenmesine ilişkin çalışmaların yapılması öngörülmektedir. Bu amaçla ÖUKP’de İlerleme Raporları ve 2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesindeki hususlar saptanarak ekonomik ve sosyal uyum politikasının oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda Türkiye AB’ye uyum sağlama sürecinde bölgesel gelişme politikalarının uygulanabilmesini kolaylaştırmak amaçlı Düzey 2 (26 İstatistikî Bölge Birimi) Bölgesine ayrılmıştır. Bu durum şekil 2.4 de görülmektedir. Düzey 2 Bölgeleri arasında ve AB üye ülkeleri arasında önemli boyutlarda ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklarının olması, bu sorunu giderici acil çözüm önerilerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Ulusal Düzeyde Bölgesel Gelişme Stratejileri kapsamında yer alan hedefler şu şekilde özetlenebilir (< www.dpt.gov.tr, 20. 05.2010):

- İnsan kaynaklarının güçlendirilmesine yönelik çalışmalara ağırlık vermek,
- KOBİ’lerin desteklenmesi, potansiyellerinin ve rekabet güçlerinin artırılması için gerekli zemini oluşturmak,
- Yeni yatırımların oluşmasına olanak sağlayıcı, yaşam kalitesini arttırmaya yönelik fiziki ve sosyal alt yapı yatırımları desteklemek
- Kırsal alanda ekonomik faaliyet çeşitliliğini arttırmak,

- Yeni yerel yönetim modelleri ile kurumsal yapının güçlendirilmesini sağlamak.

Tablo 2.20’de görüldüğü gibi AB destekli bölgesel kalkınma programları Ön Ulusal Kalkınma Planı’nda (2004- 2006) yapılan analiz sonucunda öncelikle 12 İBB Düzey 2 bölgesinden başlatılmasına karar verilmiştir. Bu bölgeler büyük kısmı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer alan, Gaziantep, Konya ve Kayseri dışında Kalkınmada Öncelikli Yöre kapsamında yer alan illerdir.

Tablo 2.20. ÖUKP Kapsamında Oluşturulan 12 İBB Düzey 2 Bölgesi

TR 52	Karaman, Konya
TR 72	Sivas,Kayseri, Yozgat
TR 82	Çankırı, Kastamonu, Sinop
TR 83	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat
TR 90	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon
TR A1	Bayburt, Erzincan, Erzurum
TR A2	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars
TR B1	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli
TR B2	Bitlis, Hakkari, Muş, Van
TR C1	Adıyaman, Gaziantep, Kilis
TR C2	Diyarbakır, Şanlıurfa
TR C3	Batman, Mardin, Siirt, Şırnak

Kaynak: < [http:// www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr) >, 22.05.2010

2.6.2 Doğu Anadolu Kalkınma Programı (TR B2 Düzey 2 Bölgesi)

Türkiye’nin AB sürecinde hazırlanan Doğu Anadolu Kalkınma Programı Bitlis, Hakkari, Muş ve Van (TR B2) illerini kapsamaktadır. AB MEDA Fonundan 45 milyon Euro hibe ile desteklenen Doğu Anadolu Kalkınma Programının finansman anlaşması DPT Müsteşarlığı koordinatörlüğü tarafından yürütülmektedir. Program koordinasyon merkezi ise Van’dadır.

Program, Türkiye'nin katılım öncesi mali işbirliği ve ulusal hedefleriyle uyum çerçevesinde, bölgesel gelişme projelerinin uygulanması için bölgesel kapasitenin teşvik edilmesi ile sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmayı desteklemeyi ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını azaltmayı amaçlamaktadır.

Bundan hareketle Doğu Anadolu Kalkınma Programının hedefleri arasında (DPT,2004:5):

- AB'nin standartlarında entegre bölgesel gelişme programı hazırlama ve uygulama kapasitesinin oluşturulması,
- Gelecekte uygulanacak diğer entegre bölgesel gelişme programları için deneyim unsuru yaratması,
- Gelişme için gerekli sinerjiyi elde etme aşamasında disiplinler arası yaklaşıma önerilmesi ,
- Bölgede ekonomik ve sosyal gelişmeye katkı sağlayabilecek acil faaliyetlerin desteklenmesi,
- Yerel aktörlerin yatırım ve kaynak katılımı için teşvik edilmesi,
- Kırsal kesim için gelir getirici faaliyetlerin desteklenmesi,
- Bölgedeki KOBİ'lerin desteklenmesi suretiyle yeni iş alanları yaratılması,
- Doğal ve kültürel varlıklara sahip çıkılması ,
- Turizmde gelir getirici faaliyetlerin desteklenmesi ve
- Özellikle kadınlara yönelik sosyal hizmetlerin sayısının ve kalitesinin artırılması yer almaktadır.

Programın “Tarım ve Kırsal Kalkınma”, “ KOBİ’lerin Destelenmesi”, “ Turizm ve Çevre”, “Sosyal Gelişme” ve “ Kapasite Geliştirme” olmak üzere beş bileşeni bulmaktadır.

Tablo 2.21. Hibe Programları Kapsamında İmzalanan ve Hibe Miktarı (€)

Öncelik Alanı	Hibe Miktarı (€)
Tarım ve Kırsal Kalkınma	17.000.000
KOBİ	8.500.000
Turizm ve Çevre	9.500.000
Sosyal Kalkınma	2.500.000
Kapasite Geliştirme	6.500.000
Diğer	1.000.000
TOPLAM	45.000.000

Kaynak: DPT,2007: 25.

Tamamı AB bütçesinden oluşan programın toplam bütçesi 45 milyon eurodur. Bütçede en büyük payı 17 milyon euro ile tarım ve kırsal programı almaktadır(Tablo 2.21)

2.6.3. TR 82, TR 83 ve TR A1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı

TR 82 Bölgesi Çankırı, Kastamonu ve Sinop illerini, TR 83 Bölgesi Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerini, TR A1 Bölgesi ise Bayburt, Erzincan ve Erzurum illerini kapsamaktadır (Şekil 2.5). 2003 yılı Mali İşbirliği Programlaması kapsamında yer alan programın finansman anlaşması 1 Mart 2004 tarihinde Avrupa Komisyonu ve Türk Hükümeti tarafından imzalanmıştır.

Program AB Phare kuralları çerçevesinde desteklenmektedir. Programın toplam bütçesi 52,33 milyon euro olup, bunun 40 milyon eurosu AB desteği, 12,33 milyon eurosu ise ulusal bütçe katkısıdır. Bu miktarın 3 milyon eurosu ise program uygulama faaliyetlerinde (tanıtım, eğitim programları, teklif çağrıları v.b.) kullanılmak üzere ayrılmıştır.

Kaynak: <<http://www.dpt.gov.tr>>,25.05.2010.

Şekil 2.5. Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Projesi

Programın temel amacı Düzey 2 bölgesinde ekonomik kalkınmayı sağlayıcı merkezi ve bölgesel düzeyde proje uygulama kapasitesinin artırılmasına yönelik planları uygulamaktır.

Programın öncelikli alanları şu şekilde belirtilmektedir:

- Yerel kalkınma girişimleri
- KOBİ'ler
- Küçük Ölçekli Alt Yapı Yatırımları
- Teknik Yardımlar

Tablo 2.22. TR 82, TR 83 ve TR A1 Düzey 2 Bölgeleri Bütçesi (Milyon Euro)

Program Öncelikleri	AB Desteği (milyon €)	Türkiye Katkısı (milyon €)	Toplam (milyon €)
Yerel Kalkınma Girişimleri	7,4	2,46	9,86
Kobi'ler	11,1	3,7	14,8
Küçük Ölçekli Altyapı	18,5	6,17	24,67
Teknik Yardım	3,0	-	3,0
TOPLAM	40,0	12,33	52,33

Kaynak: [http:// < www.dpt.gov.tr >](http://www.dpt.gov.tr), 28.05.2010.

Program AB Phare kuralları çerçevesinde desteklenmektedir Tablo 2.22’de görüldüğü gibi TR 82, TR 83 ve TR A1 Düzey 2 bölgelerini kapsayan kalkınma programının bütçesi toplam 52,33 milyon eurodur , bunun 40 milyon eurosu AB desteği, 12,33 milyon eurosu ise ulusal bütçe katkısıdır. Bu miktarın 3 milyon eurosu ise program uygulama faaliyetlerinde (tanıtım, eğitim programları, teklif çağrıları v.b.) kullanılmak üzere ayrılmıştır.

2.6.4 TR A2, TR 72, TR 52 ve TR B1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı

Şekil 2.6 da görüldüğü gibi Türkiye’nin orta ve doğu yöresinde yer alan 13 ili kapsamaktadır. TR A2 Bölgesi Ağrı,Ardahan, Iğdır ve Kars, TR 72 Bölgesi Sivas, Kayseri ve Yozgat, TR 52 Bölgesi Karaman ve Konya, TR B1 Bölgesi ise Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli’dir. 2004 yılı Mali İşbirliği Programı kapsamında yer alan kalkınma programının finansman anlaşması Ocak 2005’te Avrupa Komisyonu ve Türk Hükümeti tarafından imzalanmıştır.

Program Avrupa Birliği Phare kuralları çerçevesinde desteklenmekte ve toplam bütçesi 90,67 milyon eurodur. Bu rakamın 70 milyon eurosu AB desteği, 20,6 milyon eurosu ise ulusal bütçe katkısıdır. Bu miktarın 8 milyon eurosu ise teknik yardımda kullanılmak üzere ayrılmıştır.

Kaynak: < [http:// www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr) >, 02.06.2010.

Şekil 2.6. 13 İli Kapsayan Düzey 2 Kalkınma Projesi

Programın temel hedefi ekonomik kalkınmada etkili olan unsurları harekete geçirmenin yanı sıra proje uygulama kapasitesini merkezi ve bölgesel düzeyde artırılmasını sağlamaktır.

Programın temel bileşenleri şunlardır:

- Tarım ve hayvancılık
- Yerel kalkınma girişimleri
- KOBİ'ler
- Küçük Ölçekli Altyapı
- Kapasite Geliştirme

Tablo 2.23. TR A2, TR 72, TR 52 ve TR B1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Bütçesi (Milyon Euro)

Program Öncelikleri	AB Desteği (milyon €)	Türkiye Katkısı (milyon €)	Toplam (milyon €)
Tarım ve Hayvancılık	6,13	2,04	8,17
Yerel Kalkınma Girişimleri	9,19	3,06	12,25
KOBİ'ler	18,37	6,13	24,50
Küçük Ölçekli Altyapı	27,56	9,19	36,75
Teknik Yardım	8,00	-	8,00
Yönetim Yapılarına Destek	0,75	0,25	7,00
TOPLAM	70,00	26,67	90,67

Kaynak: < [http:// www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr) >, 02.06.2010.

Tablo 2.23’da belirtildiği gibi toplam 90,67 milyon euro’nun 70 milyon euro’su AB desteği tarafından 26,67 milyon euro’su ise bütçe tarafından karşılanmaktadır.

2.6.5 Türkiye- Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı

Avrupa Birliği tarafından desteklenen “Bulgaristan ile Sınır Ötesi İşbirliği Programı” Türkiye’de Edirne ve Kırklareli ile Bulgaristan’da Hasköy, Yambol ve Burgaz illeri arasındaki bölgesel işbirliğini kapsamaktadır. 2004 yılında uygulamaya başlatılan program 2004-2006 yıllarını kapsamaktadır. Bu program için Avrupa Komisyonu tarafından 15 milyon euro hibe kaynak tahsis etmiştir. Toplam bütçe 19,5 milyon euro olmak üzere bu rakamın 4,5 milyon eurosu ulusal bütçe katkısıdır (< [http:// www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr) >, 02.06.2010).

Tablo 2.24. Türkiye- Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı Bütçesi (Milyon Euro)

Öncelikler	Euro
Sınır Ötesi Altyapı	8.667.000
Çevrenin korunması	9.333.000
Kişisel/ Toplumsal Faaliyetler	1.500.000
TOPLAM	19.500.000

Kaynak: < [http:// www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr) >, 02.06.2010.

Programın amacı Türkiye Bulgaristan sınır bölgesinin bölgesel kalkınma açısından sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda desteklenmesi ve sınır bölgeleri ile işbirliğinin sağlanması teşvik edilmektedir.

Programın öncelikleri şu şekilde belirtilmektedir:

- Sınır ötesi altyapı
- Çevrenin korunması, geliştirilmesi ve yönetimi
- Kişisel/Toplumsal faaliyetler.

2.6.6 Interreg III/A Yunanistan- Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı

Türkiye ile Yunanistan'ın sınır illeri arasındaki işbirliğini Avrupa Birliği kaynaklarıyla desteklemek ve geliştirmek üzere "İnterreg III/A Yunanistan-Türkiye Programı" başlatılmıştır. 2004- 2006 yıllarını kapsayan bu program Ortak Programlama Belgesi ve Program Tamamlayıcısı Belgesi çerçevesinde uygulanacaktır.

Yunanistan- Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı Türkiye tarafında Yunanistan ile Kara veya deniz sınırı bulunan Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Edirne, İzmir ve Muğla olmak üzere 6 ili kapsamaktadır.

Tablo 2.25. İnterreg III/A Yunanistan- Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Program Bütçesi

Öncelikler	Toplam (Euro)
Sınır Ötesi Altyapı	7.741.935
Ekonomik Gelişme ve Altyapı	3.870.968
Yaşam Kalitesi/Çevre/Kültür	5.806.452
Teknik Yardım	1.935.484
TOPLAM	19.354.839

Kaynak: <[http:// www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr)>, 06.06.2010.

Tablo 2.25'te belirtildiği gibi programın temel bütçesi 19,355 milyon euro olmak üzere, bu fonun 15 milyon Euro'su Türkiye AB Katılım Öncesi Mali İşbirliği Fonundan, 4,3 milyon Euro'su ise ulusal bütçeden karşılanacaktır.

Programın temel amacı Türkiye ve Yunanistan arasındaki sınır bölgelerinde bölgeler arası işbirliğinin sağlanması doğrultusunda ekonomik ve sosyal merkezlerin gelişmesine olanak tanımadır.

Yunanistan- Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programının öncelik alanları şunlardır:

- Sınır Ötesi Altyapı
- Ekonomik Gelişme ve İstihdam
- Yaşam Kalitesi / Çevre /Kültür
- Teknik Yardım

Henüz programlama aşamasında olan İnterreg III/A Yunanistan- Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programının Ortak Programlama Belgesi Avrupa Komisyonu tarafından onaylanmıştır.

2.6.7 TR 90 Bölgesel Kalkınma Programı

Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerini kapsayan TR 90 Düzey 2 Kalkınma Programının finansman anlaşması, ülkemiz ile Avrupa Komisyonu arasında 11 Temmuz 2006 tarihinde imzalanmıştır.

Programın temel amacı bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak ve merkezi ve bölgesel düzeyde proje uygulama kapasitesini geliştirmek üzere bölgesel gelişmeye katkıda bulunmaktır.

Programın öncelikleri arasında şunlar yer almaktadır:

- Yerel Kalkınma Girişimleri
- KOBİ'ler
- Turizm ve Çevre Altyapısı

Tablo 2.26. TR 90 Düzey 2 Kalkınma Bölgesinin Toplam Bütçesi

Öncelik Alanları	AB Katkısı (Milyon €)	Türkiye Katkısı (Milyon €)	Toplam (Milyon €)
Yerel Kalkınma Girişimleri	4,2	1,4	5,6
KOBİ'ler	6,9	2,3	9,2
Turizm ve Çevre Altyapısı	6,9	2,3	9,2
TOPLAM	18	6	24

Kaynak: <[http:// www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr)>,06.06.2010.

TR 90 Düzey 2 Bölgesini kapsayan kalkınma programının bütçesi Tablo 2.26'da görüldüğü gibi toplam 24 milyon eurodur. Bu rakamın 18 milyon Euro'su AB tarafından verilmektedir. Bütçede 6,9 milyon euro ile en büyük payı KOBİ'ler ile Turizm ve Çevre Altyapısı almaktadır.

2.6.8 Avrupa Birliği Çerçevesinde GAP Bölgesel Kalkınma Programı

Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı koordinasyonu tarafından yürütölen GAP Bölgesel Kalkınma Programı Avrupa Birliği tarafından yürütölmektedir. Program Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini kapsamaktadır.

Tablo 2.27. GAP Bölgesel Kalkınma Programının Temel Bütçesi

Öncelikler	Toplam (milyon euro)
Kültürel Mirasın Geliştirilmesi	7,8
Kırsal Kalkınma	24,2
Küçük ve Orta Ölçekli Girişimcileri Destekleme	15
Toplam	47

Kaynak: < [http:// www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr) >, 06.06.2010.

Program için Avrupa Birliği MEDA fonundan toplam 47 milyon euro hibe kaynak tahsis edilmiş, bu fon program öncelikleri çerçevesinde dağıtılmıştır.

Program Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan kişilerin daha rahat bir ekonomik ve sosyal yapıya kavuşması için gerekli çözüm önerilerinin üretilmesi, bölgenin üretkenliğinin ve istihdam kapasitesinin arttırılmasına yönelik çalışmaların yapılması suretiyle bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması amaçlanmaktadır.

Programda belirlenen ana bileşenler şunlardır:

- Kültürel Mirasın Geliştirilmesi
- Kırsal Kalkınma Projesi
- Küçük ve Orta Ölçekli Girişimcileri Destekleme Projesi (GAP-GİDEM)

2.8 Demografik Problem ve Sosyal Kriterler

Türkiye'nin nüfus büyüklüğü 1960'lardan başlayarak sürekli artmaktadır. 1990 yılında 56 milyona, yani 1960 nüfusunun iki katına ulaşmıştır. 2000'li yılların sonunda 72 milyona ulaşmıştır. Bu sayısal veriler, Türkiye nüfusunun ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılından 2008 yılına kadar geçen zaman zarfı olan 81 yılda yıllık olarak ortalama 715 bin kişi arttığını göstermektedir.

Tablo 2.28. Düzey 1 Bölgelerinin Nüfusu

Düzey 1 Bölgeleri	2000 Yılı Nüfusu	Nüfusun Payı %	1990-2000 Yıllık Nüfus Artış Hızı (Binde)	2009 Yılı Nüfusu	Nüfusun Payı %	2000-2009 Yıllık Nüfus Artış Hızı (Binde)
İstanbul	10 018 735	14,8	33,09	12 915 158	17,7	28,2
Batı Marmara	2 895 980	4,3	11,18	3 129 772	4,3	8,6
Ege	8 938 781	13,2	16,29	9 517 153	12,6	6,9
Doğu Marmara	5 741 241	8,5	20,25	6 701 343	9,2	17,1
Batı Anadolu	6 443 236	9,5	21,35	6 875 349	9,5	7,2
Akdeniz	8 706 005	12,8	21,43	9 252 902	12,7	6,7
Orta Anadolu	4 189 268	6,2	9,27	3 831 373	5,2	- 9,9
Batı Karadeniz	4 895 744	7,2	0,13	4 512 288	6,2	-9,1
Doğu Karadeniz	3 131 546	4,6	9,32	2 526 619	3,4	- 0,02
Kuzeydoğu Anadolu	2 507 738	3,7	6,32	2 198 061	3,0	- 0,01
Ortadoğu Anadolu	3 727 034	5,5	18,36	3 638 401	5,0	- 2,67
Güneydoğu Anadolu	6 608 619	9,7	24,79	7 462 893	10,2	13,5
Türkiye	67 803 927	100,0	18,28	72 561 312	100	7,53

Kaynak: TÜİK (1990, 2000, 2009) yılı verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo 2.28 de istatistiki bölge birimleri düzey 1 olarak belirtilen 12 bölgeyi sınıflandırmanın bölge nüfus büyüklükleri karşılaştırılmıştır. Türkiye'nin toplam nüfusu 2009 yılı itibarıyla 72. 561.312 kişidir. 1990-2000 dönemi nüfus artış hızı % 18,28 iken 2000-2009 dönemi için % 7,53'tür. Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu Bölgelerinde 2000 yılı ile kıyaslandığında nüfus azalışları görülmektedir. Bu bölgeler dışındaki diğer bölgelerde nüfus artmıştır. Yıllık nüfus artış hızının en fazla olduğu bölge % 28,2 ile İstanbul Bölgesidir. Yoğun göç alan İstanbul Bölgesinin nüfus artışının diğer bölgelerden fazla olduğu görülmektedir. 2000 - 2009 döneminde nüfus artış hızı negatif olan bölgelerin sayısında göçler veya diğer nedenlerden ötürü artışlar görülmektedir. 2000 - 2009 döneminde nüfus artış hızının en düşük olduğu bölge % - 9,9 ile Orta Anadolu'dur

Tablo2.29. Düzey 1 bölgelerinin Alanı ve Nüfus yoğunluğu

Düzey 1 Bölgeleri	Bölgelerin Alanı (km ²)	Nüfus Yoğunluğu (2000)	Nüfus Yoğunluğu (2009)	Toplam Hanehalkı Nüfusuna Göre Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü (2000)	Toplam Hanehalkı Nüfusuna Göre Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü (2009)
İstanbul	5 313	1885	2430	3,9	3,9
Batı Marmara	42 989	67	73	3,6	3,2
Ege	90 611	99	101	3,8	3,4
Doğu Marmara	49 383	116	135	4,0	3,7
Batı Anadolu	74 642	86	92	4,2	3,7
Akdeniz	90 348	96	102	4,6	4,0
Orta Anadolu	91 809	46	42	5,0	4,0
Batı Karadeniz	73 840	66	61	4,8	3,8
Doğu Karadeniz	35 163	89	72	5,1	3,8
Kuzeydoğu Anadolu	71 003	35	31	6,0	5,2
Ortadoğu Anadolu	82 948	45	44	6,4	5,6
Güneydoğu Anadolu	77 028	86	97	6,6	6,1
Türkiye	785 347	86	92	4,5	4,0

Kaynak: TÜİK (2000, 2009) verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Türkiye genelinde 2000 yılında kilometrekareye düşen insan sayısı 86 kişi iken, 2009 yılında bu sayı 92 kişiye çıkmıştır. Düzey 1 bölge sınıflandırmasına göre İstanbul 2430 kişi ile nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu bölgelerin başında gelmektedir. İstanbul'u 135 kişi ile Doğu Marmara Bölgesi, 102 kişi ile Akdeniz Bölgesi ve 101 kişi ile Ege Bölgesi izlemektedir. Nüfus yoğunluğunun en az olduğu bölge sırasıyla 31 kişi ile Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, 44 kişi ile Ortadoğu Anadolu ve 42 kişi ile Orta Anadolu Bölgesidir. Ülkemizde nüfus hareketlerinin yönü daha çok sosyal ve ekonomik imkanların yoğun olduğu batı bölgelerine yönelmiş ve nüfus bu bölgelerde zaman içerisinde artmıştır.

2.8.1 Şehirleşme Politikaları

Çağımızda modern kent planlaması ulusal bir yerleşme ve kalkınma politikası içinde yer almakta ve onun vazgeçilmez tamamlayıcı bir parçası olmaktadır. Bölgesel planlama içinde kent planlaması insanların refah düzeylerinin artırılması, sağlıklı yaşamlarının sağlanması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu nedenle kent planlaması bilimsel yöntemlerle yapılan araştırmalara desteklenmelidir. Ulusal yerleşme ve kentleşme politikası şehir, ilçe, köy ve bölgeleri yönlendirmek, gizli ve potansiyel olanakları ortaya çıkarmak, yeni organizasyon yöntemleri kullanmak sureti ile verimliliği arttırmak zorundadır. Başarılı bir bölge ve kent planlamasının temelinde halkın işbirliğinin sağlanması zorunludur. Halkın kabul etmediği ve sahip çıkmadığı bölgesel planların başarı şansı yok denecek kadar azdır.

1950'li yıllarda şehirleşmenin teşvik edildiği ve bölgesel kalkınmanın bir aracı olarak görüldüğü savı genel kabul görmüştür. 2000'li yıllara geldiğimizde büyük şehir nüfuslarının olağanüstü artışı, trafik, altyapı, hava kirliliği gibi nedenlerle yaşam kalitesinin düştüğü gözlenen bir gerçektir. Tüm dünyada ve Türkiye'de geçmişten günümüze sağlıklı şehir plancılığının yapıldığının söylenmesi mümkün değildir. Şehir plancılığı ile bölgesel gelişme arasındaki ilişki iyi kavranamamış ve tek yönlü şehirlerin büyümesine paralel olarak bölgelerarası gelişmişlik farkları azaltılamamıştır.

Şehirleşmenin nedeni olarak üç kriter ortaya çıkmaktadır.

- İtici faktörler
- Çekici faktörler
- Diğer faktörler

İtici faktörler güçlü şehirleşmenin ortaya çıkardığı baskıdır. Tarımdaki iş olanaklarının az oluşu, miras yolu ile toprakların parsellenmiş olması, tarım sektöründeki dengesiz tarım arazisi dağılımı nüfusu büyük şehirlere doğru itmektedir. Genelde Türkiye'nin birçok yöresinde mevsime bağlı olarak fındık, kera ve zeytin gibi ürünlerin toplanmasında doğu bölgelerinden diğer bölgelere işçiler çalışmak için gelmektedir. Tarımda makineleşmenin artması sonucu ortaya çıkan bir diğer itici faktörler traktörlerin kullanılması, ilaçlama motorları gibi makinelerin varlığı nedeni ile eskiye oranla fazla işgücüne ihtiyaç duyulmaması şeklinde kendini göstermektedir.

Çekici faktörler arasında şehirlerdeki iş imkanlarının çokluğu, tarım sektörüne göre şehirlerdeki ücretlerin fazlalığı, şehirlerdeki yaşam kalitesinin yüksekliği ile teknik gelişmenin öne çıkardığı kolaylıklar gelmektedir.

Türkiye'deki sanayileşmenin gelişmesi tarım sektöründe insanların şehirlerde iş bulma umutlarını arttırmaktadır. Türkiye'de sanayileşme ile şehirleşme paralel bir gelişme göstermemiştir. Sanayi ve hizmet sektöründe yaklaşık olarak 300.000 ilave işyeri yaratılmak zorundadır. Yıllık 10.000 - 15.000 kişinin şehirlere akımını şehirlerdeki işyerleri absorbe edememektedir (Mrsheyekhi, 1980:48).

Teknolojinin ortaya çıkardığı ilerleme örneğinin medyadaki gelişmeler, sağlık imkanları, eğitim imkanlarının gelişmişliği, eğitim olanaklarının varlığı büyük şehirleri özendirilmektedir.

Diğer faktörler arasında ise gençlerin ilave iş imkanlarına kavuşmaları kolaylıkla daha rahat para kazanılması, sağlık sorunlarının daha rahat çözülmesi gibi nedenler yer almaktadır.

Türkiye açısından göç olgusunu yaratan nedenler şu şekilde özetlenebilir (Kocaman, 2008:33-40).

- Genel nüfus içinde genç nüfus oranının fazlalığı,
- Tarım kesiminde uygulanan yanlış politikalar sonucu ortaya çıkan açık ve gizli işsizlik,
- Eskiye oranla hayat tarzında görülen değişim,
- Eğitim düzeyinin yükselmesi,
- Refah artışı,
- Ekilecek arazi alanlarının azalması ve miras yolu ile toprağın parçalanması,
- Tarımda makineleşme,
- Kan davaları nedeni ile halkın can ve mal güvenliğinin tehlike altında olması,
- Geniş aile baskısı,
- Ulaştırma ve haberleşme ağının genişlemesi ile kitle haberleşme araçlarının etkin hale gelmesi,
- Mevsimlik göçler,

Tablo 2.30. Düzey 1 Bölgelerinin Aldığı ve Verdiği Göçler

Düzey 1 Bölgeleri	2000 Yılı Aldığı Göç	2000 Yılı Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)	2009 Yılı Aldığı Göç	2009 Yılı Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
İstanbul	920.955	513.507	407.448	46,1	388.467	348.986	39.481	3,06
Batı Marmara	240.535	172.741	67.794	26,1	95.350	82.777	12.573	4,03
Ege	518.674	334.671	184.003	22,9	181.459	164.896	16.563	1,74
Doğu Marmara	432.921	351.093	81.828	15,9	193.578	151.008	42.570	6,37
Batı Anadolu	469.610	378.710	90.900	15,9	206.580	175.036	31.544	4,60
Akdeniz	413.044	410.316	2.728	0,4	193.231	188.441	4.790	0,52
Orta Anadolu	205.108	300.113	-95.005	-24,9	103.713	122.883	-19.170	-4,99
Batı Karadeniz	219.008	450.779	-231.791	-50,3	149.115	159.957	-10.482	-2,40
Doğu Karadeniz	151.193	227.013	-75.820	-26,1	98.262	96.697	1585	0,63
Kuzeydoğu Anadolu	144.315	256.922	-112.607	-49,8	62.445	95.033	-32.588	-14,72
Ortadoğu Anadolu	170.568	280.156	-109.588	-33,4	85.842	119.049	-33.207	-9,09
Güneydoğu Anadolu	212.425	422.315	-209.890	-36,2	118.611	171.910	-53.299	-7,12
Toplam	4.098.356	4.098.356	0	0,00	1.876.673	1.876.673	0	0,00

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo 2.30’da 2000 - 2009 döneminde İstatistiki Bölgeler olarak belirlenen 12 bölgesi Düzey 1 bölgelerinin göç düzeylerini göstermektedir. İstanbul Bölgesi’nin nüfus büyüklüğü, aldığı ve verdiği göçler, net göç ve net göç hızı itibarıyla 12 bölge arasında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Dikkate değer farkları ile İstanbul Bölgesi diğer bölgelerle karşılaştırılamayacak bir durumdadır. Bölgeler arası net göç eden nüfusun büyüklüğüne bakıldığında, İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu ve Akdeniz bölgelerinin göç alan bölgeler olduğu, buna karşılık, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin de göç veren bölgeler olduğu görülmektedir. Göç alan iller

arasında İstanbul ve Ege Bölgesi nüfus büyüklüğüne bakıldığında en yoğun göç alan bölgeler olmasına karşılık, göç veren iller arasında ise Güneydoğu Anadolu ve Batı Karadeniz Bölge illeri yer almaktadır. Akdeniz Bölgesi farklı bir durum göstermekte, bu bölge hem çok fazla göç alan, hem de çok fazla göç veren bir özellik göstermektedir. Bölgeleri net göç hızları açısından değerlendirdiğimizde ise, Doğu Marmara, İstanbul, Batı Anadolu ve Batı Marmara Bölgeleri net göç hızı pozitif olan bölgelerin başında, Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Batı Karadeniz Bölgeleri de net göç hızı negatif olan bölgelerin başında gelmektedir.

2.8.2 “Optimal Şehir Büyüklüğü” Problemi

Şehirler büyürken belirli aglomerasyon (yığılma) faydaları (kaliteli işgücü, teknik gelişme, alt yapı yatırımları v.b.) ortaya çıkmaktadır ve şehrin nüfusu belli bir noktaya ulaştıktan sonra pozitif etkiler negatife dönüşmekte ve kişi başına düşen maliyetler artış göstermektedir. Optimal şehir büyüklüğü şehirlerdeki pozitif etkilerle negatif etkilerin kesiştiği bir noktayı işaret etmektedir.

Barlow raporundan bu yana ortaya çıkan genel görüşe göre şehir büyümesi (aglomerasyon) yığılmanın sosyal marjinal maliyetini artırmakta ve paralel bir gelişme göstermektedir. Bölgesel politikadaki optimal şehir seçimi için yeterli ölçüde hizmet arzının gelişmesi gerekmektedir.

G.M. Neutze'nin Avustralya için yaptığı U testi sonucunda 200.000 ile 500.000 olan şehirlerde ancak düşen marjinal maliyet kendini göstermiştir. Sanayileşmeden elde edilen gelirin nüfusu 200.000 ile 1milyon arasındaki şehirlerde maksimize olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Hansen, 1975: 53).

Calling Clark Amerika, Kanada ve Avustralya şehirlerinin yapısal gelişmesini izlemiş ve nüfusu 200.000 olan şehirlerin infrastrüktür alt yapısı açısından yeterli konuma geldiklerini göstermiştir (Hansen, 1975: 54).

Dachmann ise sosyal kriterlerden hareketle suçluluk oranları, kazalar, ulaşım ve gürültü kirliliğini Amerika için araştırmış ve nüfusu 250.000 üzerinde olan şehirlerde kişi başına düşen marjinal maliyetin arttığını göstermiştir (Dachmann, 1983:37).

2.9 Bölgesel Sanayi Sektörü Gelişmişlik Göstergeleri

1988 yılından itibaren Uluslararası Çalışma Örgütü'nce belirlenen norm ve standartlara uygun olarak hane halkı işgücü araştırması yapılmakta ve 2004 yılından itibaren Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) standartları da Türkiye İstatistik Kurumu tarafından takip edilmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu il düzeyinde ihtiyaç duyulan temel işgücü göstergelerini üretebilmek amacı ile çeşitli yöntemler üzerinde çalışmalar yapmış ve “küçük alan tahminleri” yönteminin uygulanmasını kararlaştırmıştır. İlk kez 2008 yılı için yukarıda adı geçen yönteme göre il düzeyindeki temel işgücü göstergeleri 22.12.2009 tarihinde yayımlanmıştır. Seçilen yöntemin özelliği standart hata değerlerinin hesaplanabilmesi ve il düzeyindeki işgücüne katılım, istihdam ve işsizlik oranlarının yanı sıra değişim katsayısı % 95 düzeyindeki güven aralıklarının verilmiş olmasıdır.

2.9.1 Sanayi Sektörünün Temel Kriterleri

İller bazında sanayi sektörünün temel kriterleri işgücüne katılma oranı, işsizlik oranı ve istihdam oranıdır.

2.9.1.1 İşgücüne Katılma Oranı

İşgücünün en önemli göstergesi olan iş gücüne katılma oranı 2009 hane halkı işgücü araştırması yıllık sonuçlarına göre Türkiye genelinde % 47,9 olarak saptanmıştır. İşgücüne katılma oranı % 47,9'ın üzerinde olan iller aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 2.31. 2009 İşgücüne Katılma Oranı olan %47,9'un Üzerinde Kalan İller

İller	İşgücüne Katılma Oranı %
Rize	65,8
Artvin	64,0
Gümüşhane	62,4
Ardahan	60,6
Trabzon	59,7
Ordu	59,4
Giresun	59,3
Bayburt	59,2
Burdur	59,1
Bartın	57,2
Zonguldak	57,3
Karaman	56,6
Antalya	56,4
Amasya	56,2
Tekirdağ	56,2
Samsun	55,6
Mersin	55,6
Denizli	55,5
Muğla	54,3
Erzincan	54,1
Tokat	53,5
Karabük	53,4
Kırklareli	52,6
Sinop	52,5
Isparta	52,3
Aydın	52,2
Sakarya	52,0
Bilecik	52,0
Kastamonu	51,7
Konya	51,6
Düzce	51,2
Çankırı	50,3
Bolu	50,2
Çanakkale	50,1
Adana	49
Iğdır	48,5
Nevşehir	48,5

Kaynak: TÜİK 2009 verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo 2.31'de görüldüğü üzere işgücüne katılma oranı % 47,9'un üzerinde olan iller daha çok Karadeniz, Marmara, İç Anadolu ve Batı bölgelerinde yer almaktadır.

İşgücüne katılma oranının en yüksek olduğu iller Rize % 65,8, Artvin % 64 ve Gümüşhane % 62,4 olarak belirtilmiştir.

Tablo2.32. 2009 İşgücüne Katılma Oranı % 47.9'un Altında Kalan İller

İller	İşgücüne Katılma Oranı %
Kahramanmaraş	47,2
Yalova	47
Kocaeli	47
İstanbul	46,7
İzmir	46,6
Hatay	46,6
Aksaray	45,8
Kütahya	45,5
Uşak	45,4
Elazığ	45,3
Niğde	45,1
Ankara	44,9
Afyonkarahisar	44,7
Kilis	44,2
Eskişehir	44,1
Osmaniye	43,8
Bingöl	43,3
Bitlis	42,9
Gaziantep	42,8
Yozgat	41,7
Van	41,6
Kırşehir	41,5
Muş	41,4
Kayseri	40,8
Kırıkkale	40,0
Sivas	39,0
Hakkari	38,2
Adıyaman	38,0
Şanlıurfa	36,2
Batman	32,7
Diyarbakır	32,7
Mardin	32,3
Şırnak	30,7
Siirt	30,4

Kaynak: TÜİK, 2009 verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

İşgücüne katılma oranının en düşük olduğu iller Mardin % 32,3, Şırnak % 30,7 ve Siirt % 30,4 olarak tablo 2.32 en alt sıralarında yerini almaktadır. Toplam 34 ilin 14 tanesi Doğu ve Güneydoğu Bölgesinde yer almaktadır. Diğer iller ise doğudan batı bölgelerine doğru yayılmaktadır.

2.9.1.2 İstihdam Oranı

İstihdam bölgesel sanayileşme politikasının en önemli kriterlerinden birisidir. Öncelikli olarak hedef ülke nüfusunun çalışma durumundaki insanların istihdamının sağlanması amaçlanmaktadır. 2009 yılında Türkiye genelinde standart istihdam oranı % 41,2'dir.

Tablo 2.33. İstihdam Oranı Düşük Olan İller(%41,2 Standart İstihdam Oranının Altında Kalan İller)

İller	İstihdam Oranı %
Manisa	41
Afyonkarahisar	39,9
Uşak	39,9
Aksaray	39,8
Kahramanmaraş	39,7
İzmir	39
Niğde	38,9
İstanbul	38,8
Ankara	38,8
Yalova	38,6
Hatay	37,8
Kilis	37,7
Tunceli	37,4
Eskişehir	37,4
Yozgat	37,2
Elazığ	37,1
Bitlis	36,8
Adana	36
Bingöl	35,6
Osmaniye	35,3
Gaziantep	35,3
Van	35,1
Kırşehir	35
Kayseri	35

Muş	34,7
Sivas	33,9
Kırıkkale	32,3
Adıyaman	31,2
Hakkari	30,7
Şanlıurfa	30
Mardin	28,2
Kırıkkale	28,1
Batman	28,1
Diyarbakır	26,0
Siirt	25,9
Şırnak	25,5

Kaynak: TÜİK, 2009 verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Türkiye ortalaması % 41,2 olan standart istihdam oranından daha düşük 36 il bulunmaktadır. İstihdam oranının en düşük olduğu iller Diyarbakır % 26, Siirt % 25,9 ve Şırnak % 25,5 olarak belirlenmiş ve diğer iller bu illeri takip etmektedir (Tablo 2.33). Düşük istihdam oranlarının bulunduğu illerin çoğunluğunu Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri oluşturmaktadır.

2.9.1.3 İşsizlik oranı

2009 yılında Türkiye genelinde işsizlik oranı % 14 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ortalaması da standart işsizlik ortalaması olan % 14'ün üzerinde işsizliğe sahip olan illerin toplamı 28'tir. İşsizlik oranlarının yüksekliği yine Türkiye'nin doğu bölgelerinde kendini gösterirken, Diyarbakır, İstanbul, İzmir, Bursa ve Eskişehir gibi illerde de işsizlik oranlarının yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2.34. İşsizlik Oranı Türkiye Ortalaması olan %14'ün Üzerinde Olan İller (2009)

İller	İşsizlik Oranı %
Adana	26,5
Diyarbakır	20,6
Hakkari	19,7
Osmaniye	19,4
Kırıkkale	19,3
Hatay	19,0
Tunceli	18,6
Elazığ	18,1
Adıyaman	17,9
Yalova	17,8
Bingöl	17,8
Mersin	17,6
Gaziantep	17,4
Şanlıurfa	17,0
Şırnak	17,0
Kocaeli	17,0
İstanbul	16,8
Aydın	16,4
Muş	16,2
İzmir	16,2
Kahramanmaraş	16,0
Kırşehir	15,6
Van	15,6
Eskişehir	15,2
Siirt	14,8
Bursa	14,7
Düzce	14,6
Bitlis	14,3
Kayseri	14,1

Kaynak: TÜİK, 2009 verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

İşsizlik oranı Adana'da %26,5, Diyarbakır'da %20,6 Hakkari'de %19,7, Osmaniye ve Kırıkkale'de%19,7, Tunceli ve Elazığ'da %18 civarında, Hatay'da %19 ve diğer illerde Tablo 2.34'de görüldüğü gibi %18'in altında seyretmektedir.

Tablo 2.35. Düzey 1 Bölgelerinin 2009 Yılında Bir Önceki Yıla Göre İşsizlik Oranındaki Değişim

Bölgeler	İşsizlik Oranındaki Değişim (Puan)
İstanbul	5,6
Batı Marmara	1,4
Ege	3,6
Doğu Marmara	3,9
Batı Anadolu	1,2
Akdeniz	3,6
Orta Anadolu	3,0
Batı Karadeniz	0,2
Doğu Karadeniz	0,2
Kuzeydoğu Anadolu	2,6
Ortadoğu Anadolu	2,2
Güneydoğu Anadolu	1,6
Türkiye	3,0

Kaynak: TÜİK, 2009 yılı verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Türkiye genelinde 2009 yılında % 14 olarak ölçülen işsizlik oranı Düzey 1 bölgeleri itibariyle Doğu Karadeniz’de % 6 ile en düşük, Akdeniz Bölgesi’nde ise % 17,5 ile en yüksek oranda seyretmektedir. Akdeniz bölgesi bu oranla % 17,4 işsizlik oranı olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ni bile geride bırakmıştır. İstanbul’un % 16,8’ e ulaşan işsizlik oranı ile Ortadoğu Anadolu’yu geçip 3.sırada yer alması ekonomik krizin yarattığı yeni bir gelişme olmuştur (Tablo 2.35).

İşsizlik oranındaki artışta İstanbul 5,6 puanlık artışta zirvede yer almış, onu 3,9 puanla Doğu Marmara, 3,6 şar puanla Ege ve Akdeniz bölgeleri izlemiştir. Karadeniz Bölgesi ise 0,2 puanlık artışla, en düşük artışın gözlendiği yaşadığı bölgedir.

2.9.1.4 Yatırım Teşvik Belgeleri

1980’li yıllardan sonra Türkiye’de teşvikler önemli bir politika aracı olarak görülmüş ve özellikle vergi teşviklerine ağırlık veren teşvik sistemleri uygulanmıştır. Türkiye’de yatırımlara ilişkin olarak uzun yıllardır kullanılan düşük oranlı gelir ve kurumlar vergisi, azalan bakiyeler usulü amortisman, yenileme fon, enflasyon muhasebesi ve yeniden değerlendirme, AR-GE harcamalarının düşürülmesi vb. gibi birçok

genel teşvik uygulamasının yanı sıra, 2004 yılında 5084 sayılı “Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile 2009 yılı sonuna kadar geçerli olmak üzere, düşük gelirli illere bölgesel gelişmişlik farkının giderilebilmesi, yatırımların ve istihdamın artırılabilmesi için bazı teşvik tedbirleri uygulanmıştır. Bu bağlamda KÖY kapsamındaki iller 2001 yılı fert başına GSYİH 1500 ABD doları ve 2003 yılı SEGE (Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksi) eksi (-) olan illerde bulunan işletmelerin istihdam artışına bağlı olarak çalışanlar üzerindeki gelir vergisi ve Sosyal Sigortalar Kurumu prim ödemelerinde indirim sağlanması öngörülmüştür (DPT, 2007:55).

İllerin gelişmişlik düzeyini belirlemede kişi başına düşen GSYİH yerine sosyo-ekonomik kriterlerden yararlanma gereksinimi, gelir düzeyinde kademeli bir değerlendirme yapılması, illerin yöresel özellikleri ve alt yapıları doğrultusunda sektörel rekabete ve ihtisaslaşmaya yönelik yatırım teşvik sistemlerinin uygulanması, yapılan değerlendirmeler sonucunda gerekli görüldüğü takdirde acil destek illerinin oluşturulması, işletme büyüklükleri çerçevesinde teşviklerin farklılaştırılması gibi yeni çözüm önerilerinin geliştirilmesi yeni bir teşvik sisteminin hazırlanmasına bir zemin oluşturmuştur. 14.07.2009 Tarih ve 2009/15199 sayılı Bakanlar Kurulu’nun “Yatırımlarda Devlet Yatırımları Hakkında Karar”ı ile yeni teşvik sistemi yürürlüğe konmuştur. Yeni teşvik sisteminin amaçları:

- Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda öngörülen hedefler ile uluslararası anlaşmalara uygun olarak, tasarrufları katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirmek,
- Üretimi ve istihdamı artırmak,
- Yatırım eğiliminin devamlılığını ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak,
- Uluslararası rekabet gücünü artıracak teknoloji ve araştırma geliştirme içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımları özendirmek,

- Doğrudan yabancı yatırımları artırmak, Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermek,
- Çevre korumaya yönelik yatırımlar ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemektir.

Yeni Teşvik Sisteminde öngörülen Teşvik Destek ve Araçları

- KDV istisnası
- Gümrük muafiyeti
- Yatırım yeri tahsisi
- Faiz Desteği
- SSK primi işveren hissesinin hazine tarafından karşılanması
- Vergi indirimi

Yeni teşvik sistemi Türkiye AB bölgesel istatistik sınıflandırması esas alınarak 4 bölgeye ayrılmıştır:

I. Bölge:

Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bilecik, Düzce, Bolu, Eskişehir, Ankara, Yalova, Bursa, İzmir.

II. Bölge:

Konya, Antalya, Mersin, Adana, Kayseri, Kahramanmaraş, Isparta, Burdur, Afyon, Uşak, Kütahya, Denizli, Aydın, Muğla, Manisa, Balıkesir, Çanakkale.

III. Bölge :

Zonguldak, Bartın, Kastamonu, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin, Gümüşhane, Tokat, Amasya, Çorum, Çankırı, Karabük, Kırıkkale, Yozgat, Sivas, Malatya, Nevşehir, Kırşehir, Aksaray, Niğde, Karaman, Osmaniye, Hatay, Gaziantep.

IV. Bölge:

Ardahan, Kars, Iğdır, Ağrı, Van, Hakkari, Şırnak, Siirt, Bitlis, Muş, Erzurum, Bayburt, Bingöl, Batman, Mardin, Diyarbakır, Tunceli, Erzincan, Elazığ, Adıyaman, Şanlıurfa, Kilis.

Doğu ve güneydoğu illerinin ağırlıklı yer aldığı üçüncü ve dördüncü bölgelerde tarım ve tarıma dayalı imalat sanayi, konfeksiyon, deri, plastik, kauçuk, metal eşya gibi emek yoğun sektörlerin teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Bu bölgelerin turizm eğitim, sağlık yatırımları açısından güçlendirilmesi, Adana, Mersin, Antalya gibi illerin bulunduğu ikinci bölgede ise nispeten teknoloji yoğun sektörlerin desteklenmesi öngörülmektedir.

İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük illerin yer aldığı birinci bölgede ağırlıklı olarak motorlu kara taşıtları ve yan sanayi, elektronik, ilaç, makine imalat ve tıbbi hassas ve optik alet yatırımları gibi yüksek teknolojik altyapı gerektiren yatırımların desteklenmesi doğrultusunda büyük yatırım ve bölgelerde belirlenen sektörler kapsamına girmeyen yatırımların, genel teşvik sistemi kapsamında KDV istisnası ve gümrük vergisi muafiyeti ile 81 ilin tamamının yeni teşvik sisteminden en doğru şekilde faydalanması amaçlanmaktadır.

Bölgesel farklılıkları gidermek için üçüncü ve dördüncü bölgelerde istihdamı artırmak amacıyla tekstil, konfeksiyon ve hazır giyim, deri ve deri mamulleri sektörlerinde birinci ve ikinci bölgelerde üretim yapan girişimcilere yeni bir fırsat sunmak amacıyla 2010 yılı sonuna kadar birinci ve ikinci bölgelerden üçüncü ve dördüncü bölgelere taşınacak firmaların en az 50 istihdam sağlamak koşuluyla 5 yıl

süreyile SSK işveren primi Hazine tarafından karşılanması, bu firmalara kurumlar vergisini % 20 yerine % 5 olarak uygulanması öngörülmüştür.

2000 ve 2008 yılı itibariyle verilen yatırım teşvikleri incelendiğinde, ek tablo 4'te görüldüğü üzere Marmara Bölgesinin açık farkla diğer bölgeleri geride bıraktığı görülmektedir. Marmara Bölgesinde 2000 yılında 1360 adet yatırım teşvikinden 3.751.533.202 TL sabit yatırımlara, 3.077.213 \$ ithal makine ve teçhizat alımına harcanırken, 2008 yılında 933 adet yatırım teşvikinden 11.718.406.078 TL sabit yatırımlara ayrılmış, 5.117.962 \$ da ithal makine ve teçhizat alımı yapılmıştır. 78.126 kişi olan 2000 yılı istihdam sayısı 38.065 kişiye düşmüştür. Teşviklerden en fazla yararlanan ikinci bölge İç Anadolu Bölgesidir. 2000 yılında 558 adet teşvik belgesi ile 25.359 kişiye istihdam sağlanırken, 2008 yılında 349 adet belge sayısı ile teşviklerin istihdamdan çok sabit yatırımlara ayrıldığı dikkat çekmektedir. Türkiye'de alınan teşvikler açısından üçüncü sırada yer alan bölge Ege Bölgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 558 adet teşvik belgesi ile 25.191 kişiye istihdam sağlanırken, 2008 yılında 295 adet teşvik belgesi ile 15.301 kişiye istihdam sağlanmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi ise teşviklerden en az yararlanan bölge konumunda olduğu için teşvikler önemli yer tutmaktadır. Tabloya bakıldığında teşvik belgesi adedi, meblağ ve yaratılan istihdam açısından yedi bölge içinde en dezavantajlı durumdadır. Alınan 147 adet teşvik belgesinin 173.458.665 TL'si sabit yatırımlara, 101.519 \$ ithal makine ve teçhizat alımına ayrılırken, 2008 yılında 135 adet yatırım teşvik belgelerinden 1.380.284.933 sabit yatırımlara, 271.782 \$ ise ithal makine ve teçhizat alımına harcanmıştır.

Yeni teşvik sisteminin bölgesel dağılımındaki değişiklikleri belirtmek üzere 2009 yılı incelenmiştir. İstatistiksel bölge sınıflandırmasına uygun olarak 4 bölge altında incelenmiştir. Gelişmiş birinci bölgeden başlayarak az gelişmiş bölgelere doğru derecesi azalırken, bölgelere tanınan teşvik ögeleri artarak devam etmektedir. I. Bölgede 332 adet yatırım teşvik belgesi alarak diğer bölgeler içinde % 30'luk bir paya sahip olurken, II. Bölge ise 203 adet teşvik belgesi ile % 17, III. Bölge 384 teşvik belgesi ile % 33, IV. Bölge ise 228 adet teşvik belgesi ile % 20 paya sahip olmuştur. Ek Tablo 5 den açıkça görüldüğü üzere yeni teşvik kapsamı gereğince III. ve IV. Bölgeler daha fazla teşvikten yararlanmaktadır.

Tablo 2.36. Yeni Teşvik Sistemi Kapsamında Uygulanan Yatırıma Katkı Oranları ve İndirimli Kurumlar Vergisi Oranları

Bölgeler	Bölgesel ve Sektörel		Büyük Proje	
	Yatırıma Katkı Oranı (%)	Uygulanacak Kurumlar Vergisi Oranı (%)	Yatırıma Katkı Oranı (%)	Uygulanacak Kurumlar Vergisi Oranı (%)
1	20	10	30	10
2	30	8	40	8
3	40	4	50	4
4	60	2	70	2

Kaynak: < <http://www.hazine.gov.tr> >, 15.06.2010.

Yeni sistem ile 81 ilin hepsine teşvik verilmesi öngörülmekte ancak en geniş imkanlar sosyo- ekonomik açıdan en az gelişmiş bölge konumundaki 4.bölgeye sağlanmaktadır. Tablo 2.36 da da belirtildiği gibi 4.bölgede yapılacak yeni yatırımlara katkı oranı % 60'lara ulaşırken, 1.bölgede ise % 20 olarak belirlenmiştir. Yatırımcıların elde edecekleri kârdan % 20 yerine birinci bölgede yüzde 10, ikincide yüzde 8, üçte yüzde 4, dördte yüzde 2 kurumlar vergisi ödenmesi kararlaştırılmıştır. İndirim uygulanmış kurumlar vergisi oranlarından yararlanma süresi, bölgelere ve yatırım büyüklüğüne göre değişmektedir. Az gelişmiş bölgelerde yatırım yapanların, daha uzun süre ile bu imkanlardan faydalanması sağlanmaktadır. Yatırım yapanların sağladıkları yeni istihdam için SSK işveren primini birinci bölgede iki yıl, ikinci bölgede üç yıl, üçüncü bölgede beş yıl, dördüncü bölgede 7 yıl boyunca ödemeleri öngörülmüştür.

Tablo 2.37. Yeni Teşvik Sistemine Göre Belirlenen Faiz Desteği Oranları

Bölgeler	Bölgesel ve Sektörel (Puan)		Büyük Proje (Puan)	
	TL Kredisi	Döviz Kredisi	TL Kredisi	Döviz Kredisi
1	-	-	-	-
2	-	-	-	-
3	3	1	-	-
4	5	2	-	-

Kaynak: < <http://www.bbm.gov.tr> >, 17.06.2010.

Üçüncü ve dördüncü bölgelerde ise yatırım yapanların kullandıkları TL türü kredi faizinin üçüncü bölgede 3 puanı, dördüncü bölgede 5 puanı Hazine tarafından karşılanmaktadır. Bu oranlar döviz cinsi krediler için sırası ile 1 ve 2 puan olarak belirlenmiştir. Kredi faiz desteğinin üst limitleri, AR-GE ve çevre dostu yatırımları için 300 bin lira, diğer yatırımlarda ise 500 bin lira olacaktır. Bu sayede büyük proje yatırımları ile bölgesel ve sektörel bazda belirlenmiş yatırımlar, yatırım yeri tahsisi desteğinden de faydalanmış olacaktır.

2.9.1.5 Kamu Yatırımları

Bölgesel gelişme politikalarının işlerliğini kazanmasında gelişmenin dengeli dağılımını sağlamak amacıyla kamu müdahalesi gereklidir. Kamunun en etkin doğrudan müdahale araçlarının başında ise kamu yatırımları gelmektedir. Kamu yatırımları bölgesel kalkınma ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasında etkili bir araçtır.

Bir bölgenin kalkınmasında önemli rol oynayan kamu yatırımlarının etkin bir şekilde izlenmesi, koordinasyonunun sağlanması ve zamanında tamamlanması gerekmektedir. Bölgesel gelişme açısından daha güçlü bir yapının oluşturulması için kamu yatırımlarının yerel ölçekteki öncelikler doğrultusunda uygulama süreci değerlendirilmelidir. Bu süreç zarfında yerelin etkin katılımı ön planda tutulmalıdır.

Türkiye’de kamu yatırımlarına tahsis edilebilen kaynaklar yetersiz olduğu gibi, etkin kullanılmaması da hâlâ önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Buna bağlı olarak, görece geri kalmış bölgelere transfer edilen kaynakların yetersizliği, bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi bakımından istenen sonucun elde edilmesini güçleştirmektedir.

Tablo 2. 38. Kamu Yatırımlarının Düzey 1 Bölgeleri İtibariyle Dağılımı

Bölgeler	2000 Kamu Yatırımları (Milyon TL)	2008 Kamu Yatırımları (Milyon TL)
İstanbul	515.774.721	3.203.329.000
Batı Marmara	135.783.319	563.548.000
Ege	391.336.466	1.202.510.000
Doğu Marmara	371.608.891	1.485.491.000
Batı Anadolu	460.064.064	1.581.461.000
Akdeniz	544.826.348	1.537.111.000
Orta Anadolu	123.163.359	857.818.000
Batı Karadeniz	155.471.377	677.730.000
Doğu Karadeniz	83.391.822	732.756.000
Kuzeydoğu Anadolu	65.115.427	359.933.000
Ortadoğu Anadolu	133.735.303	508.210.000
Güneydoğu Anadolu	291.960.047	976.825.000

Kaynak: < [http:// www.dpt.gov.tr](http://www.dpt.gov.tr) >, 17.06.2010.

Tablo 2.38’de belirtildiği üzere kamu yatırımlarından en fazla payı batı bölgeleri almıştır. Kamu yatırımlarından en az yararlanan bölgeler sırasıyla Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, Doğu Karadeniz, Ortadoğu Anadolu’dur. 2000 yılında ikinci sırada yer alan İstanbul 2008 yılında 3 milyar 203 milyon 329 bin YTL ile ilk sırada yer almaktadır. İstanbul’u 2008 itibariyle 1 milyar 581 milyon 461 bin YTL ödenekle Batı Anadolu, 1 milyar 537 milyon 111 bin ödenekle Akdeniz, 1 milyar 485 milyon 491 bin ile Doğu Marmara ve 1 milyar 202 milyon 510 bin ödenekle Ege Bölgesi izlemektedir. 2008

yılında kamu yatırımlarının bölgesel dağılımı incelendiğinde gelişmiş bölgelerin kamu yatırımlarının geri kalmış bölgelere göre çok daha fazla artış göstermesi bölgesel farkların giderek büyümesine yol açmaktadır.

2.9.1.6 Bölgelerarası İmalat Sanayi İşyeri Sayısı

Türkiye'deki imalat faaliyetlerinin bir çoğu gelişmiş bölgelerinde toplanmıştır. Sanayileşme faktörünün etkisi ile şehirleşme sürecinin gelişmiş bölgelerinde daha hızlı gelişmesi ve işgücü talebinin fazlalığı sonucu gelişmiş bölgelere yapılan göç sosyo-kültürel gelişmişlik farklarının daha da belirginleşmesine yol açmaktadır. Bölgeler arası dengenin sağlanmasına yönelik politikalar kapsamında kalkınmada öncelikli yöreler gibi uygulamalara başvurularak geri kalmış bölgelerde üretimi teşvik edici sektörlerin gelişmesi amaçlanmıştır. Ancak geri kalmış bölgelerde bölgeler arası dengesizliği giderici yatırımlar açısından istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır. Türkiye'nin imalat sanayi işyeri sayısının ve imalat sanayinde çalışan sayısının bölgesel dağılımına bakıldığında geri kalmış bölgelerin aleyhine olan benzer durum işlemektedir.

Tablo2.39. İmalat Sanayi İşyeri Sayısı ve Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısının Düzey 1 Bölgesine Göre Dağılımı

Bölgeler	1995 yılı İşyeri Sayısı	1995 yılı Çalışanların Yıllık Ort. Sayısı	2001 yılı İşyeri Sayısı	2001 yılı Çalışanların Yıllık Ort. Sayısı
İstanbul	3805	280.900	3708	300.882
Batı Marmara	421	59.751	552	84769
Ege	1944	165.885	1966	182.116
Doğu Marmara	1298	176.664	1951	229.750
Batı Anadolu	793	61.251	1118	77.483
Akdeniz	611	79.980	659	71.033
Orta Anadolu	300	38.041	299	41.079
Batı Karadeniz	449	43.849	398	39.763
Doğu Karadeniz	214	24.347	212	22.051
Kuzeydoğu Anadolu	50	4875	49	4888
Ortadoğu Anadolu	98	14978	89	14.019
Güneydoğu Anadolu	246	23.412	310	28.477

Kaynak: <<http://www.dpt.gov.tr>>,18.06.2010

İmalat sanayi işyeri ve çalışan sayısı 1995 ve 2001 yılları itibariyle incelendiğinde, 2001 yılında 1995 yılına göre işyeri sayısında bariz bir artış görülmemesine rağmen, istihdam edilen kişi sayısında önemli artışlar dikkati çekmektedir. Tablo 2.39'daki veriler incelendiğinde her iki yılda da imalat sanayi işyeri sayıları ve imalat sanayinde çalışanların sayısının İstanbul, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu ve Akdeniz Bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. 1995 yılında imalat sanayinde çalışan işçi sayısı ve işyeri sayısı en fazla İstanbul Bölgesinde iken, en az Kuzeydoğu Anadolu Bölgesindedir. 2001 yılı karşılaştırıldığında bu verilerin geri kalmış bölgeler aleyhine değiştiği ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını arttırıcı bir unsur olduğu ortaya çıkmaktadır. İmalat sanayindeki bu durum sayıların bölgeler itibariyle dağılımının özellikle belli bölgelerde toplandığını göstermektedir. Gelişmiş bölgeler altyapı potansiyelleri doğrultusunda tercih sebebi olurken, geri kalmış bölgeler ise sosyo- ekonomik faktörlerin etkisi ile imalat sektörlerini geliştirememiştir.

2.9.2 Organize Sanayi Bölgeleri

Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) özel sektör sanayi yatırımlarının belirli yörelere yönlendirilmesi suretiyle mevcut yatırımların desteklenerek teşvik edilmesi, gelişmekte olan sanayilerin arazi gereksinmelerinin karşılanması amacıyla kullanılan mekânsal teşvik araçlarıdır (DPT, 2004 :3)

OSB, sanayinin belirli bir program doğrultusunda bir arada üretim yapmasına olanak sağlayacak şekilde örgütlenme, kentleşme, sanayileşme ilişkilerini düzenleme ve sanayi işletmelerinin çevrede yaratacağı olumsuz etkileri ortadan kaldırmaya yönelik hedefler çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

OSB'ler ayrıca işletmelerin topluca yer aldıkları alanlarda daha kolay, ucuz ve kaliteli üretim yapma ve uygun koşullarda alt yapı hizmetlerinden yararlanma imkânı sağlayarak, gelişen sanayi alanlarının geniş olanaklara kavuşturulmasını hedeflemektedir.

Tablo 2.40 Tamamlanan ve Devam Eden Organize Sanayi Bölgelerinin Bölgelere Göre Dağılımı

Bölgeler	2009 Sonu OSB			2010 Yatırım Programı OSB			
	Adet	%	Alan (ha)	Adet*	Alan (ha)	Kredi Verilecek Alan (ha)	%
Marmara (11 İl)	21	16.03	5.266	8	989	539	7.70
Ege (8 İl)	19	14.50	3.873	14	2.155	1.640	16.79
Akdeniz (8 İl)	16	12.21	3.453	4	250	100	1.95
İç Anadolu (13 İl)	24	18.32	4.830	12	2.435	1.710	18.97
Karadeniz (18 İl)	28	21.37	2.877	17	1.328	1.089	10.35
Doğu Anadolu (14 İl)	10	7.63	1.548	15	2.761	1.189	21.51
G.Doğu Anadolu (9 İl)	13	9.92	3.999	13	2.918	1.287	22.73
TürkiyeToplamı (81 İl)	131	100	25.846	83	12.836	7.554	100

*Etüd ve arıtma karakteristiği ile yer alan projeler adet olarak toplamlara dahil edilmiştir.

Kaynak: < <http://www.sanayi.gov.tr> >,22.06.2010.

Türkiye’de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminden itibaren OSB’lere büyük önem verilmiştir. Türkiye’de 1962 yılından bugüne kadar 131 OSB projesi, kamu kredi desteği ile tamamlanmıştır. 2010 yılı Yatırım Programı’nda 83 adet OSB projesi yer almakta olup, Yatırım Programı dışında olan projelerle birlikte bu sayı 261’dir. Bu OSB’lerde yaklaşık 37 bin işletme ve 820 bin çalışan bulunmaktadır

Tablo 2.40’da tamamlanan ve 2010 Yılı Yatırım Programı’nda devam eden projelerin bölgesel dağılımı verilmektedir. Tabloya göre, tamamlanan OSB’lerin % 21,4’ü Karadeniz Bölge’sinde yer almaktadır. Karadeniz Bölgesi 28 OSB ile en çok OSB’ye sahiptir. Buna rağmen OSB alanı olarak % 11,1 ile altıncı sırada yer almaktadır. Marmara bölgesi ise OSB’lerin % 16’sına sahip olmakla beraber alan olarak da toplam OSB alanının % 20’sine sahiptir. En az OSB’ye sahip olan bölgelerin Doğu

Anadolu ve G.Doğu Anadolu Bölgeleri olduğu görülmektedir.2010 Yatırım Programı gereğince 17 proje ile Karadeniz Bölgesi devam eden projelerde en fazla paya sahip projedir.

Tablo 2.41 OSB’lerin Kullandığı Krediler ve Geri Ödemeler (2009)

Yıllar	OSB’lere Verilen Kredi Miktarı (TL)	OSB’lerin Geri Ödenmesi (TL)	Teşvik Kanunu Gereğince Mahsup	Geri Ödeme Oranı %
1975-1990	589.343.152	41.173.251	0	7,0
1991-1995	298.284.758	30.028.575	0	10,1
1996-2000	407.491.362	79.123.188	0	19,4
2001-2005	368.505.957	88.239.171	61.928.551	23,9
2006-2008	293.954.996	31.626.454	0	10,8
Toplam	1.957.580.224	270.190.839	61.928.551	13,8

Kaynak:< [http:// www.stb.gov.tr](http://www.stb.gov.tr) >, 22.06.2010.

Tablo 2.41’de 1975’ten bu yana OSB’lere kullanılan krediler ve OSB’ler tarafından yapılan geri ödemeler yer almaktadır. 2008 sonu itibari ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (STB) tarafından yaklaşık 2 milyar TL kredi kullanılmıştır. Söz konusu kredilerin yaklaşık % 14’ü olan 270 milyon TL’si tahsil edilmiş, 62 milyon ise 5084 sayılı Yatırımların Teşviki Kanunu kapsamında bedelsiz arsa tahsisleri hazine tarafından mahsuplaştırılmıştır.

2.9.3 Bölgesel Dış Ticaretin Dağılımı

İstanbul’un ihracatı 2000 yılında 16.405.690 bin dolardan 2008 yılında 73.127.892 bin dolara çıkmış ve ithalatı da 31.458.226 bin dolardan 111.270.737 bin dolara çıkmıştır. İstanbul’un dış ticaret açığı -38.142.885 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. İstanbul’u 2000 yılı itibarıyla 3.005.537 bin dolarla Doğu Marmara Bölgesi izlemekte ve bu bölgenin ihracatı 2008 yılında 23.075.655 bin dolar olmuş ve ithalatı da aynı dönem içinde 8.296.277 bin dolardan 37.818.582 bin dolara çıkmıştır. Bölgenin dış ticaret açığı -14.742.927 bin dolar olarak kendini göstermiştir.

Üçüncü sırada Doğu Marmara Bölgesi yer almakta ve 2000 yılında 3.005.537 bin dolar olan ihracatı 2008 yılında 23.075.655 bin dolara çıkmıştır. Aynı dönemler itibarıyla bölgenin ithalatı 8.296.277 bin dolardan 37.818 çıkmış ve bölge -14.742.927 bin dolar açık vermiştir.

Dördüncü sıradaki Ege Bölgesinin ihracatı 2000 yılında 3.502.504 bin dolardan 2008 yılında 12.336.610 bin dolara çıkmış ve ithalatı da aynı devrede 2.740.150 bin dolardan 6.847.128 bin dolara çıkmıştır. Ege Bölgesi de 5.528.482 bin dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

Diğer bölgeler incelendiğinde Batı Anadolu'nun – 18.246.665 bin dolar dış ticaret açığı verdiği ve Akdeniz Bölgesinin -2.225.210 bin dolarla onu izlediği tablo 2.43 de görülmektedir. Batı Karadeniz Bölgesi de - 2.027.353 bin dolar dış ticaret açığı vermiştir. Diğer Bölgeler Doğu Karadeniz Bölgesi, Güney Doğu Anadolu Bölgesi, Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu Bölgeleri dış ticaret fazlası veren bölgelerdir.

Tablo 2.42 Bölgelerin ihracat ve ithalat dağılımı (bin dolar)

Bölgeler	İhracat		İthalat		2008 Dış Ticaret Dengesi
	2000	2008	2000	2008	
İstanbul	16.405.690	73.127.852	31.458.226	111.270.737	-38.142.885
Batı Marmara	351.370	1.175.811	369.068	1.354.720	-178.909
Ege	3.502.504	12.336.610	2.740.150	6.847.128	5.489.482
Doğu Marmara	3.005.537	23.075.655	8.296.277	37.818.582	-14.742.927
Batı Anadolu	1.771.439	7.432.278	5.574.306	25.678.943	-18.246.665
Akdeniz	1.242.272	5.437.313	2.201.246	7.644.023	- 2.225.210
Orta Anadolu	314.214	1.416.788	358.358	1.786.954	- 370.166
Batı Karadeniz	117.700	1.409.431	825.579	3.437.084	-2.027.353
Doğu Karadeniz	365.119	1.756.623	108.117	316.638	1.439.985
Kuzeydoğu Anadolu	37.237	180.543	18.636	121.964	58.579
Ortadoğu Anadolu	85.538	494.615	96.012	91.970	402.645
Güneydoğu Anadolu	518.676	4.735.403	693.824	3.134.592	1.600.811

Kaynak: < <http://www.dtm.gov.tr> >, 28.06.2010.

2.10 Bölgesel Tarım Sektöründe Gelişmeler

Bölgesel bazda ürün dağılımlarına ve kullanım alanlarına bakacak olursak, işlenen tarım alanlarının 2000 yılı ile 2008 yılı karşılaştırılarak bölgeler arasında oluşan dengesizlikler açıklanacaktır.

2000 yılı itibariyle ek tablo 6'da görüldüğü gibi 23 768 125 hektar toplam işlenen tarım alanı mevcuttur. Bunun İstanbul % 0,4'nü, Batı Marmara %6,6'sını, Ege %9,9'nı, Doğu Marmara % 5,7'sini, Batı Anadolu % 17'sini, Akdeniz % 9,7'sini, Orta Anadolu % 16'sını, Batı Karadeniz % 9,2'sini, Doğu Karadeniz % 1,3'ünü, Kuzey Anadolu % 5,3'ünü, Orta Anadolu % 5,4'ünü ve Güneydoğu Anadolu % 12'sini oluşturmaktadır.

Tarım alanlarının kullanımı açısından Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere Batı Anadolu ve Orta Anadolu dezavantajlı konumdadır.

İşlenen tarım alanlarının sebze oranlamasına bakıldığında İstanbul 0,6 ile en düşük düzeyde, onu Kuzeydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Ortadoğu Anadolu izlemektedir.

Toplam uzun ömürlü bitkilerin dağılımında ise en düşük ekim alanı İstanbul % 0,12 ile başta gelmekte, Kuzeydoğu Anadolu % 0,4 ile ikinci sırada, Ortadoğu Anadolu % 3 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Bu oranları sırasıyla % 3,7 ile Orta Anadolu, % 4,7 ile Batı Karadeniz, % 4,9 ile Batı Anadolu ve % 5,3 ile Ege bölgesi takip etmektedir.

Ekim alanlarının kullanımı açısından İstanbul, Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu dezavantajlı konumlarını korumaktadır.

2008 yılı dikkate alındığında, İstanbul'da toplam işlenen alan % 0,3 olarak belirlenmiş ve % 0,1'lik bir azalış olmuştur. Batı Marmara ise % 6,9 ile çok az bir artış kaydetmiştir. Ege Bölgesinde % 10 luk ekim alanında sekiz yıl içinde bir değişiklik olmamıştır. Doğu Marmara Bölgesi % 5,6 lık bir alana sahip ve toplam işlenen tarım

alanında % 1 lik bir artış kaydedilmiştir. Batı Anadolu % 16 ve Akdeniz Bölgesi % 9,4 ile işlenen tarım alanında bir artış gözlenmemiştir. Orta Anadolu % 16 lık bir paya sahip olmuş ve sekiz yıl içinde herhangi bir değişim görülmemiştir. Batı Karadeniz % 13 ve Doğu Karadeniz % 5 paylarıyla ekim alanında bir değişim olmadığı gibi diğer bölgeler için de aynı durum söz konusudur.

2008 yılı itibariyle işlenen tarım alanlarının sebze ekimine oranı % 6 dan % 4'e düşmüş, Ege Bölgesinde % 17 den % 18'e yükselmiş, Batı Anadolu'da % 8'den % 10'a çıkmış, Akdeniz'de % 12 den % 5'e düşmüş ve Güneydoğu Anadolu'da % 8,3 den % 10'a çıkmıştır. Diğer bölgelerde kayda değer bir değişiklik yaşanmamıştır.

Aynı gelişmeyi toplam uzun ömürlü bitkilerde de görmekteyiz. İstanbul'da toplam uzun ömürlü bitkilerin 2000 yılındaki oranı % 0,12 den % 0,8'e, Doğu Marmara'da % 9,3 den % 8'e, Batı Anadolu'da % 4,9 dan % 3'e, Akdeniz bölgesinde % 11 den % 13'e, Batı Karadeniz'de ise % 4,7'den % 6'ya çıkmıştır. Diğer bölgelerde önemli bir değişiklik yaşanmamış, büyük şehirlerin büyümesine paralel olarak ekim alanlarında bir daralmaya gidildiği gözlenmektedir.

Güneydoğu Anadolu tarımsal üretim potansiyeli Ege Bölgesine eşdeğer olarak görülmektedir. Akdeniz ve Batı Karadeniz'de bir yavaşlama olmuş, fakat diğer bölgelerde üretimde bir değişme gözlenmemiştir

2.11 Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

Türkiye'nin dengeli kalkınma sürecinde öncelikle yerleşim noktası olan illerin gelişmesine ağırlık verilmelidir. İller arasında önemli sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının olması, bu farklılıkların tespiti ve giderilmesine yönelik çözüm arayışları ihtiyacını doğurmuştur. İller itibariyle dengeli sosyoekonomik gelişmişliğin amacı, iller ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının makul bir düzeye getirilmesi ve göreceli olarak geri kalmış il veya bölgelerin geliştirilmesine yönelik çalışmaların yapılmasıdır.

DPT tarafından il ve ilçelerin zaman içindeki ekonomik ve sosyal gelişmelerini tek bir gösterge ile değerlendirilmesini amacıyla endeks çalışmaları yapılmıştır. Belirli dönemlerde yapılan çalışmaları en son 1996 ve 2003 yıllarındaki analizler izlemektedir.

Sosyo-ekonomik gelişme, kişi başına milli gelirin artmasının yanında, yapısal ve insani gelişmeyi de içine alan ve ölçülebilen tüm sosyal değişkenleri kapsamaktadır. 1996 yılında gerçekleştirilen temel bileşenler analizine dayanan ve 76 ili kapsayan çalışmada 1990-1993 yıllarına ait 58 sosyal ve ekonomik gösterge kullanılmıştır (DPT, 1996:18). 81 ili kapsayan 2003 yılında yapılan araştırmada aynı veri tabanı ve araştırma tekniği kullanılarak 7 coğrafi bölge ile istatistiki bölge birimleri (düzey-1 ve düzey-2) incelenmiştir.

1996 yılı itibariyle yapılan sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks çalışmasından farklı olarak 2003 yılında, Avrupa Birliği sınıflandırmaları çerçevesinde yapılan “İstatistiki Bölge Birimleri” düzey-1 ve düzey-2 kapsamında sınıflandırılan istatistiki bölge birimlerine göre sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi sıralaması yapılmıştır.

2003 yılında yapılan çalışmada ayrıca elde edilen sonuçlarla sektörel gelişmenin mekansal dağılımını incelemek amacıyla sektörel gelişmişlik sıralaması yapılmıştır.

Ana gruplar itibariyle göstergeler incelendiğinde sosyal göstergeler altında demografik, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı ve diğer refah göstergeleri, ekonomik göstergeler olarak imalat sanayi, inşaat, tarım ve mali göstergeler ele alınmaktadır.

Bu göstergelerin bir kısmının etkisi; sanayileşmenin boyutu ve okullaşma oranında olduğu gibi olumlu yönde gerçekleşirken, bir kısmının etkisi nüfus artış hızında, tarımın payında olduğu gibi olumsuz yönde olmaktadır.

Sıralamayı belirleyen başlıca faktörler; illerdeki demografik yapının, işgücü talebinin, istihdamın sektörel dağılımının, eğitim ve sağlık hizmetlerinin, fiziki ve sosyal altyapı olanaklarının, üretim seviyesinin ve gelir düzeyinin il nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamada sağladıkları başarı olmaktadır. Başka bir anlatımla, illerin sahip olduğu nüfus büyüklüğü, iktisadi ve sosyal faaliyetlerin dinamizmi ile birebir

orantılı değildir. Nitekim, ilk bakışta sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında üst sıralarda yer alan illerin, sıralamadaki yeri ile nüfusu arasında doğru orantı gözlenirse de, bu durumun genelleştirilmesi mümkün değildir. Buradan bir sonuç çıkarılması gerekirse, denilebilir ki, nüfusu büyük olduğu halde alt sıralarda yer alan illerde, iktisadi yaşama katılım düzeyi düşüktür (Dinçer ve diğ. 2003:57).

Ek Tablo 7 'de belirtildiği üzere 81 il içinde gelişmişlik düzeyleri birbirine yakın olan iller gruplandırılmaktadır. 5 farklı gelişmişlik düzeyindeki il grupları (homojen alan) oluşturulmuştur. Tabloda görüldüğü gibi en gelişmiş illerden oluşan birinci grupta 5 il, ikinci grupta 20 il, üçüncü grupta 21, dördüncü grupta 19 il ve beşinci grupta ise 16 il bulunmaktadır. En gelişmiş iller grubunda yer alan İstanbul, Ankara, İzmir ile İstanbul metropolünün etkisi altındaki Kocaeli ve Bursa ile diğer 76 il arasında çok büyük gelişmişlik farklılıkları vardır. En gelişmiş il olan İstanbul 4.80 endeksine sahipken, Muş'un gelişmişlik endeksi -1.43'dür.

İstatistiksel Bölge Sınıflandırması Düzey 1'e göre endeksler değerlendirildiğinde, İstanbul Bölgesi ilk sırada yer alırken, bu bölgeyi sırasıyla Batı Anadolu, Doğu Marmara, Ege, Batı Marmara ve Akdeniz Bölgesi izlemektedir. Negatif endeks değerine sahip bölgeler ise sırasıyla Batı Karadeniz, Orta Anadolu, Doğu Karadeniz, Güneydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesidir.

2.12 İller Arası Rekabet Endeksi

“Bölgesel Rekabet Edebilirlik” kavramı, bölgelerin dış rekabet koşulları içinde uluslararası pazarlara yönelik mal ve hizmet üretmek, bölge içi yüksek ve sürdürülebilir gelir seviyesine ulaşmak ve istihdam olanakları yaratılmasını sağlamaktır. Şehirlerin ekonomik açıdan rekabet edebilirliğinin sınanması, o şehirde yaşayan insanların geleceklerini kontrol etmeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Uluslar arası Rekabet Kurumu (URAK), bu alandaki eksikliği gidermek üzere Türkiye’de ilk defa şehirlerin rekabetçiliğinin her sene yenilenebilir şekilde değerlendirilmesi amacıyla İller arası Rekabetçilik Endeksi çalışması yapılmıştır(< <http://www.urak.gov.tr> >, 02.07.2010).

Bölgelerin rekabetçilik endeksi dört ana değişken dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu değişkenler Beşeri Sermaye ve Yaşam kalitesi, Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik, Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli ve Erişebilirlik olarak belirtilmiştir.

Bölgelerin gelişmişlik düzeyi iller bazında incelendiğinde, 2008 - 2009 yılında yapılan URAK'ın İller Arası Rekabetçilik Endeksi araştırmalarına ek tablo 8 de yer verilmiştir.

2008- 2009 İller arası Rekabetçilik Endeksi ek tablo 8'de görülmektedir. Buna göre dört ana alt değişkenin birleşiminden elde edilen sonuçlara göre, toplam endeks bazında Türkiye'nin en rekabetçi ili 84,04 endeks değeri ile İstanbul'dur. İstanbul'dan sonra endeks değerinin dikkate değer ölçüde düşüşü İstanbul ile diğer iller arasındaki farkı daha da belirginleştirmektedir. Endekste İstanbul'u sırasıyla Ankara (48,58), İzmir (42,23), Kocaeli (36,24) ve Bursa (35,61) takip etmektedir. En rekabetçi ilk on il içinde Eskişehir, Tekirdağ, Antalya, Adana ve Hatay yer alırken; rekabet gücü en düşük ilk beş il sırasıyla Gümüşhane, Hakkari, Tunceli, Bayburt ve Ardahan'dır.

Sonuç olarak bakıldığında Türkiye'nin batısından doğusuna doğru gidildiğinde az gelişmişlik kendini hissettirmektedir. Büyük şehirler daha da büyümekte bilgi ve teknolojiyi kendilerine çekerek hem yaşam standardını arttırmakta ve hem de ilave iş olanaklarını yaratmaktadır. Diğer taraftan yaşam kalitesi gürültü, kirlilik, stres gibi nedenlerle düşmekte ve altyapı maliyetleri de artmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türkiye’de Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksinin Temel Bileşenler Analizi Yöntemi İle Saptanması

Çalışmanın uygulanma kısmında temel amaç, Türkiye’deki istatistiki bölge birimlerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerini ve farklılıklarını ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda değişkenler arasındaki bağımlılık yapısının ortadan kaldırılması ve boyut indirgenmesi amacıyla 2000 ve 2009 yılı sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksini hesaplamada kullanılan verilere “Temel Bileşenler Analiz”i uygulanmış ve bu analiz sonuçlarına göre istatistiki bölge birimlerinin Düzey- 1’e göre gelişmişlik seviyeleri sırasıyla belirlenmiştir

3.1. Veri Seti ve Kullanılan Yöntem

Araştırmanın amacı doğrultusunda, 12 Düzey 1 Bölgesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini etkileyen faktörler “Temel Bileşenler Analizi” yöntemi aracılığıyla belirlenmektedir. Analiz kapsamında bölgelerin düzey 1 açısından değerlendirilmesinin sebebi bölgesel bazda daha iyi bir örneklem oluşturmasıdır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı olan bölgelerarası gelişmişlik farklarının temelinde yatan değişkenleri değerlendirmek üzere Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde İstatistiki Bölge Sınıflandırmasına göre Düzey 1 Bölgeleri ve kapsadığı iller şu şekildedir:

Tablo 3.1 Modelde Kullanılan Düzey 1 Bölgeler

Bölgeler (Düzey 1)	İller
İstanbul	İstanbul
Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Çanakkale
Ege	İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak
Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
Batı Anadolu	Ankara, Konya, Karaman
Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur, Adana, Mersin, Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Yozgat
Batı Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
Doğu Karadeniz	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkari
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

Temel Bileşenler Analizine alınan ve sosyal ve ekonomik alanlardan seçilen 2000 ve 2009 yıllarına ait sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksini hesaplamada kullanılan değişkenler Tablo 3.2’de verilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2001 yılından sonra bölge veya il bazında kişi başına gayri safi yurt içi hasıla rakamlarını açıklamamasından dolayı bu değişken yerine 2009 yılına ait endeks hesaplanmasında kişi başına gayri safi katma değer değişkeni kullanılmıştır.

Tablo 3.2 Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Yıl	Değişken	Kaynak	Birim
	Demografik Göstergeler		
2000-2009	Toplam Nüfus	TÜİK-ADNKS	Kişi
2000-2009	Şehirleşme Oranı	TÜİK-ADNKS	Yüzde
1999-2000 2008-2009	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	TÜİK-ADNKS	Binde
2000-2009	Nüfus Yoğunluğu	TÜİK-ADNKS	Kişi/Km ²
	İstihdam Göstergeleri		
2000-2009	Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	TÜİK-Hane Halkı İşgücü İstatistikleri	Yüzde
2000-2009	Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	TÜİK-Hane Halkı İşgücü İstatistikleri	Yüzde
	Eğitim Göstergeleri		
2000-2009	Okur-Yazar Nüfus Oranı	TÜİK-ADNKS	Yüzde
2000-2009	Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusa Oranı	TÜİK-ADNKS	Yüzde
2000-2009	Üniversite Bitirenlerin 22+ Yaş Nüfusa Oranı	TÜİK-ADNKS	Yüzde
2000-2009	İlkokullar Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	Yüzde
2000-2009	Liseler Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	Yüzde
2000-2009	Mesleki ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı	Milli Eğitim Bakanlığı	Yüzde
	Sağlık Göstergeleri		
2000-2007	On bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	TÜİK-Sağlık İstatistikleri	Kişi
2000-2007	On Bin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	TÜİK-Sağlık İstatistikleri	Kişi
2000-2007	On Bin Kişiye Düşen Eczacı Sayısı	Eczacılar Birliği	Adet
2000-2007	On Bin Kişiye Düşen Hastan Yatağı Sayısı	TÜİK-Sağlık İstatistikleri	Adet
	Sanayi Göstergeleri		
2000-2008	Kişi Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	TÜİK-Enerji İstatistikleri	Kws
	Tarım Göstergeleri		
2000-2008	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	TÜİK-Tarım İstatistikleri	Bin TL
	Mali Göstergeler		
2000-2006	Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer	TÜİK-Milli Gelir TÜİK-Milli Gelir	Bin TL Bin TL
2000-2009	Banka Şube Sayısı	Bankalar Birliği	Adet
2000-2008	Kişi Başına Banka Mevduatı	Bankalar Birliği	Bin TL

2000-2008	Toplam Banka Mevduatı İçindeki Pay	Bankalar Birliği	Yüzde
2000-2008	Toplam Banka Kredileri İçindeki Pay	Bankalar Birliği	Yüzde
2000-2008	Kişi Başına Kamu Yatırımları Miktarı	DPT	Bin TL
2000-2008	Kişi Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	Hazine Müsteşarlığı	Bin TL
2000-2008	Kişi Başına İhracat Miktarı	TÜİK-Dış Ticaret İstatistikleri	ABD \$
2000-2008	Kişi Başına İthalat Miktarı	TÜİK-Dış Ticaret İstatistikleri	ABD \$
	Diğer Refah Göstergeleri		
2000-2009	On bin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	TÜİK-Ulaştırma İstatistikleri	Adet
2000-2009	On bin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı	TÜİK-Ulaştırma İstatistikleri	Adet
2000-2008	Kişi Başına Elektrik Tüketim Miktarı	TÜİK-Enerji İstatistikleri	Mws
2000-2010	Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı	Sağlık Bakanlığı	Yüzde

Temel bileşenler analizi aralarında korelasyon bulunan p sayıda değişkenin açıkladığı yapıyı, aralarında korelasyon bulunmayan ve sayıca orijinal değişken sayısından daha az sayıda ($p > k$) orijinal değişkenlerin doğrusal bileşenleri olan değişkenlerle ifade etme yöntemidir. Temel bileşenler analizinde amaç, boyut indirgemek ve değişkenler arası bağımlılık yapısını yok ederek onları bağımsız bir hale getirmektir (Gorsuch, 1009: 36).

Temel bileşenler analizi, çok sayıdaki özelliklerin belli bir nitelik yönünden özetlenmesini ve ortak nitelik ve biçimlerden bir soyutlama yapabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle temel bileşenler analizi, çok sayıda ve farklı boyuttaki bilgi setinin kapsadığı ortak ve temel anlamı veya bilgi özünü açığa çıkarabilme, görebilme ve tanımlayabilmeyi sağlayan istatistiksel bir tekniktir. Temel bileşenler analizi ile bir taraftan değişkenlere uygulamacının isteğine bağlı olabilecek ağırlıklar verilmesinden kurtulunurken, diğer taraftan birbiriyle etkileşim içinde olan çok sayıdaki değişkenden, bu değişkenlerin bileşkeleri olarak ortaya çıkan daha az sayıda yeni değişkenler ya da faktörler (temel bileşenler) oluşturulmaktadır. İstatistiki açıdan hiçbir bilgi kaybına neden olmaksızın elde edilen temel bileşenler, aynı zamanda birbirinden bağımsızdır. Böylece değişkenler arası bağımlılık yapısı da ortadan kaldırılmaktadır (Dinçer ve diğ., 2003: 31).

Çok değişkenli istatistiksel analizde n tane bireye (nesne) ilişkin p tane değişken (özellik) incelenmektedir. Bu değişkenlerden birçoğunun birbiriyle ilişkili ve değişken sayısının (p) çok büyük olması, çeşitli değerlendirmeler yapılmasını güçleştirmektedir. Böyle durumlarda temel bileşenler analizi başvurulan en önemli teknik olmaktadır. Genel olarak değişkenler arasındaki bağımlılık yapısının yok edilmesi ve/veya boyut indirgeme amacıyla kullanılan bu teknik başlı başına bir analiz olduğu gibi başka analizler için veri hazırlama tekniği olarak da kullanılmaktadır (Tatlıdil, 1992:45).

Matematiksel açıdan temel bileşenler analizi, n sayıda ilişkili değişkenden oluşan bir başlangıç setinden birbiriyle ilişkisiz göstergeler veya bileşenler yaratır. Her bileşen ilk değişkenlerin doğrusal ağırlıklı bir kombinasyonudur (Vyas ve Kumaranayake, 2006:8).

Temel bileşen analizi, değişkenin açıklanan varyansının maksimum kılınmasına hizmet eder. Model, değişken sayısına eşit (p) ve birbirinden bağımsız p sayıda asal bileşen, değişkenlere ait toplam varyansa maksimum katkıda bulunmaktadır. Sonuçta p sayıda değişken, yine birbirinden bağımsız p tane asal bileşenle temsil edilir. Bu temel bileşenler sırasıyla toplam varyansa maksimum katkıda bulunurlar. Yani birinci temel bileşen en çok, diğer bileşenler ise gittikçe azalan miktarlarda toplam varyansa katılırlar. Bu nedenle, az sayıda temel bileşenle toplam varyansın büyük bir kısmı açıklanabilmektedir. Temel bileşen modelinde değişkene ait varyans ortak ve spesifik varyans olarak ayrılmayıp tümü ortak varyans olarak kabul edilmektedir. Yani, toplam varyans ortak ve spesifik varyans olarak ayrılmayıp bir bütün olarak dikkate alınmaktadır. Diğer bir anlatımla temel bileşenler analizi, başta ortak faktör sayısı ile değişken sayısının eşit olduğunu, bu ortak faktörlerden birkaçının toplam varyansın önemli bir kısmını açıklayacağını ve geriye kalan diğer faktörlerin ise spesifik varyansları göstereceğini varsaymaktadır. Bu nedenle korelasyon matrisinin köşegen elemanları asal bileşen analizinde 1'dir (Albayrak, 2005:158-159).

Genellikle istatistiksel analizlerde değişkenler arasında önemli düzeyde yüksek birlikte değişim veya korelasyonların bulunması arzu edilmez. Veri setini birlikte değişim veya korelasyonlardan arındırarak kullanmak gerekir. p sayıda ilişkili değişkeni, bu değişkenlerin doğrusal bileşenleri olan ve aralarında korelasyon

bulunmayan k sayıda yeni yapay değişkenlerle ifade etmek mümkündür. Bu işlevi temel bileşenler analizi yerine getirmektedir. $k < p$ sayıdaki doğrusal bileşen ile oluşumu açıklamak mümkündür (Özdamar,2010:202).

Cebirsel olarak temel bileşenler, n ölçümündeki p değişkenin doğrusal birleşimleridir. Geometrik olarak ise; orijinal koordinat eksenlerini oluşturan p değişkenin temel bileşenlerin herbiri yeni eksenleri meydana getirmesi suretiyle döndürülmüş yeni bir koordinat sistemini göstermektedir. Maksimum varyansın yönünü gösterecek ve birbirinden bağımsız olacak şekilde döndürülerek oluşturulan yeni koordinat sistemi, değişkenler arası korelasyon yapısını son derece tutarlı temsil etmektedir. Geometrik açıdan, birbirinden bağımsız eksenler türeten temel bileşenler analizinin amaçları şu şekilde özetlenebilir (Albayrak, 2006:89):

- Birim değerlerinin her bir eksene göre koordinatları yeni değişkenlerin birim değerlerini vermektedir. Yeni eksenlere veya değişkenlere temel bileşenler ve yeni değişkenlerin birim değerlerine temel bileşen değerleri adı verilmektedir.
- Her bir yeni değişken, orijinal değerlerin doğrusal bir birleşimidir.
- Birinci yeni değişken (temel bileşen) verilerdeki maksimum varyansı açıklayacak şekilde türetilmektedir.
- İkinci temel bileşen geriye kalan toplam varyansa maksimum katkıda bulunmaktadır. Birinci temel bileşen en çok, diğer bileşenler ise gittikçe azalan miktarlarda (oranlarla) toplam varyansa katkıda bulunur. Bu nedenle, az sayıda bileşenle toplam varyansın büyük bir kısmı açıklanabilmektedir.
- Maksimum olarak türetilebilecek temel bileşen (yeni değişken) sayısı orijinal değişken sayısına eşittir.
- Yeni bileşenler birbirinden bağımsız olarak türetilmektedir.

p sayıda değişken içeren bir veri matrisinden en çok p sayıda temel bileşen elde edilmektedir (Johnson, 2000: 271).

$$PC_1 = w_{11}X_1 + w_{12}X_2 + \dots + w_{1p}X_p$$

$$PC_2 = w_{21}X_1 + w_{22}X_2 + \dots + w_{2p}X_p \quad :$$

$$PC_p = w_{p1}X_1 + w_{p2}X_2 + \dots + w_{pp}X_p$$

Burada PC_1, PC_2, \dots, PC_p p sayıdaki temel bileşeni ve w_{ij} , j. değişkenin i. temel bileşene ait ağırlığını göstermektedir. Temel bileşen ağırlıkları (w_{ij}) aşığıdaki koşulları sağlayacak şekilde hesaplanmaktadır.

Birinci temel bileşen en çok, diğer bileşenler ise gittikçe azalan miktarda toplam varyansa katkıda bulunurlar.

$$w_{i1}^2 + w_{i2}^2 + \dots + w_{ip}^2 = 1 \quad (i=1,2,\dots,p).$$

$$w_{i1}^2 w_{j1}^2 + w_{i2}^2 w_{j2}^2 + \dots + w_{ip}^2 w_{jp}^2 = 0 \quad (\text{Her } i \neq j \text{ için}).$$

Temel bileşenler analizinde her bir bileşen analizdeki tüm bileşenlerin doğrusal bir fonksiyonu olarak hesaplanmaktadır. Türetilen temel bileşenler sırasıyla toplam varyansa maksimum katkıda bulunmaktadır. İkinci koşulun sağlanması için analizdeki tüm değişkenlerin varyanstan arındırılması gerekir. Diğer bir anlatımla orijinal değişkenler temel bileşenler analizi öncesi standartlaştırılması gerekmektedir. Aksi takdirde değişken ölçeklerinin değiştirilerek varyansının artırılması mümkündür (Albayrak, 2006:90).

Çalışmada temel bileşenler analizi gerçekleştirilirken değişkenler arasındaki korelasyon matrisine göre temel bileşenler SPSS 16.0 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Uygulama 31 değişken ve 12 bölge içim yapıldığından veri matrisi (31×12) boyutundadır. Matrisin satırları değişkenleri, sütunları ise bölgeleri göstermektedir. X_{ij} = i. değişkenin j. bölgedeki değeridir.

$$\mathbf{X} = \begin{bmatrix} X_{1,1} & X_{1,2} & X_{1,12} \\ X_{2,1} & X_{2,2} & X_{2,12} \\ X_{31,1} & X_{31,2} & X_{31,12} \end{bmatrix}$$

Girdi olarak 31x12 boyutunda standartlaştırılmış veri matrisi kullanılmıştır. Veri matrisinden elde edilen korelasyon matrisinin öz vektörlerinin oluşturduğu temel bileşen yükleri matrisi, bu matrisin devriği (\mathbf{e}^t) ile standartlaştırılmış veri matrisinin çarpılması suretiyle elde edilen temel bileşen değerleri matrisi, çıktı olarak alınmıştır. Ayrıca, korelasyon matrisinin öz değerleri, temel bileşenlerin açıklama oranları, temel bileşenler ile değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları ve değişik aşamalarda yapılan istatistiksel anlamlılık testlerinin de sonuçları alınmıştır. Öz değeri 1'den büyük olan temel bileşenler, verinin temel boyutlarını ortaya çıkarmak için yeterli oldukları gibi önemli oranda bilgi de içermemektedirler. Bu nedenle, öz değeri 1'den küçük olan temel bileşenler dikkate alınmamıştır.

3.2 Literatür

Türkiye'nin doğu ve batı bölgeleri arasında ciddi gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır. Bu gelişmişlik farklılıklarını belirlemek için tek bir değişken yerine Temel Bileşenler Analizi kullanılarak çeşitli göstergelere dayalı bir bileşik endeks oluşturma son yıllarda yaygın bir şekilde kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır.

Dinçer (1996), Türkiye genelindeki 76 ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesini, ekonomik ve sosyal alanlardan seçilmiş 58 adet değişken kullanarak belirlemiş ve her bir il için sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksini temel bileşenler analizi ile sayısal değerler elde ederek illerin sıralamasını yapmıştır. Türkiye'de yaşanan mekansal gelişme eğilimlerinin "yayılma" dinamiklerince belirlendiği görülmektedir. Türkiye'deki gelişmenin mekan üzerinde dağılımının, başlangıçta kutuplarda yoğunlaşma ve ardından halkalar halinde çevre illere yayılması üzerinde durulmuştur. Çalışmanın yapıldığı dönemde ekonomik ve sosyal gelişmenin ülke genelinde dengeli dağılımından söz etmenin mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır.

Dinçer ve diğ.(2003), DPT'nin yaklaşık beş yıllık aralıklarla bölgelerin, illerin ve ilçelerin gelişmişlik düzeyini belirleme araştırmaları kapsamında illerin ve bölgelerin gelişmişlik sıralamasını yapıldığı çalışmada Türkiye'nin istatistiksel bölge sınıflandırmasına göre düzey 1, düzey 2 ve düzey 3 (81 il) bölgeleri ve 58 değişken incelenmiştir. DPT'nin daha önceki çalışmalarıyla karşılaştırma yapabilmek amacıyla 1996 yılındaki çalışmaya paralel olarak temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, 25 ilin sıralamadaki konumları yükselirken, 13 ilin konumunun değişmediği ve 38 ilin konumunun gerilediği tespit edilmiştir.

Dinçer ve Özaslan (2004), DPT'nin 2003 yılındaki çalışmasına paralel olarak, ilçelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasını ve benzer özellikleri taşıyan ilçelerin gruplandırılmasını amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada temel bileşenler analizi kullanılmışlardır. Çalışma 872 ilçeyi ve 32 değişkeni kapsamakta ve ilçeler 6 kademeli gelişmişlik düzeyine ayrılmıştır.

Soares ve diğ. (2003) sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesinde çok değişkenli istatistik yöntemlerinden faktör ve kümeleme analizini kullanmıştır. Portekiz'in örnek olarak kullanıldığı çalışmada; şehirler için; demografik, ekonomik, sağlık, eğitim, istihdam ve kültür göstergeleri olmak üzere 6 temel sınıfa ait 33 değişken esas alınarak Avrupa Birliği sınıflandırması NUTS- 2 sistemine analiz edilmiştir. Çalışma sonucuna göre Portekiz gelişmişlik açısından farklılık gösteren 4 bölgeye ayrılmıştır.

Kaygısız ve diğ.(2004) ise illerin gelişmişlik düzeyini etkileyen faktörleri path analizi ve kümeleme analizi ile incelemiştir. Kaygısız çalışmasında path analiziyle gelişmişlik düzeyi üzerinde etkili olduğu düşünülen değişkenlerin gelişmişlik düzeyi üzerindeki anlamlı etkisini araştırarak, anlamlı bulunan değişkenlerin etkileri direkt ve dolaylı etkiler şeklinde sayısal değerlerle ifade edilmiş ve 81 il kümeleme analizi metodu ile aynı yapıyı gösteren homojen il gruplarına ayrılmıştır. Söz konusu ayrıma göre İstanbul ve Kocaeli ayrı birer grup, Bursa ve İzmir illeri tek bir grup ve geriye kalan 71 ilin de ayrı bir grup oluşturduğu görülmüştür .

Saraçlı ve diğ. (2005) ise çalışmalarında beşeri kalkınmışlık endeksinin coğrafi dağılımını, temel bileşenler, kümeleme ve çok boyutlu ölçekleme yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre beşeri kalkınmışlık endeksini oluşturan endeks değerlerinin, beşeri kalkınmışlık indeksi ile gerektiği gibi bir uyum içinde olduğu görülmüştür. Beşeri kalkınmışlık açısından birbirlerine en yakın bölgeler, İç Anadolu Bölgesi ile Karadeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Akdeniz Bölgesi ile Ege ve Marmara Bölgeleri olarak belirlenmiştir.

Wang (2007), Çin'deki illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesini belirlemek amacıyla on değişik kategoriden seçilen göstergeler kullanmıştır. Ekonomik gelişme, verimlilik ve Ar-Ge, insani gelişim, eğitim, sosyal adalet, kamu hizmeti, sosyal güvenlik, çevre ve endüstriyel gelişim alanlarından oluşan 70 değişken temel bileşenler analizi yöntemiyle tek bir endekse dönüştürülmüştür. Çalışmada 31 ilin gelişmişlik seviyesinin coğrafi konumları ile ilginç bir bağıntı gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Wang, doğu kıyıda bulunan illerin batıda bulunan illere göre daha yüksek sıralarda yer almasını bölgesel eşitsizliğin açık bir göstergesi olarak yorumlamıştır.

Ersungur ve diğ. (2007) çalışmada bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklarının saptanması ve bu farklılıkların hangi bileşenlerden oluştuğu üzerinde durmuştur. İstatistik Bölge Birimlerine (Düzey-1 İtibariyle) ait veriler ele alınarak değişkenler arasındaki bağımlılık yapısının ortadan kaldırılması, boyut indirgenmesi, gelişmişlik dereceleri birbirine yakın olan bölgelerin belirlenmesi ve yorum yapılması için çok değişkenli analiz yöntemlerinden Temel Bileşenler Analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre her iki temel bileşene göre yapılan sıralamalarda Türkiye'nin batısındaki bölgelerin çoğunlukla üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkları önlemek amacıyla Türkiye'de yapılan plan ve programların çalışmaya göre sosyo-ekonomik dengesizlikleri gidermede yetersiz kaldığı görülmektedir.

3.3 Model

Temel bileşenler analizi, orijinal değişkenlerin doğrusal bileşimlerinden yeni değişkenlerin tanımlanmasına olanak sağlamaktadır. Türetilen bileşen sayısı genelde orijinal değişken sayısından daha küçük olduğu için toplam açıklanan varyans yüzdesi genellikle % 100'den küçüktür. X veri matrisinde değişkenler arasında oldukça yüksek korelasyonların olduğu, ölçü birimlerinin ve değişkenlerin değişim aralıklarının analizi etkileyecek kadar farklılık gösterdiği durumlarda verilerin standardize edilerek kullanılması uygun olmaktadır. Standardize değişkenlerin kovaryans matrisi üzerinden temel bileşenlerin hesaplanmasında veri matrisi standardize edilmektedir. Bu nedenle çalışmada kullanılan veri setinde yer alan değişkenlerin ölçü birimlerinin farklı olması nedeniyle standardize veri matrisinden yararlanılarak gerekli hesaplamalar yapılmıştır

Tablo 3.3 Modelde Kullanılan Tanımsal İstatistikler (2000)

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma
TOPNUF	12	2507738.00	10018735.00	5650325.5833	2540560.85211
NUFYOG	12	35.00	1928.00	231.1667	534.94262
YILNUFAR	12	.13	33.10	15.9867	9.09686
SEHORANI	12	49.39	90.69	61.2833	12.24364
TARIMIST	12	8.13	68.51	52.7458	17.77417
SANAYIIS	12	2.76	32.15	11.2908	8.25816
OKURYAZR	12	73.22	93.39	86.1217	6.41935
OKYZRKDN	12	60.16	8420.00	773.4567	2408.05501
UNV	12	5.00	13.75	7.6950	2.64312
OKLLISE	12	73.86	121.97	95.8850	12.09879
OKLILK	12	25.11	47.10	35.4883	7.49306
OKLMES	12	7.00	34.00	20.3333	8.45666
HEKONB	12	5.49	22.77	11.4492	5.32736
DISHONB	12	.51	4.77	1.8267	1.46477
ECZONB	12	1.19	4.38	2.6458	1.03375
YATALONB	12	13.26	34.14	22.0892	5.45070
KBIMSET	12	41.90	1546.53	479.7817	453.96395
KB TARURT	12	215.73	1791.30	1094.2400	430.86647
KBBM	12	44.62	1546.53	510.9342	433.62132
KBGSKD	12	781.90	2749.71	1670.3858	684.86662
BANKSUS	12	155.00	2214.00	648.8333	592.14246
MEVT	12	.50	44.80	8.3342	12.95576
KREDIT	12	.77	42.87	8.3342	12.02133
KAMYATN	12	194.73	386.79	252.7050	58.32738
TESVIKN	12	387.52	7477.74	2581.8342	2220.35445
IHRACAN	12	34.00	6980.00	1691.5000	2028.69858
ITHN	12	61.20	10673.00	3476.5833	3910.31343
OTOONB	12	194.26	1196.45	572.6408	326.99240
KARAONB	12	333.92	1667.24	981.2250	456.19006
ELKTUKN	12	.46	2.80	1.3200	.69581
YESIKNO	12	4.87	26.17	16.8550	7.75965
Valid N (listwise)	12				

Tablo 3.3'te görüldüğü üzere değişkenlerin ortalaması ve standart sapması hesaplanarak standardize veriler elde edilmiştir. Standardize verilerin korelasyon matrisi ve korelasyon matrisine ilişkin kovaryans matrisi, özdeğer ve özvektörler analize dahil edilmektedir.

Tablo 3.4 Standardize Verilerle Elde edilen Temel Bileşenler Analizinin Sonuçları
(2000)

	Initial	Extraction
Zscore(TOPNUF)	1.000	.889
Zscore(NUFYOG)	1.000	.993
Zscore(YILNUFAR)	1.000	.970
Zscore(SEHORANI)	1.000	.969
Zscore(TARIMIST)	1.000	.989
Zscore(SANAYIIS)	1.000	.981
Zscore(OKURYAZR)	1.000	.928
Zscore(OKYZRKDN)	1.000	.725
Zscore(UNV)	1.000	.985
Zscore(OKLLISE)	1.000	.862
Zscore(OKLILK)	1.000	.853
Zscore(OKLMES)	1.000	.968
Zscore(HEKONB)	1.000	.985
Zscore(DISHONB)	1.000	.977
Zscore(ECZONB)	1.000	.964
Zscore(YATALONB)	1.000	.985
Zscore(KBIMSET)	1.000	.974
Zscore(KBTARURT)	1.000	.918
Zscore(KBBM)	1.000	.975
Zscore(KBGSKD)	1.000	.994
Zscore(BANKSUS)	1.000	.990
Zscore(MEVT)	1.000	.998
Zscore(KREDIT)	1.000	.997
Zscore(KAMYATN)	1.000	.635
Zscore(TESVIKN)	1.000	.866
Zscore(IHRACAN)	1.000	.973
Zscore(ITHN)	1.000	.946
Zscore(OTOONB)	1.000	.998
Zscore(KARAONB)	1.000	.918
Zscore(ELKTUKN)	1.000	.996
Zscore(YESIKNO)	1.000	.961

Herhangi bir değişkene atfedilen ağırlık ilgili değişkenin göreceli varyansından etkilenmektedir. Değişkenlerin göreceli varyansları ağırlıklarını etkilememesi için, her bir değişkenin varyansı 1 olacak şekilde standartlaştırılır. Veriler standartlaştırıldığında her değişkenin varyansı 1'dir.

Tablo 3.5 Toplam Açıklanan Varyans (2000)

Temel Bileşenler	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Özdeğerler (varyans)	Toplam Varyansın Açıklanan Varyansı (%)	Toplam Varyansın Birikimli Yüzdesi %	Özdeğerler (varyans)	Toplam Varyansın Açıklanan Varyansı %	Toplam Varyansın Birikimli Yüzdesi (%)
1	18.551	59.841	59.841	18.551	59.841	59.841
2	5.443	17.557	77.399	5.443	17.557	77.399
3	2.371	7.650	85.048	2.371	7.650	85.048
4	1.563	5.041	90.089	1.563	5.041	90.089
5	1.233	3.977	94.066	1.233	3.977	94.066
6	.957	3.088	97.154			
7	.409	1.318	98.472			
8	.243	.785	99.257			
9	.113	.365	99.622			
10	.094	.304	99.926			
11	.023	.074	100.000			
12	1.213E-15	3.912E-15	100.000			
13	1.032E-15	3.330E-15	100.000			
14	4.783E-16	1.543E-15	100.000			
15	4.210E-16	1.358E-15	100.000			
16	3.763E-16	1.214E-15	100.000			
17	2.741E-16	8.842E-16	100.000			
18	2.419E-16	7.802E-16	100.000			
19	1.468E-16	4.737E-16	100.000			
20	1.127E-16	3.636E-16	100.000			
21	1.052E-16	3.393E-16	100.000			
22	2.816E-17	9.084E-17	100.000			
23	6.837E-18	2.205E-17	100.000			
24	-1.321E-16	-4.261E-16	100.000			
25	-2.314E-16	-7.464E-16	100.000			
26	-2.779E-16	-8.965E-16	100.000			
27	-3.689E-16	-1.190E-15	100.000			
28	-4.976E-16	-1.605E-15	100.000			
29	-6.068E-16	-1.958E-15	100.000			
30	-6.857E-16	-2.212E-15	100.000			
31	-3.304E-15	-1.066E-14	100.000			

Tablo 3.5'e göre modelde kullanılan 31 değişkenden yalnız 5 tanesinin varyansı birden büyüktür. Birinci temel bileşenin verideki toplam değişkenliğin yüzde 59,84'ünü

tek başına açıkladığı görülmektedir. Varyansı birden büyük olan 5 temel bileşen toplam değişkenliğin yüzde 94,06'sını açıklamaktadır. Birinci temel bileşenin bu ağırlığı ile kalan tüm değişkenleri temsil etmektedir. Bu açıdan birinci temel bileşen, değişkenlerin tümüne eş zamanlı ve ortak tesir eden veya değişkenler tarafından etkilenen, genel faktör olarak kabul edilebilir (Dinçer vd., 2003: 40).

Tablo 3.6 Temel Bileşen Yükleri Matrisi

	Temel Bileşenler				
	1	2	3	4	5
Zscore(KBGSYH)	.960	.261	-.042	-.040	-.035
Zscore(TARIMIST)	-.953	.215	.081	.142	-.089
Zscore(YESIKNO)	-.948	-.192	.022	.009	-.159
Zscore(ECZONB)	.947	.056	.168	.186	-.045
Zscore(DISHONB)	.929	-.190	.268	-.037	.065
Zscore(SANAYIIS)	.929	-.068	-.308	-.084	-.108
Zscore(OTOONB)	.916	.088	.381	-.013	.074
Zscore(BANKSUS)	.882	-.377	-.092	.232	-.083
Zscore(OKLLISE)	.861	.024	-.333	.087	.014
Zscore(SEHORANI)	.858	-.361	-.055	-.137	.286
Zscore(HEKONB)	.855	-.209	.447	-.067	.075
Zscore(IHRACAN)	.853	-.150	-.389	.140	-.229
Zscore(MEVT)	.852	-.512	.024	-.094	-.018
Zscore(KREDIT)	.846	-.519	-.029	-.094	-.051
Zscore(ITHN)	.841	.208	-.438	-.015	-.063
Zscore(YATALONB)	.832	-.223	.291	-.204	-.341
Zscore(OKLILK)	.822	.277	.310	-.001	.070
Zscore(OKURYAZR)	.818	.271	.267	-.052	-.335
Zscore(UNV)	.815	-.250	.478	-.088	.146
Zscore(KARAONB)	.807	.277	.390	.192	.003
Zscore(ELKTUKN)	.743	.609	-.270	.003	.014
Zscore(OKLMES)	.724	.520	.024	-.122	-.398
Zscore(TOPNUF)	.703	-.289	-.124	.472	.270
Zscore(NUFYOG)	.685	-.594	-.334	-.109	-.218
Zscore(YILNUFAR)	.614	-.351	-.336	-.023	.596
Zscore(KBIMSET)	.346	.904	-.166	.053	.088
Zscore(KBTARURT)	.059	.835	.407	.062	.220
Zscore(KBBM)	.526	.794	-.256	.027	.034
Zscore(TESVIKN)	.507	.688	-.357	-.086	.030
Zscore(OKYZRKDN)	.205	.130	.144	.803	-.009
Zscore(KAMYATN)	.169	.390	.052	-.614	.273

Varyansı 1 den büyük olan 5 temel bileşen için, temel bileşen yükleri matrisi Tablo 3.6’da verilmiştir. Temel bileşenler yükü matrisi değişkenlerin temel bileşenlerdeki ağırlıklarını ve bu ağırlıkların yönünü belirtmektedir. Temel bileşen yükünün pozitif değer alması durumunda aynı yönde bir ilişki, negatif değer alması durumunda ise ters yönde bir ilişki mevcuttur. Buna göre Tarım İşkolunda Çalışanların İstihdama Oranı ve Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı değişkenleri ters yönde etkiye sahiptir. Gelişmişlik nedensellik faktörü kapsamında yükü en fazla olan değişken Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla’dır.

Tablo3.7 Düzey 1 Bölgelerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2000)

Bölgeler	Endeks	Sıra
İstanbul	2,10	1
Batı Marmara	0,37	5
Ege	0,64	4
Doğu Marmara	0,81	3
Batı Anadolu	0,93	2
Akdeniz	0,14	6
Orta Anadolu	-0,59	8
Batı Karadeniz	-0,46	7
Doğu Karadeniz	-0,83	9
Kuzeydoğu Anadolu	-1,17	12
Ortadoğu Anadolu	-1,05	11
Güneydoğu Anadolu	-0,88	10

Tablo 3.7’de Türkiye’nin 12 Düzey 1 bölgesine ait endeks değerlerine ve bu bölgelerin sosyo- ekonomik gelişmişlik sıralamasına yer verilmiştir. Endeks değerleri incelendiğinde Türkiye’nin batı bölgeleri ile doğu bölgeleri arasındaki farklılıklar göze çarpmaktadır. Temel Bileşen Analizi dikkate alınarak sıralama yapıldığında gelişmişlik sıralaması bakımından İstanbul, Batı Anadolu, Doğu Marmara, Ege, Batı Marmara ve Akdeniz gibi Türkiye’nin batısında yer alan bölgeler ilk altı sıralamasında yer almaktadır. Alt sıralarda yer alan bölgelerin ise Türkiye’nin doğusunda yer alan bölgeler

olduğu dikkati çekmektedir.

2009 yılına ilişkin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi hesaplaması için yukarıda belirtilen adımlar sırasıyla takip edilecektir.

Tablo 3.8 Modelde Kullanılan Tanımsal İstatistikler(2009)

	N	Minimum	Maximum	Ort.	Std. Sapma
TOPNUF	12	2198061.00	12915158.00	6046776.0000	3322017.03633
NUFYOG	12	31.00	2430.00	273.3333	679.83719
YILNUFAR	12	-1.73	22.10	11.8075	6.86372
SEHORANI	12	53.28	98.98	69.6833	14.46168
TARIMIST	12	3.48	312.00	55.0483	82.56755
SANAYIIS	12	7.36	37.80	22.0633	9.13038
OKURYAZR	12	85.01	95.93	91.4842	3.87928
OKYZRKDN	12	76.51	93.27	86.3108	6.07450
UNV	12	4.43	12.89	7.8550	2.29804
OKLLISE	12	14.59	24.10	19.8183	2.81461
OKLILK	12	94.99	99.80	97.7542	1.43275
OKLMES	12	8.40	41.50	23.4942	10.77017
HEKONB	12	2.60	25.40	9.3000	7.29508
DISHONB	12	.46	5.44	2.3508	1.72715
ECZONB	12	1.73	4.31	3.1067	.89078
YATALONB	12	16.00	32.80	26.7917	4.64141
KBIMSET	12	138.00	2673.00	955.3333	816.69860
KB TARURT	12	18.00	1834.00	991.9167	505.70841
KBBM	12	132.40	740.70	393.7667	203.11145
KBGSKD	12	4862.00	20834.00	12358.6667	5336.51409
BANKSUS	12	147.00	2631.00	747.6667	708.23164
MEVT	12	.50	42.40	7.6750	11.85152
KREDIT	12	.70	35.40	6.9083	9.63907
KAMYATN	12	174.71	525.71	277.6933	88.98018
TESVIKN	12	1121.60	5157.69	2302.8042	1152.35864
IHRACAN	12	73.00	4300.00	952.3333	1220.89068
ITHN	12	30.00	6098.00	1267.3333	1850.91001
OTOONB	12	77.00	1775.33	591.1250	520.00918
KARAONB	12	196.96	2514.21	1109.6067	790.09176
ELKTUKN	12	1.12	9.42	3.9775	3.34775
YESIKNO	12	3.02	69.10	25.4517	23.74086
Valid N (listwise)	12				

Tablo 3.8’de modelde kullanılan verilerin standardize edilmesi için ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 3.9 Standardize Verilerle Elde edilen Temel Bileşenler Analizinin Sonuçları

	Initial	Extraction
Zscore(TOPNUF)	1.000	.953
Zscore(NUFYOG)	1.000	.920
Zscore(YILNUFAR)	1.000	.887
Zscore(SEHORANI)	1.000	.937
Zscore(TARIMIST)	1.000	.707
Zscore(SANAYIIS)	1.000	.916
Zscore(OKURYAZR)	1.000	.978
Zscore(OKYZRKDN)	1.000	.981
Zscore(UNV)	1.000	.925
Zscore(OKLLISE)	1.000	.894
Zscore(OKLILK)	1.000	.926
Zscore(OKLMES)	1.000	.984
Zscore(HEKONB)	1.000	.972
Zscore(DISHONB)	1.000	.938
Zscore(ECZONB)	1.000	.911
Zscore(YATALONB)	1.000	.886
Zscore(KBIMSET)	1.000	.959
Zscore(KBTARURT)	1.000	.846
Zscore(KBBM)	1.000	.806
Zscore(KBGSKD)	1.000	.903
Zscore(BANKSUS)	1.000	.958
Zscore(MEVT)	1.000	.958
Zscore(KREDIT)	1.000	.956
Zscore(KAMYATN)	1.000	.786
Zscore(TESVIKN)	1.000	.901
Zscore(IHRACAN)	1.000	.937
Zscore(ITHN)	1.000	.951
Zscore(OTOONB)	1.000	.979
Zscore(KARAONB)	1.000	.946
Zscore(ELKTUKN)	1.000	.878
Zscore(YESIKNO)	1.000	.918

Standartlaştırılmış verilerin varyansının 1 olduğu görülmektedir. Değişkenlerin varyansları açıklama oranı % 70,7 ile % 98,4 arasında değişmektedir.

Tablo 3.10 Toplam Açıklanan Varyans (2009)

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Özdeğerler (varyans)	Toplam Varyansın Açıklanan Varyansı (%)	Toplam Varyansın Birikimli Yüzdesi %	Özdeğerler (varyans)	Toplam Varyansın Açıklanan Varyansı %	Toplam Varyansın Birikimli Yüzdesi(%)
1	15.508	50.025	50.025	15.508	50.025	50.025
2	6.804	21.949	71.973	6.804	21.949	71.973
3	2.936	9.471	81.445	2.936	9.471	81.445
4	2.026	6.534	87.979	2.026	6.534	87.979
5	1.124	3.627	91.605	1.124	3.627	91.605
6	.936	3.021	94.626			
7	.690	2.225	96.851			
8	.434	1.399	98.249			
9	.243	.784	99.033			
10	.154	.498	99.531			
11	.145	.469	100.000			
12	2.725E-15	8.791E-15	100.000			
13	1.491E-15	4.809E-15	100.000			
14	6.893E-16	2.224E-15	100.000			
15	5.317E-16	1.715E-15	100.000			
16	5.168E-16	1.667E-15	100.000			
17	3.561E-16	1.149E-15	100.000			
18	3.079E-16	9.934E-16	100.000			
19	2.055E-16	6.628E-16	100.000			
20	1.633E-16	5.268E-16	100.000			
21	1.269E-16	4.094E-16	100.000			
22	7.221E-17	2.329E-16	100.000			
23	1.699E-17	5.480E-17	100.000			
24	-3.259E-17	-1.051E-16	100.000			
25	-9.461E-17	-3.052E-16	100.000			
26	-1.293E-16	-4.172E-16	100.000			
27	-2.156E-16	-6.954E-16	100.000			
28	-3.857E-16	-1.244E-15	100.000			
29	-5.314E-16	-1.714E-15	100.000			
30	-5.987E-16	-1.931E-15	100.000			
31	-1.029E-15	-3.321E-15	100.000			

Tablo 3.10'a göre modelde kullanılan 31 değişkenden yalnız 5 tanesinin varyansı birden büyüktür. Birinci temel bileşenin verideki toplam değişkenliğin yüzde

50,02'sini tek başına açıkladığı görülmektedir. Varyansı birden büyük olan 5 temel bileşen toplam değişkenliğin yüzde 91,60'nı açıklamaktadır. Birinci temel bileşenin bu ağırlığı ile kalan tüm değişkenleri temsil etmektedir.

Tablo 3.11 Temel Bileşen Yükleri Matrisi

	Component				
	1	2	3	4	5
Zscore(OTOONB)	.952	-.215	-.052	-.148	-.048
Zscore(BANKSUS)	.927	-.285	.007	.001	-.131
Zscore(SEHORANI)	.926	-.211	.007	.010	.188
Zscore(HEKONB)	.912	-.316	-.023	-.197	.020
Zscore(ITHN)	.880	-.288	.210	.224	-.004
Zscore(KREDIT)	.869	-.389	.154	.104	-.123
Zscore(MEVT)	.859	-.397	.215	.074	-.100
Zscore(OKYZRKDN)	.855	.479	.130	-.029	-.062
Zscore(OKLILK)	.852	.352	-.023	.275	-.001
Zscore(OKURYAZR)	.851	.471	.158	-.049	-.067
Zscore(SANAYIIS)	.842	.044	-.161	.375	.198
Zscore(IHRACAN)	.833	-.307	.164	.345	-.056
Zscore(TOPNUF)	.831	-.353	-.369	-.047	.024
Zscore(UNV)	.823	.180	.297	-.321	.153
Zscore(YESIKNO)	-.801	-.502	-.096	.107	-.071
Zscore(ECZONB)	.800	.429	.046	-.284	.057
Zscore(KARAONB)	.794	.049	-.428	-.361	-.015
Zscore(OKLLISE)	.783	.237	.437	-.113	.145
Zscore(YILNUFAR)	.720	-.013	-.360	-.207	.443
Zscore(NUFYOG)	.694	-.472	.260	.325	-.206
Zscore(KBBM)	.034	.811	-.281	-.030	-.260
Zscore(DISHONB)	.268	-.807	-.373	.218	.168
Zscore(TESVIKN)	-.162	.800	.091	.435	.192
Zscore(KBTARURT)	-.166	.765	-.391	-.261	.109
Zscore(KBIMSET)	.306	.757	-.274	.455	.104
Zscore(OKLMES)	.669	.675	.135	.251	.004
Zscore(TARIMIST)	-.188	.641	.060	.506	.049
Zscore(KAMYATN)	-.320	.248	.787	-.031	.035
Zscore(YATALONB)	.162	.479	.640	-.463	-.080
Zscore(KBGSKD)	.544	.506	-.566	-.156	-.071
Zscore(ELKTUKN)	-.427	-.271	.301	-.027	.728

Varyansı 1 den büyük olan 5 temel bileşen için, temel bileşen yükleri matrisi Tablo 3.11’de verilmiştir. Temel bileşenler yükü matrisi değişkenlerin temel bileşenlerdeki ağırlıklarını ve bu ağırlıkların yönünü belirtmektedir. Temel bileşen yükünün pozitif değer alması durumunda aynı yönde bir ilişki, negatif değer alması durumunda ise ters yönde bir ilişki mevcuttur. Kişi Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı, Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı, Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı, Kişi Başına Kamu Yatırımları Miktarı, Kişi Başına Elektrik Tüketim Miktarı değişkenleri gelişmişlik düzeyini negatif yönde etkilemektedir. Gelişmişlik düzeyini olumlu yönde etkileyen değişkenlerin ilk sırasında ise On Bin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı yer almaktadır.

Tablo 3.12 Düzey 1 Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2009)

Bölgeler	Endeks	Sıra
İstanbul	2,13	1
Batı Marmara	-0,08	6
Ege	0,74	4
Doğu Marmara	0,76	3
Batı Anadolu	0,90	2
Akdeniz	0,31	5
Orta Anadolu	-0,37	7
Batı Karadeniz	-0,41	8
Doğu Karadeniz	-0,78	10
Kuzeydoğu Anadolu	-1,22	12
Ortadoğu Anadolu	-1,20	11
Güneydoğu Anadolu	-0,77	9

Tablo 3.12’de yer alan Türkiye’nin 12 Düzey 1 bölgesine ait endeks değerlerine ve bu bölgelerin sosyo- ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Türkiye’nin batı bölgeleri ile doğu bölgeleri arasında bariz farklılıklar mevcuttur. Temel Bileşen Analizi dikkate alınarak yapılan analizde İstanbul, Batı Anadolu, Doğu Marmara, Ege, Akdeniz gibi Türkiye’nin batısında yer alan bölgelerin endeks değerlerinin pozitif, diğer doğu

bölgelerinin ise endeks değerlerinin negatif olduğu görülmektedir. Burada dikkati çeken nokta Batı Marmara bölgesinin endeks değerinin eksi çıkmasıdır. Bu bölgede yer alan iller (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir ve Çanakkale) Marmara bölgesinin diğer illerinin etkisi altında kalmakta ve analizde kullanılan göstergelerde daha geri konumda yer almaktadır.

Genel olarak 2000 ve 2009 yılı sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi verilerine bakıldığında batı bölgelerden Ege ve Akdeniz Bölgesinin endeks değerinde artış, Batı Marmara bölgesinin endeks değerinde ise azalma görülmektedir. Doğu bölgelerinde ise Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu bölgeleri dışında sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında iyileşme gözlenmiştir. Her iki yıla ait sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre en geri bölge Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'dir. Konumu değişmeyen bölgeler ise İstanbul, Batı Anadolu, Doğu Marmara ve Ege, Ortadoğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu'dur. Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi 2009 yılı endeks sıralamasında 2000 yılına göre bir üst sırada yer alırken, Batı Marmara, Orta Anadolu, Doğu Karadeniz Bölgelerinde ise sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarında artış görülmüştür.

3.4 Türkiye İçin Alternatif Görüşler

Çalışmada öne sürülen teorilerden hareketle Türkiye'de orta büyüklükteki şehir politikasını türetmek mümkündür. Bunun için de bölgesel politika ve planlama bir bütün olarak algılanmakta ve desantral strateji de göz önüne alınmaktadır. Ancak bölgesel politika toplumsal hedeflerden ayrı olarak düşünülemez. Devletin görevi orta büyüklükteki şehirlerden hareketle inovasyon potansiyelini güçlendirmek, teknik ve know how yayılımını hızlandırmak, büyük şehirlerden orta merkezlere doğru bilgi birikimini kanalize etmek ve köy ile kentlerde yaşam standardını yükseltmektir.

3.4.1 Desantral Planlama Kriterleri

Büyüme ve Gelişme literatüründe çoğu kez “planning from the bottom” aşğıdan yukarıya doğru planlama veya “planning from the top” yukarıdan aşağı doğru planlama terimleri kullanılmaktadır.

İlk modelde köylerden başlanarak kentlere doğru yayılan sistemli bir planlamanın yapılması ve uygulanması amaçlanmıştır.

İkinci modelde ise merkezdeki planlama birimleri planları hazırlar ve uygulamasını yapar. Planların hazırlanması ve koordinasyonu merkez tarafından oluşturulur ve kontrol edilir.

Aşağıdan yukarıya doğru planlamayı savunanlara göre planlamada zaman ve finansman gecikmeleri görülmekte, karar alınması ile uygulanması arasındaki zaman farkı maliyetlerin artmasına neden olduğu vurgulanmaktadır. Planlamalar yerel birimlerin ihtiyaçlarını karşılayamamakta, yöre halkının problemlerini çözememekte ve yöre halkının dinamik güçlerini (katılım, bilgi ve görgü vb.) harekete geçirememektedir.

Bu görüşler ışığında çok sık olarak her iki planlama görüşünün birleştirilmesi yani yukarıdan planlama ile aşağıdan planlama stratejilerinin bir arada oluşturulması teklif edilmektedir. Bu sistemin oluşturulmasındaki problem değişik politik karar uygulamaların alt birimlerdeki işleri aksatacağı veya bloke edebileceğidir.

Türkiye’de uygulanan “topdown konsepti” merkezi bir yapı arz etmektedir. Tüm gelişmekte olan ülkelerde merkezi yapının koordine ettiği politik yönlendirme bir taraftan piyasa yanılığısı diğer taraftan bölgesel politikanın başarı şansını zorlaştırmaktadır (Hale, 1980: 317-329). Bu açıdan bakıldığında Türkiye ekonomisinin az gelişmişliği çoğu kez piyasa yanılığısından çok politik yanılığa bağlıdır. Eğer bir bölgede ekonomik kararlar merkezden bağımsız verilebiliyorsa, toplam maliyetlerde tasarruf sağlanabilir (Rüland, 1982:28)

Yerel bilgilerin hızla elde edilmesi, bilgi yanılığlarının ortadan kaldırılması ve yerel ihtiyaçların ve katılımın sağlanması desentral bir politikanın öncelikleri olarak görülmektedir. Türkiye’de bölge valiliklerin kurulması şimdiye kadar edinilen bilgilerden hareketle daha avantajlı ve verimli görülmektedir. Bu valiliklerin merkezlerinin orta derecede gelişmiş şehirlerde seçilmesi önceliklidir. Öncelikle bu merkezlerde uygulanacak politikalar aşağıda analiz edilecektir.

- Devlet Yatırımları

Devlet yatırımlarının bölgeler arasındaki dağılımı ve bu alandaki koordinasyonu ve kontrol eksikliği bölgesel dengesizliğin daha da artmasına yol açmaktadır. Bölgesel sanayi gelişmesinin en önemli özelliği verimlilik sorunlarının çözümü için geliştirilecek danışmanlık birimidir. Bu danışmanlık birimi bölge merkezinde olmalı, üniversiteler ve Devlet Planlama Teşkilatı ile sıkı işbirliği içerisinde faaliyetlerini yürütmelidir. Bölgesel sanayinin gelişmesi geleceğe yönelik üretim dallarının tespit edilmesi, sanayi işletmelerin kuruluş yerlerinin seçimi ve organizasyonu, işletmelerin finansman yapısı, üretim girdilerinin optimal temin edilmesi, satış tekniklerinin geliştirilmesi ve fiyatlandırma kriterlerinin belirlenmesi şeklinde düşünülmektedir. Sanayileşmede uzman işgücü ve ara elemanların tedarik edilmesi eğitim kurumlarının oluşturulması da kaçınılmazdır.

- Kredi ve Vergi Politikaları

Merkezi Bölge Birimlerinin finansmanı iki aşamalı olarak düşünülmelidir. Birincisi sermaye piyasasının oluşturulması ve ikincisi devletin finansman politikasıdır. Sanayi bölgelerindeki sermaye hacmi tarımsal alanlara göre daha büyüktür. Buradaki en büyük problem devletin etkinliği olmadan tasarrufların ve yatırımların gelişmesinin birbirine zıt kutuplarda oluşmasıdır. Çünkü tasarrufların hareketliliği nerede karlı yatırımlar varsa o tarafa doğru olacaktır. Marmara veya Ege Bölgesinden geri kalmış yörelere sermaye akışının olması mümkün değildir. Bu nedenle bu merkezlerde yeni sermaye yapısının oluşturulması (yerel, özel tasarruf hesapları, ev sahibi olma kolaylıkları ve özel sigorta primleri gibi) sermaye birikimine hizmet edecektir. Diğer taraftan tasarrufların gelişmiş yörelere akışı engellenecek, vergi indirimleri ve tasarrufları canlandıracak prim teşvikleri bankalar tarafından oluşturulabilecektir.

Sanayi merkezlerinde gelişmiş sermaye piyasası ve artan tasarruf hacmine karşın, orta büyüklükteki (50.000 – 100.000)şehirlerde tasarruf hacmi çok az, sermaye piyasası da hiç gelişmemiştir. Bu nedenle direkt olarak devlet yatırımlarına öncelik verilmeli ve kredi ve vergi avantajları yolu ile de özel teşebbüs yatırımlarının teşvik edilmesi kaçınılmazdır.

Merkezlerin planlama, problem çözüme, vergi ve gelirlerinin bağımsız harcamalarına olanak verilmesi zorunludur. Bir taraftan para ve kredi politikaları ile yeni ve uygun sanayilerin veya tarım işletmelerinin kurulması amaçlanırken, diğer taraftan sermaye birikiminin vergi kolaylıkları ve tasarruf teşvikleri ile güçlendirilmesi politikalarının eşgüdümlü ve zamanında uygulanarak bilgi dinamiğinin harekete geçirilmesi sağlanabilir.

Yeni projelerin geliştirilmesi imkanlarının araştırılması, yerel ihtiyaçların araştırılıp bulunması, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ürünlerin tespit edilmesi ve yöre halkının gelişmeye entegre edilmesi gibi bir dizi gelişme stratejileri oluşturulup, yürütülmelidir.

- Devletın Bürokrasi Problemi

Bölgesel politika uzman kişiler tarafından oluşturulması ve yürütülmesi gereken bir bilim dalıdır. Bu nedenle bölgesel planlamada ihtiyaçlara göre planlamanın oluşturulması ve yerel bazda uygulanmasında kurumsal yapının korunması önemlidir.

Yukarıdan planlama stratejisinde Devlet Planlama Teşkilatından başlayarak hazırlanan bölgesel planlar belirli bürokratik aşamalardan geçerek uygulamaya aktarılabilmektedir. Bölgesel problemlerin tanımlanmasından planların uygulanmasına kadar uzun zaman geçmektedir.

Bir politik tedbirin alınması ile uygulanması arasında geçen zamana zaman aralığı (time lag) adı verilmektedir. Bölgesel politika hedeflerine ulaşmada zaman kaybı, yani gecikme etkilerinin ortaya çıkması sürecin işlerliğini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda içsel boşluk (inside lag) ile dışsal boşluk (outside lag) tanımlarına yer verilmektedir. İçsel boşluk politik tedbirlerin uygulanmasında kendini gösteren gecikmeleri yansıtmaktadır. Zamanla uygulanan politikanın yanlışlığı tanı boşluğu (recognition lag) , alınan kararların yerel ihtiyaçlara uyuşmaması karar boşluğunu ve zamanında uygulanmayan ekonomi tedbirlerinin de idari boşluğu oluşturduğu öne sürülmektedir (Bochert, 1998:195).

Bölgesel politikanın oluşturulmasından uygulanmasına kadar tüm birimlerde tanı boşluğu, karar boşluğu, idari boşluk ve dışsal boşluğun ortaya çıkması düşünülmektedir. Bu nedenle bölgesel ekonomide verimliliğin artırılması için yukarıdan planlamadan vazgeçilmesi ve bölgesel bazda bağımsız planlama birimlerinin oluşturulması (Bölge Valilikleri gibi) sorunların zamanında çözülmesi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesi için avantajlı görülmektedir.

- Bölgesel Sanayi Politikası

Türkiye'nin bölgesel gelişme konusunda oldukça tecrübesi ve başarısı mevcuttur. Ankara'nın başkent olarak seçilmesi Kayseri'nin ve Adana'nın bir gelişme merkezi olarak belirlenmiş olması ve başarıya ulaşılması ilave gelişme merkezlerinin oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye 1960 yılından itibaren sanayinin belirli merkezlerde gelişmesini desteklemiş ve büyük projelerle sanayileşmeyi ileri düzeylere götürmüştür.

Teknolojik ve eğitim imkanlarının varlığı, talep yapısının gelişmiş olması, altyapı yatırımlarının durumu, göç alabilecek imkanlara sahip orta derecede gelişmiş şehirlerde sanayilerin geliştirilmesi gelişme merkezi açısından önemlidir. Bu sanayilerin bölge içine, dış dünyaya ve komşu ülkelere mal ihraç etmeleri düşünülmeli ve ona göre ulaşım ve alt yapılar güçlendirilmelidir. Yöreye uygun teknolojilerin seçilmesi ve temel ihtiyaçları karşılayacak sanayilerin varlığı bölgenin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

3.4.2. Merkezi Yerler Teorisinin Uygulanması

Merkezi yerler teorisi Almanya'da uygulanmaktadır. Türkiye açısından ele alınırsa, dağlık olmayan yörelerde uygulanması başarılı sonuçlar yaratacaktır, çünkü dağlık alanlar uygun mesafelerin oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Merkezi yerlerin tespit edilmesi ile ilgili DPT seçim kriterleri geliştirmiş ve önemli olanları derecelerine göre sıralamıştır. Birinci dereceye göre ulaşım kriterleri en önemli faktör olarak görülmekte ve şehirleri birbirleri ile bağlamaktadır. İkinci kriter olarak belirtilen nüfus oranı bir bölgenin ekonomik ve sosyal gelişmişliğini yansıtan önemli bir göstergedir. Üçüncü kriter hizmet sektörü ve okullaşma oranı, hastane sayısı gibi sosyo-ekonomik

faktörlerdir. Dördüncü kriter tarım sektörünün gelişmişlik derecesidir. Bu kriterin hedefi merkezi yerin tarım potansiyeli açısından kendi kendine yetebilmesidir. Sosyal gelişmişlik kriteri de iletişim olanakları, aile yapısı, kültür gibi faktörlerdir. Diğer bir kriter de merkezi yerlerin genişleyebilme hinterlandının olmasıdır. Tüm bu kriterler DPT tarafından belirlenmiş olmasına rağmen bir türlü uygulama şansı olamamıştır.

Bireylerin yaşam düzeyinin iyileştirilmesi ve toplumun geliştirilmesi zamana uygun sosyal ve kültürel tesislerin kurulmasıyla mümkündür. Okulların, hastanelerin, çocuk yuvalarının, toplu ulaşım sistemlerinin, yollarının Türkiye ölçeğinde belirli merkezlerde ağırlıklı olarak genişletilmesi zorunludur.

Tablo 3.13 Türkiye’de Sosyal ve Kültürel İhtiyaçlar Açısından Merkezi Yerlerin Belirlenmesi

Alan	Ufak Merkezler	Alt Merkezler	Orta Merkezler	Üst Merkezler
Eğitim ve Kültür Birimleri vb.	İlköğretim okulları Çocuk yuvaları Eğitim merkezleri	İlköğretim Okulları Çocuk Yuvaları Kültür Merkezleri	İlk ve orta dereceli okullar Çocuk yuvaları Toplum eğitim merkezleri	İlk ve orta dereceli okullar Üniversiteler Çocuk yuvaları Özel İhtisas okulları
Sağlık ve Spor Birimleri vb.	Hastaneler Eczaneler Spor alanları	Sağlık Merkezleri Hastaneler Eczaneler Doktorlar Spor Alanları	Özel Sağlık Kuruluşları Hastaneler Spor Alanları	Araştırma Hastaneleri Özel Sağlık Merkezleri Eczaneler Spor Merkezleri (Uluslar arası) Stadyumlar
Tarım, Ticaret, Esnaf, Kredi Birimleri vb.	Kooperatifler Bürolar Yükleme Alanları	Kooperatifler Bankalar Kapalı Yükleme Alanları	Kooperatifler Makine Alanları Para Kurumları	Kongre Merkezleri Uluslar arası Ticaret Merkezleri Bankalar
Muhtarlık ve Kolluk Kuvvetleri vb.	Jandarma Köy korucuları Bekçi	Karakollar Köy korucuları Bekçi	Üst polis birimleri	Üst düzey Polis Merkezleri Jandarma Genel Komutanlığı vb.
Ulaşım ve İletişim Birimleri vb.	Postaneler Otobüs Tren İstasyonları	Postaneler Otobüs Tren İstasyonları Telefon Kurumları	Postaneler Otobüs Tren İstasyonları Özel Telefon Merkezleri	Genel Ulaşım, İletişim, Araştırma Merkezleri vb.

Kaynak: Uğurel, 1977:55.

Tablo 3.14 bölgesel planlama açısından belirli merkezlerin oluşturulabilmesi için planlama kriterlerini vermektedir.

SONUÇ

Bölgesel kalkınma hiçbir zaman bir ülkenin tüm bölgelerinde aynı anda ve eşit yoğunlukta uygulanmamaktadır. Bölgesel gelişme ülkenin belirli noktalarında veya yörelerinde ortaya çıkmakta ve gelişerek tüm ekonomiyle bütünleşmektedir. Bir merkezde başlayan bölgesel gelişme kendi hinterlandını sömürerek bilgi ve sermayeyi kendine doğru çekmekte ve daha da büyümektedir. İstanbul Kocaeli ekseninde olduğu gibi bazen de tüm bölgede bir sanayi eksenini oluşturarak nüfus yığılmalarına neden olmakta ve diğer yörelerden bilgi ve sermayeyi kendine çekebilme, daha da büyümektedir. Türkiye'deki bölgeler birbirinden farklı gelişmişlik düzeyine sahiptirler. Bu farklılıklara rağmen ekonomik gelişme sağlanabiliyorsa ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları en aza indirgenbiliyorsa bu en büyük başarıdır. Oysa bölgeler arası dengesizlikleri tamamen kaldırmak bu teknolojik şartlar altında mümkün görülmemektedir. Ancak Türkiye gibi ülkelerde gelişmişlik farkları gelişmiş ülkelere oranla çok daha fazladır.

Türkiye'de merkeziyetçi bir yönetim yapısı mevcuttur. Kamu gelirleri bir merkezde toplanmakta ve buradan Türkiye sathına yayılmaktadır. Gelişmiş merkezlere yapılan altyapı yatırımları diğer az gelişmiş bölgelere oranla daha fazladır. Çünkü şehirleşme oranı arttıkça, altyapı yatırımları da artmak zorundadır ve altyapı yatırımları gelişmiş bölgelerde gelişmekte olan bölgelere göre daha fazla verim sağlamaktadır.

Araştırmanın ortaya koyduğu sonuç seçilen teorilerden hareketle bölgesel politika stratejilerini türetmek, ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeyi hızlandırarak mümkün olabilecektir.

Türkiye'nin 1960'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar bölgesel politikada uyguladığı cazibe (gelişme) merkezleri stratejisi büyük önem taşımaktadır. Ankara pilot projesi, Adana, İzmir, Gaziantep, Kayseri gibi gelişme merkezlerinin seçilmesi ve ekonomik gelişmenin sağlanması ile çok önemli sanayi merkezleri ortaya çıkmıştır. Tarım sektöründen gelen işsizler (göçler) bu şehirlerde tutulmuş ve nüfus artmıştır. Türkiye ve özellikle DPT bölgesel gelişme konusunda büyük tecrübe sahibidir.

2000’li yıllardan sonra dengeli gelişme stratejileri politikası görülememekte, daha çok az gelişmiş yörelere ve bölgelere yönelik projelerle bölgeler arası gelişmişlik farkları giderilmeye çalışılmaktadır. Tüm devlet teşviklerine ve yatırım avantajlarına rağmen bölgeler arası gelişmişlik farkları giderilememiş, büyük şehirler daha da büyümüştür. Yanlış teşvik tedbirleri ile İstanbul- Kocaeli ve Bursa ekseninde sanayileşme neredeyse bir doğru üzerinde birbirini tamamlar hale getirilmiştir. İstanbul’da dahil olmak üzere sosyal ve doğal yaşam maliyeti artmıştır. Türkiye’nin batı bölgelerinde sanayileşme hız kazanırken doğu bölgelerinde az gelişmişlik devam etmektedir. Sorunun çözümü desantral politikalarda yatmaktadır.

Sanayileşme politikası açısından cazibe merkezleri modeli orta büyüklükteki şehirlerden başlayarak, merkezlerin birbirleriyle rekabet edebilecek şekilde belirlenmeleri ve bu merkezlerde sanayinin geliştirilmesi geçmişte yapılan bölgesel çalışmalar da dikkate alındığında daha avantajlı görülmektedir, çünkü ekonomik büyüme belirli merkezlerde ortaya çıkmakta ve tüm bölgeye yayılamamaktadır. Bu nedenle de rekabetçi gelişme merkezleri oluşturulması daha yararlıdır. Öncelikle seçilecek bu merkezlerde hammadde, altyapı, nitelikli işgücü, sürüm olanakları gibi sanayileşmenin ön şartı olan kriterlerin var olması aranmalıdır.

Bu merkezlerde tarım ve hayvancılık, turizm gibi sektörlerin cazip olması bir avantaj olabilmekte ve bu alanlarda uzmanlaşmanın avantajı göz ardı edilmemelidir. Bürokrasinin minimize edilmesi, ulaşım maliyetinin, kararların hızlı verilmesi, problemlerin yöresel ihtiyaçlara göre tanımlanması ve kıt kaynakların optimal kullanılması açısından bölgelerde merkezi birimlerin oluşturulması (bölge valilikleri gibi) daha avantajlı olacaktır.

Yöresel halkın ihtiyaçları doğrultusunda planların yapılması ve hızlı uygulanması ile yöre insanının çalışmalara katılması yöresel gelişmeye ivme kazandıracaktır. Köy ve kasabalarda esnafa yönelik projeler geliştirilmeli, kooperatifçilik desteklenmeli, tarımsal ürünlerde bilgilendirme ve kontrol sağlanmalı, hayvansal üretim teşvik edilmelidir.

Sosyal, kültürel ve altyapı yatırımların bölgelerde sistemli bir şekilde geliştirilmesi toplumun ihtiyaçlarını optimal karşılayabilecek ve refah düzeyinin artmasına yardımcı olacaktır. Bu bağlamda Christaller modeli de Almanya'da olduğu gibi Türkiye'de de uygulanma şansı bulabilecektir.

Çalışmanın uygulama bölümünde istatistiksel bölge sınıflamasına göre belirlenen 12 Düzey 1 Bölgesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesini belirlemek amacıyla demografik, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, mali ve diğer refah göstergelerinden oluşan 31 değişken çok değişken istatistiksel tekniklerden temel bileşenler analizi yöntemi ile incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucu Türkiye'nin batısı ile doğusu arasındaki ciddi gelişmişlik farklılıklarını destekler niteliktedir. Hatta Batı Marmara Bölgesinde görüldüğü üzere Türkiye'nin batı bölgelerinin bile kendi arasında çarpıcı gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Sanayileşmenin yaygın olduğu bölgeler kendine komşu ve yakın illerin gelişmesine yeterli katkı sağlayamamaktadır. Bu nedenle uygulanacak bölgesel kalkınma politikalarında yatırımcıların çok gelişmiş bölgelere yığılmasını engelleyici çözümler geliştirilmelidir.

Bölgesel planlamada teknik bilgi, ekipman ve uzman merkez tarafından sağlanabilecek ve zamanla bölge merkezleri kendi kendilerine yeter konuma gelebileceklerdir. Yeter ki finansman olanakları kendilerine tanınsın.

KAYNAKLAR

- AKBULUT, Ö. Ö., (2005), Siyaset ve Yönetim İlişkisi, Kuramsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım, TODAİE Yayınları, Ankara.
- ALBAYRAK , A. S., (2006), Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın,Ankara.
- ALBAYRAK, A.S., (2005), Türkiye’de İllerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Çok Değişkenli İstatistik Yöntemlerle İncelenmesi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Cilt 1, Sayı 1.
- AMTSBLATT, A., (2006), Verordnung; Überden Landesentwicklungsplan, Teilabschnitt “Siedlung”, Vom.4.
- ARSLAN, K., (2005) Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:4, Sayı:7.
- BRÖSSE, U.(1982) , Raumordnungspolitik, 2 Aufl. Berlin .
- BÖVENTER, E. V.(1979),Walter Christaller, Standortentscheidung und Raumstruktur, Akademi für Raumforschung und Landesplanung, Abhandlungen,Band 76,Hannover.
- CHEN, B., Y. Feng, (2000), Determinants of Economic Growth in China: Private Enterprise, Education and Openness, China Economic Review, Vol.11, pp. 1-15.
- CHRISTALLER, W., (1966), The Central Places Of Southern Germany (Englewood Cliffs,N.,J.).
- DACHMANN, C.Donald. (1983), Subjective Assessments of Neighborhood Quality by Size of Place, içinde: Urban Studies, Volume 20, Nr.1, February 1983.
- COETZEE, S.F.(1986), Regional development in the Southern African Development Area, An assesment of theories, prominent features and the policy framework,volume 3, issue 3, August .

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (2003e), Bölgesel Gelişme Stratejisi, Hedef ve Operasyonel Planlar, Ankara,2003e.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (1963), Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT) (1968), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972:Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (1973), Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977: Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (1979), Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979- 1983, Yayın No, DPT: 1664: Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (1985), Besinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989, Yayın No, DPT: 1674: Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (1990), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 Yayın No, DPT:2174: Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (1995), Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996- 2000 Yayın No, DPT:2234: Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (2000), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001- 2005, Yayın No:2251, Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT) (2005), Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013,Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (1979), Gelir Dağılımı 1973, Yayın No: 1495, Eylül 1976, Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Türkiye Harcamaları 1973-1974 DİE Yayını,”Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (1982), Türkiye’de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi, Cilt II, Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞİLATI (DPT), (2004), Sanayi Politikası ve KOBİ Çalışma Raporu, Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (2000), Bölgesel Gelişme, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, (2006) Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Bölgesel Gelişme Politikaları ve AB'ye Ekonomik Sosyal Uyum Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, (DPT) (2003), İstatistiki Bölge Birimleri Sıralaması.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, (2004), İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), (2006), XI.Beş Yıllık Kalkınma Planı Devlet yardımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.

DİNÇER, B., ÖZASLAN M., ve SATILMIŞ S., (1996) “İllerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması”, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No: 2446.

DİNÇER, ÖZASLAN, KAVASOĞLU (2003)İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması.<http://ekutup.18dpt.gov.tr/bolgesel/gosterge/2003-05.pdf>.

DİNLER, Z. (2001), Bölgesel İktisat, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

DİNLER, Z.(2008), Bölgesel İktisat, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

DUNNING,J.H.(2002), Globalization, Technological Change and the Patial Organization of Economic Activity, part13, içinde: The Dynamic Firm,The Role of Technology, Strategy,Organisation,and Regions, Edited by Alfred D Chandler, Jr. Peter Hagsström and Örjan Sölvell, Oxford .

- DURAN, Mustafa, (1998) Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları (1968-1998), Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- DZENOWSKI, K.(1967), The Concept of the urban Economic Base Overlooked Aspect, Regional Science Association Papers,vol. XVIII.
- ELVAN, L. (2000), Türkiye’de Bölgelerarası İktisadi Gelişmişlik Farklarının GSYİH (İller Endeksi) Esas Alınarak Karşılaştırılması, Devlet Planlama Teşkilatı.
- ERKAL, M.; (1982) Bölge Açısından Azgelişmişlik, Boğaz içi Basın ve Yayınevi, İstanbul.
- ERKAN, Hüsnü; (1987) Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, İzmir..
- ERZİ, G., (2005). Yeni Bölgecilik Akımı ve Bölgesel Kalkınma Ajansları, 8. Kasım Dünya Şehircilik Günü 29. Kolokyumu Planlamada Yeni Politika ve Stratejiler Riskler ve Fırsatlar, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- FRIEDMANN, J.(1979), Basic needs,Agropolitan Development and Planning from Below,
World Development, vol7.
- Urbanization, Planning and National Development, London 1973
 - Territory and Function, The Evaluation the Regional Planning,London 1992
 - A General Theory of Polarized Development, içinde Growth Centers in Regional Economic Development, Niles Hansen, New York, London 1972.
- FRIEDMANN, J. and Wulff,R.(1975), The Urban Transition Comparative,Studies of Newly Industrializing Societies, London .
- GERAY, C., (1989) “Ülkenin Yönetmel Coğrafyası Gelişigüzel Değişirilirken” Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sayı: 104 .
- GORSOUCH,R.L., (1990) Common Factor Analysis Versus Component Analysis: Some Well and Little Known Facts, Multivariate Behavioral Research, 25 (1).

- GÖYMEN, K. (2007): “Güneydoğu Anadolu’ya İlişkin olarak Bölgesel Kalkınmada Yerel İdareciliğin Rolü,”
http://www.tesev.org.tr/dosyalar/dl_yoksulluk_bolgesel.php , 18.04.2010.
- GREENE, WILLIAM H. (2008) Econometric Analysis, Sixth ed. Prentice Hall: New Jersey.
- GÜLER B. A., (2006) Yerel Yönetimler, Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım, İmge Yayınevi, Ankara.
- GÜNDÜZ, A.Y. (2006), Bölgesel Kalkınma Politikası , Bursa: Ekin Yayınevi.
- HANSEN, N.M (1972)., Criteria for Growth Center Policy, içinde: Growth Poles and growth Centres in Regional Planning, Antoni Kuklinski, United Nations Research İnstitut for Social Development ,volume 5,Mouton, Paris.
- HANSEN, N.M (1975), The Challenge Of Urban Growth The Basic Economics of City Size and Structure, Marsachuset,
- HM TREASURY, Department of Trade and İndustry,(2003) A Modern Regional Policy for the United Kingdom, March, <[http:// www.dtl.gov.uk/europe/consultation.pdf](http://www.dtl.gov.uk/europe/consultation.pdf)> , 12.01.2010
- HOOVER, M.E. and Fischer J.L.(1948), The Location of Economic Activity, New York- Toronto- London .
- JOHNSON;J.W. (2000) “Factor Analysis Of Importance Ratings In Job Analysis: Note on the Misinterpretation of Cranny and Doherty, Cilt 3, No:3.
- NUUR, C.(2005), Cluster dynamics and industrial policy in peripheral regions, Royal İnstitut of Technology, KTH, Department of industrial economics and management, Stockholm , Sweden
- KAHANE, A., (1966), Raumplanung in der Türkei, Jahrgang.
- KARABULUT, T.(2007), “Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kurumsal Gelişmelerle İlgili Genel Bir Değerlendirme,” Ankara: Nobel Yayınları .

- KAYASÜ, S. VE YAŞAR, S. S., (2002) Değişen Bölge Kavramı ve Bölgesel Ekonomik Kalkınma: Bölgesel Kalkınma Ajansları, 10. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 17-18 Ekim.
- KAYGISIZ, Z., SARAÇLI S., YILMAZ, V., (2004) “Türkiye’de Beşeri Kalkınmışlığın Coğrafi Dağılımının Çok Değişkenli İstatistiksel Tekniklerle İncelenmesi”, 3.Ulusal Bilgi , Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Eskişehir.
- KIZILTAN, A. ERSUNGUR M., (2007) Türkiye’de Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması: Temel Bileşenler Analizi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 21,Sayı:2.
- KRAKOVER, S.(1987).” Cluster of cities versus city region in regional planning”, Environment and Planing, A 19 (10) 1335-1386
- LAUSCHMANN, E.(1976), Grundlagen einer theorie der Regional politik, Hannover
- LOEWENDAHL-ERTUGAL, Ebru; (2004), “Regions and European Integration: Prospects For Regional Governance In Turkey (24-26 June 2004), <http://www.jhubc.it/ecprbologna/docs/471.pdf>,20.05.2010.
- LÖSCH, A.(1954), The Economics of Location (Newhaven connecticut)
- JULEFF, L.(1993) The İmplications of Export Base TheoryFor The Study of Advanced Producer Services, Location Quotient Analysis,Department of Economics, Edingburgh
- LOEWENDAHL-ERTUGAL, E.(2005), Europeanisation of Regional Policy and Regional Policy and Governance, The Case of Turkey, European Political Review, vol.3,No.1(Spring 2005) pp.18-53
- MENGİ, Ayşegül (1998) Avrupa Birliği’nde Bölgeler Karşısında Yerel Yönetimler, Ankara: İmaj Yayınevi.

- MİLLİ GÜVENLİK KURULU, (1993), Türkiye’de Bölge Planlamasının Evreleri, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayını, No:2, Ankara.
- MRSHEYEKHi, A., (1980), Shadow Wage Rate Estimates, World Bank Staff Working Paper, No: 392.
- MYRDAL, G.(1955), Equality Issue in World Development,The American Economic Review, voll.63, no.3.
- NİEBUHR, A. and STİLLER, S.(2002), İntegration Effects in Border Regions, Survey of Economic Theory and Empirical Studies, Hamburg of İnternational Economics, HWWA, Discussion Paper 179, Hamburg
- NORTH, D.C.(1955), Location Theory and Regional Growth,İçinde:Journal of Political Economy,vol63 No.3, S.243-258
- ILDIRAR, Mustafa, (2004) Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri, Ankara.
- OECD, (2004) Public Governance and Territorial Development Directorate, 29th Session of the Public Governance Committee, GOV/PGC(2004)13, 15–16 April.
- ÖZDAMAR K. (2010) Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- ÖZTÜRK, A., (2009), Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye İçin İstatistiki Bölge Birimleri Önerisi, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.
- PARLAK B., ÖZGÜR H., (2002) Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler, I. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları..
- PERROUX, F.(1955), Note sur la nation des poles de croissance Economie Apliques,1 ve 2,Paris
- Economic space, Theory and Applications, içinde: Regional Development and

- Planinng. A reader from J. Friedmann and W. Allonso, Massachutts 1964, S.21-37

RENGASAMY, S.(2005),Regional Planning,Modural İnstitut of Social Sciency .

RİCHARDSON, Harry W.(1972), Regional economics,Location Theory, Urban Structure and Regional Change, World University, London

RİTTER, U.P.(1972), Siedlungsstruktur und wirtschafliche Entwicklung, Volkswirtschaftliche, Schriften ,Heft 197, Berlin.

RÖTTMER, N.(2009), İnnovation performance and clusters: a dynamic capability perspective on Regional technology clusters, Leiden , İnstitut of Advanced Computer.

SARAÇLI S., KAYGISIZ, Z., ve DOKUZLAR, K.U., (2005) “İllerin Gelişmişlik Düzeyini Etkileyen Faktörlerin Path Analizi ve Kümeleme Analizi İle İncelenmesi”, VII.Uluslararası Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, İstanbul, 1-31.

SCHATZL, L.(2003) Wirtschaftsgeographie 1, Theorie, Verlag Ferdinand Schöning, 9 Auflage, D-33098 Padeborn

SOARES, J.O., MARQUES, M.L., VE MONTERİO C.M.F., (2003) “A Multivariate Methodology To Uncover Regional Disparities: A Contribution To Improve European Journal Of Operational Research.

SONİS, M.(2005), Central Place Theory after Christaller and further Explorations, Bar İlan University, İsrail,Congress of the Regional Association, 23-27 August , Vrije Universiteit , Amsterdam.

TATLIDİL,H.,(2002) “Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz”, Akademi Matbaası,Ankara.

TOKGÖZ E., (1976), Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler ve Türkiye, Ankara.

- UĞUREL, T., (1977) Planungsgrundlagen für Einrichtungen der sozialen Infrastruktur in landlichen zentralen Orten der Türkei, Diss. Hannover.
- VYAS, X., KUMARANAYAKE (2006) “Constructing Socio- Economic Status Indices: How To Use Principal Component Analysis “, [http:// Heapol.Oxfordjournals.Org](http://Heapol.Oxfordjournals.Org), 122.07.2010.
- WANG, X., (2007), “Who’s in First? A Regional Development Index For The People’s Republic Of China’s Provinces”, ADB Institute Discussion Paper, No.66.
- WORLD Bank, (1975) Development and the Enviroment, World Development Report.
- YAVUZ, F., KELEŞ, R., GERAY, C. (1977) Şehircilik Sorunlar Uygulama ve Politika, Ankara.
- ZAİM, S., (1972) Regional Planning in Turkey, Problem’s Of Economic Development, Volume 1, İstanbul.
- ZIMMERMANN, H.(2007), Aktuelle Herausforderung in der Regionalplanung, Vortrag zum Standort Dialog, Heilbron-Franken Crailsheim, 8. November .
- <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/sdurum.pdf>, 10.04.2010
- <http://www.dpt.gov.tr/bolgesel/oik702.pdf>, 10.04.2010.
- <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/kalkinmaajans/5449SayiliKanun.pdf>, 20.01.2010.
- <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/sdurum.pdf>, 10.04.2010
- <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/biid/ibbs.html>, 12.04.2010.
- www.ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dokap/c2.pdf, 13.04.2010
- <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dap>, 13.04.2010.
- http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/YHGP_Ozet.pdf, 28.04.2010.
- <http://www.dolsar.com.tr/tr/indextr.php>, 02.05.2010

<http://www.dpt.gov.tr/bgyu/koy/2003.html>, 08.05.2010

<http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/ab/maliis.pdf>, 18.05.2010.

<http://www.hazine.gov.tr>, 15.06.2010.

[http:// www.dtm.gov.tr](http://www.dtm.gov.tr), 28.06.2010.

[http:// www.dpt.gov.tr/kamuyat/il-arsiv.htm](http://www.dpt.gov.tr/kamuyat/il-arsiv.htm), 17.06.2010.

[http:// www.dpt.gov.tr/Bolgesel/tablo](http://www.dpt.gov.tr/Bolgesel/tablo) ,18.06.2010.

http://www.sanayi.gov.tr/Files/Attachments/OtherFiles/osb_genel_bolge_dagilimi--11052010094115.xls ,22.06.2010.

Ek Tablo 1 İBBS Sınıflandırması

Kod TR	Düzy 1	Düzy 2 Türkiye	Düzy 3
TR 1 TR 10 TR 100	İstanbul	İstanbul	İstanbul
TR 2 TR 21 TR 211 TR 212 TR 213 TR 22 TR 221 TR 222	Batı Marmara	Tekirdağ Balıkesir	Tekirdağ Edirne Kırklareli Balıkesir Çanakkale
TR 3 TR 31 TR 310 TR 32 TR 321 TR 322 TR 323 TR 33 TR 331 TR 332 TR 333 TR 334	Ege	İzmir Aydın Manisa	İzmir Aydın Denizli Muğla Manisa Afyon Kütahya Uşak
TR 4 TR 41 TR 411 TR 412 TR 413 TR 42 TR 421 TR 422 TR423	Doğu Marmara	Bursa Kocaeli	Bursa Eskişehir Bilecik Kocaeli Sakarya Düzce

TR 424 TR 425			Bolu Yalova
TR 5 TR 51 TR 510 TR 52 TR 521 TR 522	Batı Anadolu	Ankara Konya	Ankara Konya Karaman
TR 6 TR 61 TR 611 TR 612 TR 613 TR 62 TR 621 TR 622 TR 63 TR 631 TR 632 TR 633	Akdeniz	Antalya Adana Hatay	Antalya Isparta Burdur Adana Mersin Hatay Kahramanmaraş Osmaniye
TR 7 TR 71 TR 711 TR 712 TR 713 TR 714 TR 715 TR 72 TR 721 TR 722 TR 723	Orta Anadolu	Kırıkkale Kayseri	Kırıkkale Aksaray Niğde Nevşehir Kırşehir Kayseri Sivas Yozgat
TR 8 TR 81 TR 811 TR 812 TR 813	Batı Karadeniz	Zonguldak	Zonguldak Karabük Bartın

TR 82 TR 821 TR 822 TR 823 TR 83 TR 831 TR 832 TR 833 TR 834		Kastamonu Samsun	Kastamonu Çankırı Sinop Samsun Tokat Çorum Amasya
TR 9 TR 90 TR 901 TR 902 TR 903 TR 904 TR 905 TR 906	Doğu Karadeniz	Trabzon	Trabzon Ordu Giresun Rize Artvin Gümüşhane
TR A TR A1 TR A11 TR A12 TR A13 TR A2 TR A21 TR A22 TR A23 TR A24	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Ağrı	Erzurum Erzincan Bayburt Ağrı Kars Iğdır Ardahan
TR B TR B1 TR B11 TR B12 TR B13 TR B14 TR B2 TR B21 TR B22	Ortadoğu Anadolu	Malatya Van	Malatya Elazığ Bingöl Tunceli Van Muş

TR B23 TR B24			Bitlis Hakkari
TR C TR C1 TR C11 TR C12 TR C13 TR C2 TR C21 TR C22 TR C3 TR C31 TR C32 TR C33 TR C34	Güneydoğu Anadolu	Gaziantep Şanlıurfa Mardin	Gaziantep Adıyaman Kilis Şanlıurfa Diyarbakır Mardin Batman Şırnak Siirt

Kaynak: <<http://www.dpt.gov.tr>>, 02.01.2010

Ek Tablo 2 Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Mevcut Durumu (2009)

	Birim	Adıyaman	Batman	Diyarbakır	Gaziantep	Kilis	Siirt	Şanlıurfa	Şırnak	Mardin	GAP	GAP'ın Payı	Türkiye
Alan	Km ²	7644	4680	15 272	6 887	1444	5499	19 541	7203	8858	77 028	% 7,5	779 452
Nüfus (2009)		588 475	497 988	1 515 011	1 653 670	122 104	303 622	1 613 737	430 424	737 852	7 462 893	% 10,2	72 561 312
Kentsel Nüfus (2009)		338 617	362 157	1 079 160	1 454 097	84 299	183 294	899 774	271 436	422 284	5 095 745	% 9,2	54 807 219
Kırsal Nüfus (2009)		249 858	135 844	435 851	199 573	37 805	119 698	713 963	158 988	315 568	2 367 148	% 13,3	17 754 093
Nüfus Yoğunluğu		76,9	106,4	99,2	240,1	85,4	55,2	82,5	59,7	83,2	99,2		93,1

Kaynak: DPT ve DİE verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Ek Tablo 3 Doğu Karadeniz Bölgesinin Mevcut Durumu

	Birim	Artvin	Giresun	G.hane	Ordu	Rize	Trabzon	Bayburt	DOKAP	DOKAP'ın Payı	Türkiye
Alan	Km ²	7 359	6 831	6 440	5 952	3 919	4 662	3 741	38 914	% 4,9	785 347
Nüfus (2009)		165.580	421.860	130.976	723.507	319.569	765.127	74.710	2.526.619	% 3,4	72.561.312
Kentsel Nüfus (2009)		90 008	242 584	58 535	399 035	195 569	408 103	36 941	1 393 834	% 2,5	54 807 219
Kırsal Nüfus (2009)		75 572	179 276	72 441	324 472	124 000	357 024	37 769	1 132 875	% 6,3	17 754 093
Nüfus Yoğunluğu		22,5	61,7	20,3	121,5	81,5	164,11	19,9	64,9		93,1
Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)		- 6,1	0,2	- 3	5,9	0,5	21,3	- 12,8			

Kaynak: DPT ve TÜİK verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Ek Tablo 4: Yatırım Teşvik Belgelerinin Bölgesel Dağılımı

Bölgeler	(2000) Teşvik Belge Sayısı	2000 Sabit Yatırım (TL)	2000 İthal Makine ve Teçhizat Tutarı (Bin ABD Doları)	2000 İstihdam (Kişi)	(2008) Belge Sayısı	2008 Sabit Yatırım (TL)	2008 İthal Makine ve Teçhizat Tutarı (Bin ABD Doları)	2008 İstihdam (Kişi)
Marmara Bölgesi	1360	3.751.533.202	3.077.213	78.216	933	11.718.406.078	5.117.962	38.065
İç Anadolu Bölgesi	558	805.765.443	516.501	25.359	349	3.387.796.541	1.314.678	14.304
Ege Bölgesi	558	877.630.819	433.618	25.191	295	2.861.592.753	1.143.479	15.301
Akdeniz Bölgesi	312	2.020.386.256	1.434.042	19.107	288	3.532.208.989	1.214.135	12.817
Karadeniz Bölgesi	305	750.402.804	252.634	14.614	233	2.898.887.071	780.421	7.749
Doğu Anadolu Bölgesi	147	173.458.665	101.519	6.200	135	1.380.284.933	271.782	4.167
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	208	333.640.905	290.194	9.635	207	1.671.185.365	613.855	5.577
Muhtelif Bölge *	73	694.583.428	381.103	8.399	9	905.429.366	61.981	658
Toplam	3.521	9.407.401.522	6.486.824	186.721	2.449	28.355.791.096	10.518.293	98.368

* Birden fazla ili kapsayan yatırım

Kaynak: <<http://www.hazine.gov.tr>> Erişim tarihi: 12.08.2010

Ek Tablo 5 2009 Yılı Teşvik Belgelerinin Bölgesel Dağılımı

Bölgeler	Belge Sayısı	Sabit Yatırım (TL)	İstihdam (Kişi)
1.Bölge			
TR 10 İstanbul	105	1.433.740.333	4.200
TR 21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	26	748.760.501	1.075
TR 31 İzmir	44	274.368.330	1.960
TR 41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	63	383.509.116	1.751
TR 42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	55	1.345.941.882	3.484
TR 51 (Ankara)	39	416.354.705	1.722
Toplam	332	4.602.647.867	14.242
2.Bölge			
TR 22 (Balıkesir, Çanakkale) (Bozcaada ve Gökçeada hariç)	24	254.714.446	880
TR 32 (Aydın, Denizli, Muğla)	59	310.768.398	1.440
TR 61 (Antalya, Isparta, Burdur)	65	678.299.510	4.238
TR 62 (Adana, Mersin)	55	422.627.961	1.634
Toplam	203	1.666.410.315	8.192
3.Bölge			
TR 33 (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak)	77	651.925.994	2.606
TR 52 (Konya, Karaman)	64	430.424.704	1.769
TR 63 (Hatay, K.Maraş, Osmaniye)	48	543.521.678	1.723
TR 71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	25	179.335.083	691
TR 72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	52	205.886.629	1.470
TR 81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	11	82.289.461	551
TR 83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	47	553.764.359	1.443
TR C1 (G.Antep, Adıyaman, Kilis)	60	547.294.039	1.868

Toplam	384	3.194.441.947	12.121
4.Bölge			
TR 82 (Kastamonu,Çankırı, Sinop)	17	142.931.544	847
TR 90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	35	492.610.074	2076
TR A1 (Erzurum,Erzincan, Bayburt)	20	130.161.676	797
TR A2 (Ağrı, Kars, Ardahan, Iğdır)	18	73.906.044	507
TR B1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	36	224.232.484	2.284
TR B2 (Van,Muş,Bitlis, Hakkari)	26	110.034.547	1.019
TR C2 (Ş.Urfa,Diyarbakır)	34	205.945.337	804
TR C3 (Mardin,Batman, Şırnak, Siirt)	40	134.968.445	1.398
TR 22 (Çanakkale;Bozcaada, Gökçeada)	2	6.699.316	67
Toplam	228	1.521.489.467	9.799

Kaynak: < [http: www.hazine.gov.tr](http://www.hazine.gov.tr) > Erişim Tarihi: 13.08.2010

Ek Tablo 6 Düzey 1 Bölgelerinin 2000 ve 2009 Yılları Tarımsal Yapısı

Bölgeler	Toplam İşlenen Tarım Alanı (hektar) (2000)	(%)	İşlenen Tarım Alanı /Sebze (hektar)	(%)	Toplam Uzun Ömürlü Bitkilerin Alanı (hektar)	(%)	Toplam İşlenen Tarım Alanı (hektar) (2009)	(%)	İşlenen Tarım Alanı /Sebze (hektar)	(%)	Toplam Uzun Ömürlü Bitkilerin Alanı (hektar)	(%)
İstanbul	90415	0,4	6427	0,6	3145	0,12	72222	0,3	68391	0,04	2483	0,08
Batı Marmara	1587136	6,6	84669	8,5	140325	5,3	1490435	6,9	1391152	9	149917	5
Ege	2372327	10	165727	17	650255	25	2151830	10	1808503	18	741392	25
Doğu Marmara	1368295	5,7	98418	10	245234	9,3	1214562	5,6	902151	10	259136	8
Batı Anadolu	4072909	17	84782	8	128692	4,9	3506777	16	2191116	10	94891	3
Akdeniz	2324671	10	177662	17	308707	11	2030101	9,4	1703343	21	410992	13
Orta Anadolu	3879609	16	39879	12	97298	3,7	3451008	16	2336447	5	88003	3
Batı Karadeniz	2197919	9	124408	12	124171	4,7	1985126	9,2	1547842	12	173775	6
Doğu Karadeniz	314517	1,3	11957	1,2	407235	15,5	208623	0,9	164411	1	468869	16
Kuzeydoğu Anadolu	1278258	5	9757	0,9	10615	0,4	1450638	6,7	1064497	0,9	8856	0,3
Ortadoğu Anadolu	1290796	5	17749	1,7	100412	3	1256016	5,8	873169	2	121513	4
Güneydoğu Anadolu	2991273	12,5	82942	8,3	394853	15	2737902	13	2409235	10	430153	15

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Ek Tablo 7 Türkiye’de Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksine Göre İl Grupları

I.Derece Gelişmiş İller	Endeks	2.Derece Gelişmiş İller	Endeks	3.Derece Gelişmiş İller	Endeks	4.Derece Gelişmiş İller	Endeks	5.Derece Gelişmiş İller	Endeks
İstanbul	4.80	Eskişehir	1.10	Konya	0.25	Osmaniye	-0.73	Bayburt	-0.80
Ankara	3.31	Tekirdağ	1.05	Karabük	0.21	K. Maraş	-0.34	Kars	-0.81
İzmir	2.52	Adana	0.94	Isparta	0.21	Niğde	-0.35	Şanlıurfa	-0.83
Kocaeli	1.94	Yalova	0.93	Hatay	0.19	Giresun	-0.36	Iğdır	-0.89
Bursa	1.67	Antalya	0.91	Uşak	0.16	Kastamonu	-0.37	Batman	-0.90
		Kırklareli	0.86	Burdur	0.14	Tunceli	-0.40	G. hane	-0.92
		Denizli	0.71	Samsun	0.08	Sivas	-0.41	Mardin	-0.98
		Muğla	0.71	Kırıkkale	0.05	Kilis	-0.41	Siirt	-0.10
		Bolu	0.60	Nevşehir	-0.07	Bartın	-0.45	Ardahan	-1.07
		Balıkesir	0.56	Karaman	-0.09	Aksaray	-0.45	Van	-1.09
		Edirne	0.56	Elazığ	-0.10	Sinop	-0.48	Bingöl	-1.12
		Mersin	0.51	Rize	-0.17	Erzincan	-0.49	Hakkari	-1.13
		Bilecik	0.50	Trabzon	-0.18	Çankırı	-0.51	Şırnak	-1.13
		Kayseri	0.47	Amasya	-0.20	Erzurum	-0.53	Bitlis	-1.15
		Gaziantep	0.46	Kütahya	-0.22	Tokat	-0.59	Ağrı	-1.28
		Zonguldak	0.44	Malatya	-0.22	Ordu	-0.64	Muş	-1.43
		Aydın	0.42	Kırşehir	-0.26	Diyarbakır	-0.66		
		Sakarya	0.40	Artvin	-0.27	Yozgat	-0.71		
		Çanakkale	0.36	Afyon	-0.27	Adıyaman			
		Manisa	0.34	Düzce	-0.27				
				Çorum	-0.32				

Kaynak: Dinçer, Özarslan, Kavasoglu,2003:98.

Ek Tablo 8 İller arası Rekabetçilik Endeksi 2008-2009

İl	2008-2009 Endeks Sıralaması	2008-2009 Endeks Değeri
İstanbul	1	84,04
Ankara	2	48,58
İzmir	3	42,23
Kocaeli	4	36,24
Bursa	5	35,61
Eskişehir	6	32,05
Tekirdağ	7	29,81
Antalya	8	29,40
Adana	9	28,78
Hatay	10	29,40
Konya	11	28,78
Mersin	12	27,10
Kayseri	13	27,03
Gaziantep	14	26,72
Denizli	15	26,34
Trabzon	16	25,84
Aydın	17	25,83
Zonguldak	18	25,27
Samsun	19	24,71
Sivas	20	24,59
Muğla	21	24,10
Sakarya	22	22,80
Isparta	23	22,77
Yalova	24	22,49
Edirne	25	22,14
Balıkesir	26	21,30
Çanakkale	27	20,78
Kırklareli	28	20,11

Nevşehir	29	20,07
Kahramanmaraş	30	19,94
Manisa	31	19,82
Malatya	32	19,55
Uşak	33	19,37
Erzurum	34	19,31
Karabük	35	18,97
Kırıkkale	36	18,95
Elazığ	37	18,66
Sinop	38	18,45
Rize	39	18,22
Şanlıurfa	40	17,70
Diyarbakır	41	16,78
Bartın	42	16,63
Giresun	43	16,03
Amasya	44	15,71
Bolu	45	15,39
Karaman	46	15,31
Afyon	47	15,25
Osmaniye	48	15,24
Erzincan	49	15,21
Van	50	15,18
Batman	51	15,16
Artvin	52	14,92
Tokat	53	14,61
Bilecik	54	14,29
Burdur	55	14,24
Ordu	56	14,20
Kütahya	57	13,87
Mardin	58	13,44
Adıyaman	59	12,72
Kastamonu	60	12,26

Çorum	61	12,20
Aksaray	62	12,13
Düzce	63	12,12
Çankırı	64	11,92
Kilis	65	11,64
Niğde	66	11,43
Kars	67	11,22
Ağrı	68	11,16
Kırşehir	69	11,02
Iğdır	70	10,83
Muş	71	9,89
Bitlis	72	9,10
Yozgat	73	9,07
Siirt	74	9,01
Bingöl	75	7,69
Şırnak	76	7,40
Ardahan	77	7,02
Bayburt	78	6,99
Tunceli	79	6,34
Hakkari	80	5,96
Gümüşhane	81	5,70

Kaynak: http://www.urak.org/URAK-IlkerasiRekabetcilikEndeksi2008_2009.pdf Erişim Tarihi: 08.08.2010